

Εγκληματολογικές Μελέτες

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ- ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

Εγκληματολογικές Μελέτες

ΤΕΥΧΟΣ 3

*Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των Ενηλίκων Κρατούμενων Μαθητών
γύρω από το Εγκληματικό Φαινόμενο. Η περίπτωση
του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας των Φυλακών Κορυδαλλού*

Καλλιόπη Ορφανάκη

ΑΘΗΝΑ 2017

ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Διεύθυνση σειράς: **Καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφωνίτου**, Διευθύντρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εγκληματολογία», του Παντείου Πανεπιστημίου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»
του ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 3

Καλλιόπη Ορφανάκη, *Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των Ενηλίκων Κρατούμενων Μαθητών γύρω από το Εγκληματικό Φαινόμενο. Η περίπτωση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας των Φυλακών Κορυδαλλού, Αθήνα 2017*

DTP, μακέτα εξωφύλλου | re: create

ISSN- 2408-008X

ISBN- 978-618-81828-0-6

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου με τον Ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής του βιβλίου με φωτοτυπίες, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το Άρθρο 51 του Ν. 2121/1993.

Σχεδιασμός & Δημιουργία

Μαρία Τσακουρίδου & ΣΙΑ Ο. Ε.

Θεμιστοκλέους 42, Αθήνα, 106 78

Τηλ. και Fax: 210 38 01 777, e-mail: dionicos@otenet.gr, www.dionicos.gr

***Αφιερώνεται στους κρατούμενους μαθητές
και μαθήτριες του 2ου ΣΔΕ Κορυδαλλού.***

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	9
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο Πρώτο: Το θεωρητικό πλαίσιο και το κατάστημα κράτησης Κορυδαλλού	12
I. Το θεωρητικό πλαίσιο.....	12
1.1. Οι θεωρίες της σύγκρουσης (conflict theory).....	12
1.2. Οι θεωρίες του χαρακτηρισμού.....	15
1.3. Η Θεωρία των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων.....	19
II. Η φυσιολογία του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού.....	22
1.1. Το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού.....	22
1.2. Η κοινωνική και ποινική κατάσταση των κρατουμένων.....	24
1.3. Οι συνθήκες κράτησης.....	25
Κεφάλαιο Δεύτερο: Η εμπειρική έρευνα	31
I. Φυσιολογία της έρευνας.....	31
1.1. Αντικείμενο της έρευνας και οι ερευνητικές υποθέσεις.....	31
1.2. Μεθοδολογία της Έρευνας.....	32
II. Η διεξαγωγή της έρευνας.....	33
1. Οι Συνεντεύξεις.....	33
2. Η παρατήρηση και τα ερευνητικά ημερολόγια.....	35
3. Τα γραπτά και οπτικά τεκμήρια.....	36
III. Η περιγραφή του δείγματος.....	36
Κεφάλαιο Τρίτο: Τα ερευνητικά πορίσματα	39
I. Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις για το Έγκλημα.....	39
1. Τι δεν είναι Έγκλημα ή αλλιώς τι είναι Παρανομία.....	40
1.1. Η Ληστεία Τράπεζας.....	41
1.2. Ο Ληστής Χρηματοκιβωτίων.....	43
1.3. Η Χρήση και Εμπορία μικρής ποσότητας Ναρκωτικών.....	45
1.4. Η Πορνεία.....	46
1.5. Τα Οικονομικά Χρέη.....	47
2. Τι είναι Έγκλημα;.....	48
2.1. Η Σεξουαλική Κακοποίηση Ανηλίκων.....	48
2.2. Η Εκπόρνευση Παιδιού και η Κακοποίηση Ανηλίκου.....	52
2.3. Η Ανθρωποκτονία από Πρόθεση.....	53
2.4. Ο «Ρουφιάνος».....	53
2.5. Η Αδικη Απονομή της Δικαιοσύνης και οι Εγκληματίες Λευκού περιλαιμίου.....	54
3. Η αιτιολογία του εγκλήματος και της παρανομίας.....	55
4. Η ουτοπία της α-εγκληματικής κοινωνίας, η κρυφή γοητεία	

της παρανομίας και ο φόβος του εγκλήματος.....	56
II. Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των Κρατουμένων Μαθητών για το Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης.....	59
1. Η Αστυνομία.....	59
2. Ο Ανακριτής.....	63
3. Οι δικηγόροι υπεράσπισης.....	64
4. Ποινή και Δικαστήρια.....	65
III. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των εγκλειστων μαθητών για τη φυλάκιση.....	68
Οι Αναπαραστάσεις του έγκλειστου πληθυσμού.....	69
για την έξω-ομάδα εντός των τειχών.....	69
A. Ο ποινικός τομέας.....	69
1. Ο Επόπτης Εισαγγελέας.....	69
2. Ο Διευθυντής του Καταστήματος.....	70
3. Ο Αρχιφύλακας.....	70
4. Οι Σωφρονιστικοί Υπάλληλοι.....	71
B. Ο Περιποινικός Τομέας.....	72
1. Οι Επαγγελματίες Υγείας.....	72
2. Οι Κοινωνικές Υπηρεσίες.....	72
Γ. Ο παραποινικός Τομέας.....	73
1. Η Εκκλησία.....	73
2. Το ΚΕ.Θ.Ε.Α.....	74
3. Το Σχολείο - Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.).....	75
4. Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) και εθελοντές.....	75
5. Οι Καλλιτέχνες – Ψυχαγωγοί- Δημοσιογράφοι.....	77
IV. Η ανασύσταση του φυλακισμένου μέσα από την κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων.....	77
A. Οι ταξινομήσεις του φυλακτικού συστήματος.....	79
B. Οι ταξινομήσεις και τα χαρακτηριστικά της κοινότητας των κρατουμένων.....	83
B.1. Η κοινωνική διαστρωμάτωση.....	83
1. Οι Αρχηγοί.....	85
2. Οι Οικογένειες και τα μεσαία στρώματα.....	88
3. Τα χαμηλά στρώματα.....	88
4. Ενδεικτικοί Ιδεότυποι στη βάση της πυραμίδας.....	89
4.1. Ο ενδο-ομαδικός παρεκκλίνων.....	90
4.2. Τα «Πρεζόνια».....	91
4.3. Τα «Ταξί.».....	92
Γενικά Συμπεράσματα.....	95
Επίλογος.....	99
Βιβλιογραφία.....	101

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για το παρόν επιστημονικό πόνημα, οι ευχαριστίες μου τόσο για την καθοδήγηση όσο και την ηθική συμπαράσταση είναι πολλές. Οι πρώτες ανήκουν στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Καθ. Ζαραφωνίτου Χριστίνα, Διευθύντρια του Π.Μ.Σ. «Εγκληματολογία», του Παντείου Πανεπιστημίου η οποία με τη θετική της διάθεση, και την αδιάλειπτη ενθάρρυνσή της με στήριξε και με καθοδήγησε σε δύσκολα μονοπάτια, όλα αυτά τα χρόνια. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου κ. Νικολόπουλο Γιώργο και κ. Λυδάκη Άννα, για τις πολύτιμες συμβουλές τους και την επιστημονική τους συνδρομή.

Επιπρόσθετα, οφείλω να ευχαριστήσω τους κρατούμενους που φοίτησαν στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, για την εμπιστοσύνη, τη θετική διάθεση και τον ενθουσιασμό που επέδειξαν, τόσο κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων όσο και καθόλη τη διάρκεια της παρουσίας μου στο πεδίο της έρευνας. Η θετική στάση και η προθυμία τους να απαντήσουν σε οποιαδήποτε απορία και ερώτησή μου, φώτισαν όλα τα σκοτεινά σημεία της έρευνας και οι αφηγήσεις τους αποτέλεσαν για μένα πηγή έμπνευσης και δημιουργικότητας. Οι κρατούμενοι με τίμησαν με τη συνεργασία τους, την αποδοχή τους και τη συνέπειά τους. Θα τους είμαι πάντα ευγνώμων για το ότι δέχθηκαν να μοιραστούν κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας τις εμπειρίες, τα συναισθήματα, αλλά και τους φόβους τους όταν συχνά έρχονταν αντιμέτωποι με καταστάσεις που οι ίδιοι θεωρούσαν αποτέλεσμα των λανθασμένων τους επιλογών. Για τον λόγο αυτόν, τους ευχαριστώ ολόψυχα.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την καθηγήτρια Αγγλικής Φιλολογίας κ. Τσικλέα Βασιλική για τη συμβολή της στη μετάφραση του παρόντος πονήματος στα Αγγλικά καθώς και τη φιλόλογο κ. Γεωργαρίου Μαρία για τις πολύτιμες συμβουλές της κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτού του κειμένου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που, με την αγάπη και τη συμπαράστασή τους, τίποτα δε θα είχε γραφτεί.

Αθήνα, 2017

Καλλιόπη Ορφανάκη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο παρόν έργο, το οποίο αποτελεί μέρος εκπονηθείσας διδακτορικής διατριβής με τίτλο «*Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις των Ενηλίκων Κρατουμένων Μαθητών γύρω από το Εγκληματικό Φαινόμενο. Η περίπτωση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας των Φυλακών Κορυδαλλού*», αντικείμενο αποτελεί η παρουσίαση και ανάλυση των κοινωνικών αναπαραστάσεων του έγκλειστου μαθητικού πληθυσμού απέναντι στο εγκληματικό φαινόμενο, όπως αυτές αναδύονται στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, στη δικαστική φυλακή Κορυδαλλού, κατά τη χρονική περίοδο 2007- 2015. Κεντρικό ερώτημα της έρευνας αποτέλεσε πώς αναπαρίσταται το εγκληματικό φαινόμενο στη συνείδηση του παραβάτη του ποινικού νόμου, ο οποίος ενώ είναι έγκλειστος, είναι παράλληλα μέλος μιας εκπαιδευτικής δομής. Για τη διερεύνηση των ερευνητικών στόχων, διενεργήθηκε ποιοτικού χαρακτήρα έρευνα με τη διεξαγωγή ελεύθερων ημιδομημένων ομαδικών και ατομικών συνεντεύξεων, με ποιοτική ανάλυση περιεχομένου γραπτών τεκμηρίων των κρατουμένων μαθητών, καθώς και με συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο έρευνας.

Το πρώτο μέρος της μελέτης, αφορά στη συνοπτική παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου, ενώ στο δεύτερο περιλαμβάνεται η εμπειρική έρευνα. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος σκιαγραφείται η σύγχρονη εγκληματολογική θεωρία, παρουσιάζεται συνοπτικά η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας καθώς και η φυσιογνωμία της φυλακής Κορυδαλλού. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης, παρατίθενται τα ερευνητικά πορίσματα της έρευνας. Τα υποκείμενα της έρευνας τοποθετήθηκαν ως προς τον ορισμό του εγκλήματος εκθέτοντας, παράλληλα, τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που τους εκφράζουν τόσο απέναντι στο Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης (αστυνομία, ανάκριση, δικηγόροι υπεράσπισης, δικαστήρια) όσο και απέναντι στις ομάδες του ποινικού (επόπτης εισαγγελέας, διευθυντής φυλακής, αρχιφύλακας, σωφρονιστικοί υπάλληλοι), περιποινικού (γιατροί και κοινωνικές υπηρεσίες) και παραποινικού τομέα (εκκλησία, ΚΕΘΕΑ, καλλιτέχνες και δημοσιογράφοι, σχολείο, ΜΚΟ και εθελοντές). Στη συνέχεια, ακολουθεί η παρουσίαση της κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων, όπως διαμορφώνεται τόσο σε συνάρτηση με τις ταξινομήσεις του φυλακτικού συστήματος όσο και με αυτές των κρατουμένων, με στόχο την προσπάθεια πρόασπισης της κοινωνικής ταυτότητας και του «Εαυτού». Το παρόν έργο κλείνει με την παρουσίαση των συμπερασμάτων της έρευνας και με την παράθεση ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ

I. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η μελέτη της εγκληματικής συμπεριφοράς έχει κατά καιρούς επιχειρηθεί από ένα πλήθος ερμηνευτικών προσεγγίσεων (κλασική σχολή, ψυχαναλυτική, κοινωνιολογική, θετική, ψυχολογική κ.ο.κ).¹ Σε γενικές γραμμές, οι εγκληματολογικές προσεγγίσεις αναλύουν το φαινόμενο της παρέκκλισης μέσα από δύο μεγάλες κατηγορίες θεωριών. Στην πρώτη κατηγορία, εντάσσονται οι επιστημονικές θεωρίες (θεωρίες της ανομίας, του διαφορικού συγχρωτισμού και του κοινωνικού ελέγχου), ενώ στη δεύτερη οι λεγόμενες ανθρωπιστικές ή φαινομενολογικές προσεγγίσεις (η θεωρία του χαρακτηρισμού και η θεωρία της σύγκρουσης). Κριτήριο διαφοροποίησης των δύο κατηγοριών αποτελεί το ότι, οι πρώτες εστιάζουν στις αιτίες της κοινωνικής παρέκκλισης, ενώ οι δεύτερες στα νοήματα της παρέκκλισης.² Οι φαινομενολογικές εγκληματολογικές θεωρίες δίδουν αρκετές απαντήσεις στην ερμηνεία των κοινωνικών αναπαραστάσεων των υποκειμένων της έρευνας και ως εκ τούτου κρίνεται ουσιαστική η συνοπτική παράθεση των βασικών αρχών τους.³

1.1. Οι θεωρίες της σύγκρουσης (conflict theory)

Οι θεωρίες της κοινωνικής σύγκρουσης εστιάζουν στην εγκληματοποίηση ως τη διαδικασία η οποία εκφράζει το συσχετισμό δυνάμεων και συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.⁴ Η θεμελίωση των θεωριών της σύγκρουσης βασίζεται στην μαρξιστική σκέψη, καθώς και στην ύστερη εργασία του

¹ Καρμακόλια Δ.Γ., *Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά και Έγκλημα, Μερικές Εισαγωγικές σημειώσεις*, Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης, Α' τευχ. 2., Φεβρουάριος 1986, σ. 13 όπως και Φαρσεδάκης Ι., *Η Εγκληματολογική Σκέψη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990, Φαρσεδάκης Ι., *Ιστορία των εγκληματολογικών θεωριών*, Α, 1986, σ.38-39. Αλεξιάδης Σ., *Εγκληματολογία*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 3η έκδοση, 1989, σ. 126-134.

² Στην Εισαγωγή του Μπουρλιάσκου Β. στο Becker Η., *Οι περιθωριοποιημένοι*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2000, σ. 9.

³ Rock P., *Sociological theories of crime* στο «The Oxford Handbook of Criminology», Maguire M., Morgan R., Reiner R., (Ed) N.York Oxford University Press, 2002, σ. 52-82.

⁴ Robert J. L., Cullen F.T., Ball R.A., *Criminology Theory-Context and Consequences*, Sage Publications, USA 2007, σ. 150.

Simmel.⁵ Για τη μαρξιστική ανάλυση, η φύση του εγκλήματος και του ποινικού συστήματος απονομής της δικαιοσύνης, αναλύεται με πολιτικούς όρους αφού ο καπιταλισμός ως οικονομικό σύστημα επιτείνει τη διάκριση των κοινωνικών ομάδων μεταξύ των οποίων αναπτύσσονται ανταγωνιστικές σχέσεις βάσει του ισχύοντος συσχετισμού δυνάμεων.⁶ Η διαδικασία της εγκληματοποίησης προηγείται της εγκληματικής συμπεριφοράς, το έγκλημα ορίζεται ως τέτοιο από τον ποινικό νόμο και ο νόμος με τη σειρά του, εξυπηρετώντας οικονομικά συμφέροντα, αποτελεί μια πολιτική διευθέτησης της σύγκρουσης προς όφελος των ισχυρών. Για τον Dahrendorf,⁷ ο μηχανιστικός συσχετισμός μεταξύ ποινικού συστήματος και οικονομικής δομής της μαρξιστικής ανάλυσης ξεπερνάται, αν δούμε τη συνοχή της κοινωνίας ως κάτι που εξασφαλίζεται μέσα από το τρίπτυχο κυριαρχία, σύγκρουση και κοινωνική αλλαγή. Ο Vold,⁸ με τη σειρά του, σχολιάζει ότι η σύγκρουση μεταξύ των ομάδων, που εμφανίζεται κατά τη φάση δημιουργίας των κοινωνικών κανόνων, εκφράζει τη δυναμική συμφερόντων η διευθέτηση της οποίας επιτρέπει την ανάδειξη ύπαρξης της εγκληματικής μειονότητας. Για τον Turk, η εγκληματοποίηση είναι συνέπεια της συμπεριφοράς του νομικού συστήματος, το οποίο λειτουργεί επιλεκτικά και ορίζει το άτομο ως εγκληματία. Ωστόσο, οι πιθανότητες σύγκρουσης εξαρτώνται τόσο από το βαθμό οργάνωσης της ασθενέστερης ομάδας και τη γνώση της συμπεριφοράς του αντιπάλου όσο και από το βαθμό εσωτερικής των κυρίαρχων κανόνων. Η προσοχή, επομένως, των εγκληματολογικών ερευνών έπρεπε κατά τον Turk, να στραφεί στο εγκληματικό status και την επιλεκτική απονομή της δικαιοσύνης.⁹

Κεντρικό σημείο ανάλυσης των θεωριών της σύγκρουσης αποτελεί η θέση ότι η κοινωνική κατάσταση στην οποία περιέρχονται οι παραβάτες κατά την έκτιση της ποινής τους γίνεται κατανοητή αν λάβουμε ως προϋπόθεση ότι το εγκληματικό φαινόμενο αποτελεί ένα πολιτικό ζήτημα σε ό, τι αφορά στις αιτίες, στην αντιμετώπιση αλλά και στην ιστορία του. Εφόσον οι θεωρίες της σύγκρουσης αποτελούν μια ερμηνευτική προσέγγιση που ανάγει τα αίτια

⁵ Γεωργίου Γ., *Ο Georg Simmel και η σχολή του Σικάγου. Σχέσεις και επιδράσεις στο Τατσης Ν.& Θανοπούλου Μ. (επιμ.) Η κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*, «εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2009, σ. 83-101, Φαρσεδάκης Ι., 1986, ο.π., σ. 38-39., Αλεξιάδης Σ., 1989, ο.π., σ. 126-134.

⁶ Muncie J., λήμμα: *Conflict Theory*, *The Sage Dictionary of Criminology*, Compiled and edited by: Mc Laughlin, E./J. Muncie, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2001, σ. 64-65.

⁷ Dahrendorf R., *Class and class conflict in industrial society*, Stanford University Press, 1967.

⁸ Garland D., *Of Crimes and Criminals. The development of criminology in Britain* στο *The Oxford Handbook of Criminology* των Maguire M., Morgan R., Reiner R (Ed) N.York Oxford University Press, 2002, σ. 7-50.

⁹ Λάζος Γ., *Κριτική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ.160.

του εγκλήματος και της αντίδρασης σε όρους αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας κάθε είδους, η επιστημονική έρευνα οφείλει να λάβει υπόψη τόσο τα δομικά αίτια και όσο και τους μακρο- και μικρο-οικονομικούς παράγοντες που συνδιαμορφώνουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των φυλακισμένων ως απάντηση στην προσπάθεια επιβίωσής τους από την απειλητική ηγεμονία των κυρίαρχων ελίτ.¹⁰

1.2. Οι θεωρίες του χαρακτηρισμού.

Η θεωρία της ετικέτας (Labeling theory) εμφανίστηκε λίγο μετά τα μέσα του προηγούμενου αιώνα στις ΗΠΑ, μέσα σε μια περίοδο γενικότερης αλλαγής αλλά και αμφισβήτησης των εκάστοτε μηχανισμών οργάνωσης της εξουσίας.¹¹ Ως ερμηνευτικό ρεύμα εμφανίζεται ως εξέλιξη και συνέχεια της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης, με βασικό εκπρόσωπο τον G.H.Mead (Φιλοσοφική Σχολή του Σικάγο). Για τον Cohen, η θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης έδωσε υπερβολική έμφαση στο ρόλο του «άλλου», μειώνοντας τη σημασία των δομικών συνθηκών και των παραγόντων που οδηγούν στην πρωτογενή παρέκκλιση. Η θεωρία της ετικέτας, με βασικούς εκπροσώπους τους Becker, Lemert και Erikson, έρχεται να δώσει στην ανάλυση της παρέκκλισης μια περισσότερο πολιτική χροιά.¹² Ως απάντηση στο ερώτημα του H. Becker «ποιος θέτει τους κανόνες και γιατί», το κέντρο βάρους μετατίθεται από τα ατομικά χαρακτηριστικά του δράστη, στη διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα σ' αυτόν και το κοινωνικό περιβάλλον, στο πλαίσιο της οποίας αποδίδεται στο άτομο ο χαρακτηρισμός του παρεκκλίνοντα. Η απόδοση του χαρακτηρισμού είναι το συμβάν που οδηγεί στη διαμόρφωση της ταυτότητας, μόνο όταν σε επόμενη φάση¹³, το άτομο αποδέχεται το χαρακτηρισμό.¹⁴ Πρόκειται για μια διαδικασία η οποία αποτελεί περισσότερο προϊόν κάποιων κοινωνικών αποφάσεων, παρά ιδιότητα της συγκεκριμένης δράσης του υποκειμένου (Lemert), αφού ο κοινωνικός έλεγχος ορίζει επιλεκτικά, με βάση τους συσχετισμούς δύναμης και ισχύος, ποιες συμπεριφορές χαρακτηρίζονται ως παραβατικές και ποιες όχι.¹⁵

¹⁰ Bernard T. J., *The consensus-conflict debate: Form and content in social theories*, Columbia University Press, N.Y., 1983.

¹¹ Αρχιμανδρίτου Μ., *Η Διαχρονική Εξέλιξη της προσέγγισης της Ετικέτας*, εκδ. Σάκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 6-7.

¹² Λάζος Γ., ο.π., σ. 160.

¹³ Το ίδιο, σ. 106.

¹⁴ Paternoster R., Iovanni L., *The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence*, Justice Quarterly, 1989, 6 (3), σ. 362-363.

¹⁵ Ζαραφώνιτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995, σ. 157-8.

Αυτή η διαδικασία κατασκευής του «εγκληματία» συντελείται μέσα από τρία στάδια: α) προβολή ενός χαρακτηριστικού της προσωπικότητας, β) σύνδεση της στερεότυπης συμπεριφοράς με την προσωπικότητα του ατόμου (αναδρομική ανάγνωση)¹⁶ και επαναξιολόγηση της προσωπικότητας με βάση τις νέες πληροφορίες και, τέλος, γ) ο χαρακτηρισμός του ατόμου ως παρεκκλίνοντος.¹⁷ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, η διαδικασία του χαρακτηρισμού δεν αποτελεί μια στατική χρονικά διαδικασία, αλλά εμπεριέχει αφενός μια ποικιλία χαρακτηρισμών, αφετέρου συνδέεται με τελετουργικές αξιολογήσεις, μέσα από τις οποίες αποδίδεται στο άτομο ο νέος απαξιωτικός ρόλος που επανα-ορίζει τη θέση του στην κοινωνία ή καλύτερα στο περιθώριο.¹⁸ Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι για τον Becker το κέντρο βάρους της ανάλυσης μετατοπίζεται στους «εργολάβους ηθικής» (moral entrepreneurs),¹⁹ τις ομάδες δηλαδή με ισχυρή διαπραγματευτική ισχύ που, προβάλλοντας ως αφορμή την «ηθική αγανάκτηση», διαμορφώνουν το κανονιστικό πλαίσιο με στόχο την προάσπιση των συμφερόντων τους.

Εν κατακλείδι, σύμφωνα με τη θεωρία της ετικέτας, η αναζήτηση των αιτιών της αποκλίνουσας συμπεριφοράς δεν έχει νόημα. Το κέντρο ενδιαφέροντος είναι η διαδικασία της αλληλεπίδρασης και του στιγματισμού.²⁰ Ο στιγματισμός του εγκληματία έχει ως συνέπεια τη διαιώνιση της εγκληματικής του δραστηριότητας, που οφείλεται στη δυσκολία της κοινωνικής του αναπροσαρμογής στην κοινωνία, εξαιτίας της εικόνας που έχει σχηματίσει για τον εαυτό του. Η συνεισφορά της εν λόγω ερμηνευτικής προσέγγισης συνοψίζεται στην αποκάλυψη της σημασίας των επίσημων φορέων εξουσίας στην παραγωγή και στην αναπαραγωγή της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, καθώς και στην αναπαραγωγή του χαρακτηρισμού μέσα σε μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα. Η θεωρία της ετικέτας αναδεικνύει τον ρόλο της κοινωνικής αντίδρασης στην ψυχολογία των παρεκκλινόντων ατόμων, τη σημασία της υποτροπής στις εγκληματικές δραστηριότητες καθώς και τον τρόπο διαμόρφωσης στρατηγικών, σχεδιασμών και μέτρων σε νομοθετικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, με σκοπό την πρόληψη της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.²¹

¹⁶ Kitsuse J. I., *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, Social Problems, 1962, 9(3), σ. 248.

¹⁷ Λαμπροπούλου Ε., *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σ. 120.

¹⁸ Rock P., *Sociological theories of Crime* στο Maguire M., Morgan R., Reiner R (Ed) *The Oxford Handbook of Criminology*, N. York Oxford University Press, 2002, σ. 71.

¹⁹ Becker H.S., 2002, ο.π., σ. 68.

²⁰ Goffman E., Pontell N. H., *Social Deviance Readings in Theory and Research*, 3th, σ. 56-72 ed., University of California, Prentice Hall, 1999.

²¹ Λαμπροπούλου Ε., 1994, ο.π., σ. 115.

Σημαντική για την ανάλυση της επίδρασης της φυλάκισης στις κοινωνικές αναπαραστάσεις των κρατούμενων είναι και η θεωρητική συνεισφορά του E. Goffman. Με τα έργα «Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates» (1961) και «Stigma: Notes on the management of spoiled identity» (1968), ο Goffman εστίασε στη μελέτη της καθημερινής συμπεριφοράς, μέσα από τη διάκριση της κοινωνικής ζωής σε δύο μέρη, το προσκήνιο και το παρασκήνιο. Η κοινωνική ζωή μπορεί να συγκριθεί με μια σκηνή, όπου οι ηθοποιοί αναπαριστούν τον εαυτό τους και ερμηνεύουν ρόλους σύμφωνα με μια «κατάσταση»²². Αυτή η δραματουργική μεταφορά δεν υπονοεί ότι η κοινωνική ζωή είναι πλαστή και ότι οι κοινωνικοί δρώντες συνειδητοποιούν απαραίτητα ότι «παίζουν». Αντίθετα, τα άτομα εμπλέκονται έντονα στο παιχνίδι τους και το αισθάνονται ως αυθόρμητο. Ο Goffman δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο καθοριστικό στοιχείο της συν-παρουσίας στη διαμόρφωση της ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Στο καθημερινό περιβάλλον του ολοπαγούς ιδρύματος,²³ και αυτό μπορεί να είναι ένα νοσοκομείο ή μία φυλακή, αναλύονται οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τροφίμων και προσωπικού, μέσα από τις οποίες κατασκευάζονται τα νοήματα που προσδίδονται στη δράση των μελών.

Κάνοντας αναγωγή της ανάλυσης του Goffman για τα ψυχιατρεία στη λειτουργία της φυλακής, θα σημειώναμε ότι η φυλακή θέτει όρια και φραγμούς τα οποία δεν εγκλείουν απλώς τους κρατούμενους σε ένα εδαφικό περιβάλλον αλλά διαμορφώνουν ένα πλαίσιο περιστολής όλων των πλευρών της καθημερινής ζωής.²⁴ Ο κρατούμενος δέχεται μια εικόνα του εαυτού, που του επιτρέπει να διατηρεί ένα πρόσωπο προς τα έξω ή έστω να μην το χάνει. Ο φυλακισμένος απογυμνώνεται από τη σκευή της ταυτότητας, με συνέπεια την προσωπική παραμόρφωση και την εμπλοκή σε δραστηριότητες, οι συμβολικές συνεκδοχές των οποίων είναι ασυμβίβαστες με την ιδέα που έχει ο κάτοχος της ταυτότητας για τον εαυτό του. Η μοίρα των εγκλειστών είναι αυτή του εξαναγκασμένου παιδισμού, που το σωφρονιστικό κατάστημα εκμεταλλεύεται για να διευκολύνει ή να ενισχύσει τον έλεγχο πάνω στην προσωπική του ζωή.

Όμως, ο εγκλειστος δε συνιστά ένα εξ ολοκλήρου κοινωνικό ράκος. Στην προσπάθεια του ο κρατούμενος να διαχειριστεί τη «φθαρμένη ταυτότητα»,

²² Για τον Goffman, το πρώτο μέλημα της κοινωνικής συνάντησης είναι ο ορισμός της κατάστασης, ο οποίος περιλαμβάνει μια διανομή ρόλων και μια κάποια αναπαραστήση της δράσης. Ο ορισμός της κατάστασης εξαρτάται επίσης από την κοινωνική τάξη, όπως αυτή παρουσιάζεται στο άτομο, και από την προσωπική του ιστορία. Υπάρχει ανταγωνισμός ανάμεσα στον ορισμό που αποδίδει αυθόρμητα το άτομο σε μια κατάσταση και στους ορισμούς της κοινωνίας του. Goffman E., *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001.

²³ Goffman E., 2001, ο.π., σ. 67. Όπως και Goffman E., *Άσυλα*, Ευρύαλος, 1994, Τρίκαλα. σ. 19.

²⁴ Το ίδιο, σ. 31.

επιστρατεύει τεχνικές προκειμένου να υποβαθμίσει ή να εξαλείψει τις συνέπειες που επιφέρουν τα αρνητικά γνωρίσματα, τα οποία του έχουν ήδη αποδοθεί ή θα μπορούσαν να του αποδοθούν, κατά τη διάρκεια των μεικτών του συναναστροφών με τους φυσιολογικούς άλλους. Παράδειγμα αποτελούν οι ιστορίες ή οι δευτερογενείς εναρμονίσεις. Ο κρατούμενος μπορεί να επιστρατεύσει την ευστροφία του, την οξύνοια ακόμη και την πανουργία του, για να δημιουργήσει αμυντικούς αντιπερισπασμούς σε όσα επιβάλλει το θεσμικό σύστημα. Να εκθρέψει αντισταθμιστικούς μηχανισμούς διαντίδρασης, οι οποίοι αναπαράγονται και αρχίζουν να προσβάλλουν το κατεστημένο. Πολλές από τις μεθόδους που χρησιμοποιεί ο έγκλειστος συνεπάγονται συμπεριφορές οι οποίες μπορεί να μοιάζουν απρεπείς. Στην πραγματικότητα, όμως, πρόκειται για μια προσπάθεια του υποκειμένου ανάκτησης της ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας.²⁵ Σε συνθήκες εγκλεισμού και απομόνωσης, οι απρεπείς συμπεριφορές μπορεί να οξυνθούν, να φαίνονται απολύτως φυσιολογικές και να γίνουν μέσο αυτό-επιβεβαίωσης. Με αυτόν τον τρόπο, η φυλακή διαταράσσει την εικόνα του εαυτού και το άτομο καλείται να αποδείξει ότι διαθέτει τις απαιτούμενες ικανότητες του κοινωνικού υποκειμένου.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα τελευταία χρόνια κυριαρχεί μια μετατόπιση του επιστημονικού ενδιαφέροντος από τη γνώση των γενεσιουργών παραγόντων στην ερμηνεία της πολλαπλότητας των αιτιών του εγκλήματος. Το παραβατικό φαινόμενο είναι πολυπρισματικό καθώς ενέχει μια δυναμική ιστορικών, κοινωνικών αλλά και δι-ατομικών παραγόντων. Παράλληλα, με τον ρόλο των δομικών συνθηκών και των τρόπων με τους οποίους βιώνει το άτομο το status του περιθωριακού (outsider), ιδιαίτερα σημαντική είναι η τάση για την υπεράσπιση του κοινωνικού νοήματος που έχει η παρεκκλίνουσα ή η εγκληματική δράση για τον ίδιο τον παραβάτη. Πρέπει να τονίσουμε ότι η ανάλυση του κοινωνικού μικρόκοσμου της φυλακής δεν έχει ως σκοπό να παρουσιάσει τους κρατούμενους ως απλούς κατόχους ρόλων, που μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής διαντίδρασης απλά «παρουσιάζουν» τους εαυτούς τους ούτε να ελαχιστοποιήσει τον ρόλο των δομικών συνθηκών στη διαμόρφωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Η κουλτούρα της φυλακής, έτσι όπως αναπτύσσεται στη Δικαστική Φυλακή του Κορυδαλλού, διαμορφώνεται βάσει καθολικών κοινωνικών μηχανισμών, μέσα από τους οποίους αναδύονται οργανωμένα πλέγματα κοινωνικών σχέσεων, που επιδρούν στο περιεχόμενο των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατούμενων. Αλλά τι είναι κοινωνική αναπαράσταση;

1.3. Η Θεωρία των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων

Η πρώτη συστηματική θεωρητική επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, έγινε από το Moscovici (1961), στο έργο του «Η Ψυχανάλυση, η Εικόνα

²⁵ Το ίδιο, σ. 79.

της και το Κοινό της», ο οποίος αναδιατυπώνοντας την έννοια της συλλογικής αναπαράστασης του Durkheim(1895),²⁶ δημιούργησε ένα αναλυτικό εργαλείο για τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνονται οι στάσεις απέναντι στον κοινωνικό Εαυτό και στον κοινωνικό Άλλον.²⁷ Γενικά, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αφορούν στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα προσλαμβάνουν τα γεγονότα της καθημερινής ζωής, τα δεδομένα του περιβάλλοντος, τις πληροφορίες. Αποτελούν συλλογικά προϊόντα που εκφράζουν την ταυτότητα της ομάδας που τα παράγει, τα ενδιαφέροντα των μελών της, την ιστορία της.²⁸ Η κοινωνική αναπαράσταση είναι η απλοϊκή, αυθόρμητη γνώση, η γνώση της κοινής γνώμης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποτελεί μια απλή αποτύπωση φαινομένων, η οποία συντελείται στη συνείδηση των ανθρώπων για τα πρόσωπα του κοντινού ή μακρινού περίγυρου.²⁹ Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν κοινωνικές εικόνες οι οποίες, ως επί το πλείστον, είναι παραλλαγμένες απεικονίσεις,³⁰ εφόσον όλη η διαδικασία της διαμόρφωσης και παγίωσής τους, λειτουργεί σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Κατά συνέπεια, η κοινωνική αναπαράσταση είναι η τροποποιημένη αποτύπωση

²⁶ Παπαστάμος Σ., *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*, Δ' Έκδοση, Οδυσσέας, Αθήνα, 1993, σ. 418.

²⁷ Ζαραφώνιτου Χ., *Ο ρόλος των κοινωνικών αντιλήψεων στη διαμόρφωση πολιτικών για την αντιμετώπιση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων*, στο Εξαρτήσεις, Επιστημονική Περιοδική έκδοση για θέματα Εξαρτήσεων, τεύχος 10, 2006, σ.82.

²⁸ «...η κοινωνική αναπαράσταση αποτελεί έναν τρόπο κατασκευής, συγκεκριμένες λειτουργίες και σκοπιμότητες και απέχουν από το γούστο, την άποψη, τη γνώμη, τη στάση ή την πεποίθηση, κυρίως όταν πρόκειται για θέματα επιβίωσης, ατομικής και συλλογικής ακεραιότητας, εκμετάλλευσης, ισότητας, δημοκρατίας, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανεργίας, μετανάστευσης, μαζικής καταστροφής και εθνικής απειλής, θέματα κοινωνικά νοηματοδοτημένα. Όλα τα κοινωνικά υποκείμενα δε συμμαρίζονται τις ίδιες αξίες, τους ίδιους κανόνες, τις ίδιες εμπειρίες, τις ίδιες αναπαραστάσεις ή ιδεολογίες. Ωστόσο, όλοι κατασκευάζουν μια ενόραση της πραγματικότητας και της δικής τους αλήθειας, η οποία φέρει τη σφραγίδα της ταυτότητάς τους και τους κάνει να είναι διαφορετικοί από τους άλλους.» Μαντόγλου Α. & Μελέτη Κ., *Επιστημονικός Λόγος περί Κοινωνικών Αναπαραστάσεων και Ιδεολογιών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 12

²⁹ Angoustinos, M. & Walker I. (1995) *Social Cognition, Chapter 6 Social Representations*, London, Sage, σ.136.

³⁰ Moscovici S., *Η Ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της* Οδυσσέας, Αθήνα, 1999, σ. 72., Γράφει ο Moscovici, μέσω των αναπαραστάσεων, μελετάμε τα «...ανώνυμα φαινόμενα, τα οποία διαδραματίζονται μέσα στη σιωπή, σιωπηλές σκέψεις και σιωπηλές ομιλίες που δεν ακούμε, ούτε βλέπουμε.... Είναι οι άπειρες συζητήσεις, συναντήσεις, βοές, απόψεις που υφαίνουν τις περισσότερες σχέσεις και στολίζουν ένα μεγάλο μέρος της συγκεκριμένης μας ύπαρξης.»

των εικόνων, των αντικειμένων, των ιδεών, μια μετάφραση της πραγματικότητας, που εξαιτίας της παρεμβολής κοινωνικών μεταβλητών, προσδιορίζει τη νοητική υποδομή υποδοχής. Η έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων δίνεται με απόλυτη σαφήνεια από τη Jodelet: «Η έννοια της κοινωνικής αναπαράστασης προσδιορίζει μια μορφή ειδικής γνώσης, τη γνώση της κοινής γνώμης, της οποίας τα περιεχόμενα δηλώνουν το εγχείρημα γεννητικών και λειτουργικών διαδικασιών, κοινωνικά σφραγισμένων. Πιο πλατιά, προσδιορίζει μια μορφή κοινωνικής σκέψης. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι τρόποι της πρακτικής σκέψης... Σαν τέτοιες, παρουσιάζουν ειδικά χαρακτηριστικά στο επίπεδο οργάνωσης των περιεχομένων, των νοητικών εγχειρημάτων και της λογικής. Το κοινωνικό σφράγισμα των περιεχομένων ή των διαδικασιών της αναπαράστασης πρέπει να ανάγεται στις συνθήκες στα πλαίσια μέσα από τα οποία αναδύονται οι αναπαραστάσεις, στις επικοινωνίες μέσω των οποίων κυκλοφορούν, στις λειτουργίες στις οποίες χρησιμεύουν στην αλληλεπίδραση με τον κόσμο και τους άλλους.»³¹

Ο όρος αναπαράσταση παρουσιάζει δύο εναλλακτικές διαστάσεις: Μια παθητική και μια ενεργητική.³² Η παθητική διάσταση αφορά στην πιστή αντιγραφή της εξωτερικής πραγματικότητας. Η ενεργητική διάσταση της αναπαράστασης αναφέρεται στην κατασκευή και ανακατασκευή των ερεθισμάτων και εκδηλώνεται όταν συναντάμε κάποιον ή αναφερόμαστε σε κάποιες ομάδες και, βάσει αυτής της συνάντησης ή αναφοράς, ενεργοποιούνται προκατασκευασμένες ιδέες για ένα άτομο ή ομάδα. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις επομένως, επικεντρώνονται στην αλληλεπιδραστική σχέση ατόμου και κοινωνίας, καθώς και στους τρόπους με τους οποίους τα άτομα ιδιοποιούνται τον περιβάλλοντα κόσμο. Κατά συνέπεια, η ανάλυση των κοινωνικών αναπαραστάσεων προϋποθέτει μια κοινωνιο-γνωστική προσέγγιση.

Σύμφωνα με τον Abric, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις επιτελούν τις εξής βασικές λειτουργίες: α) λειτουργία γνώσης, εφόσον μέσω των κοινωνικών αναπαραστάσεων τα άτομα ενσωματώνουν γνώσεις στο αξιακό τους σύστημα με οργανωμένο τρόπο, β) λειτουργία ταυτότητας, εφόσον οι αναπαραστάσεις επιτρέπουν στις ομάδες να είναι διακριτές σε σχέση με τις άλλες ομάδες, γ) λειτουργία προσανατολισμού, εφόσον τα άτομα τοποθετούνται υπέρ ή κατά μια συμπεριφοράς και τέλος, δ) αιτιολογική λειτουργία, εφόσον δικαιώνουν μια εχθρική συμπεριφορά μιας ομάδας απέναντι στην άλλη. Επιτελώντας αυτές τις λειτουργίες, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις προβιβάζονται σε επίπεδο διομαδικών σχέσεων, σε ιδεολογίες με βασικά χαρακτηριστικά α. την επιλεκτικότητα των στοιχείων της συμπεριφοράς που ενισχύουν την

³¹ Παπαστάμου Σ., *Σύγχρονες Έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία - Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σ. 132.

³² Παπαστάμου Σ., 1995, ο.π., σ. 17.

κοινωνική ταυτότητα και β. την προγνωστικότητα στο βαθμό που πριν ακόμα αλληλεπιδράσει η ενδο-ομάδα με την εξω-ομάδα, αποδίδονται στην τελευταία χαρακτηριστικά που δικαιώνουν τη συμπεριφορά της πρώτης.³³

Ο σχηματισμός των κοινωνικών αναπαραστάσεων συντελείται μέσα από την επικέντρωση (επιλογή πληροφοριών και ενσωμάτωση του αγνώστου κοινωνικού αντικειμένου στη γνωστική δομή της ομάδας) και την αντικειμενοποίηση (συγκεκριμενοποίηση της έννοιας σε εικόνα).³⁴ Η παραγωγή μιας αναπαράστασης επηρεάζεται από τρεις κοινωνικές συνθήκες: α. ο διασκορπισμός της πληροφορίας, β. η εστία της προσοχής και γ. η πίεση για συμπέρασμα. Επιπρόσθετα, η κοινωνική αναπαράσταση χαρακτηρίζεται από το περιεχόμενο και την οργάνωσή της. Η οργάνωση και λειτουργία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, κατά Abric και Flament, ορίζουν την εσωτερική δομή της, τον τρόπο που αρθρώνονται και ταξινομούνται οι πληροφορίες, γνώσεις, ιδέες κτλ.. Αυτή η οργάνωση καθορίζεται από ένα σύστημα δύο διαστάσεων³⁵: α. των συστατικών της στοιχείων (περιφερειακά) και β. την εσωτερική δομή (πυρήνας). Τα πρώτα αντιστοιχούν στις πληροφορίες, τις στάσεις και τις απόψεις του ατόμου για το αντικείμενο της κοινωνικής αναπαράστασης. Η δεύτερη διάσταση αφορά στον κεντρικό πυρήνα, ο οποίος ορίζεται ως το οποιοδήποτε στοιχείο που δίνει στην αναπαράσταση, τη σημασία της και τη συνοχή της. Γύρω από τον κεντρικό πυρήνα θα πάρουν θέση τα περιφερειακά στοιχεία και είναι αυτός που θα καθορίσει το βάρος τους, την αξία τους και τις σχέσεις που διατηρούν μεταξύ τους. Ο κεντρικός πυρήνας εξασφαλίζει σταθερότητα και διάρκεια στην αναπαράσταση, η οποία εξελίσσεται ή μεταμορφώνεται με πολύ αργό ρυθμό. Επομένως, στις αναπαραστάσεις υπάρχουν στοιχεία εύκαμπτα και κινούμενα (περιφερειακά στοιχεία) και άλλα άκαμπτα και σταθερά (κεντρικός πυρήνας), τα οποία αντιστέκονται στην αλλαγή. Σύμφωνα με τον Abric, οποιαδήποτε μελέτη των αναπαραστάσεων οφείλει να αποσκοπεί στον εντοπισμό του κεντρικού πυρήνα. Η ανάλυση αυτών των διαστάσεων επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο μετασχηματίζονται οι κοινωνικές αναπαραστάσεις.³⁶ Σύμφωνα με τον Flament, ο μετασχηματισμός των κοινωνικών αναπαραστάσεων γίνεται όταν υπάρχει σύγκρουση και αντίθεση ανάμεσα στην κοινωνική πραγματικότητα και την αναπαράστασή της. Η σύγκρουση αυτή επηρεάζει αρχικά το περιφερειακό σύστημα και είναι δυνατόν, εάν ενταθεί, να προσβάλει τον κεντρικό πυρήνα, οπότε προκαλείται και αλλαγή της αναπαράστασης. Η σύγκρουση ή η αντίθεση μεταξύ πραγματικότητας και αναπαράστασης λύνεται είτε μέσω

³³ Μαντόγλου Α. & Μελέτη Κ. 2013, ο.π., σ. 76-77.

³⁴ Το ίδιο, σ. 60.

³⁵ Angoustinos, M. & Walker I., 1995, ο.π., σ.155.

³⁶ Παπαστάμου Σ., 1995, ο.π., σ. 33.

της επιστροφής σε παλιές πρακτικές είτε μέσω της αναδόμησης του πεδίου της αναπαράστασης. Αυτή η τελευταία λύση συνεπάγεται και απότομη τροποποίηση της αναπαράστασης και ρήξη με το παρελθόν.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η κοινωνική αναπαράσταση σφραγίζεται τόσο από την κοινωνική θέση του υποκειμένου όσο και από το σύνολο πληροφοριών, εικόνων, απόψεων, στάσεων κλπ, που διαθέτει για το αντικείμενο αναπαράστασης. Καθίσταται, επομένως, αναγκαίο να λάβουμε υπόψη μας τη θέση των ατόμων μέσα στην κοινωνική δομή.³⁷ Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τις επιδράσεις μιας σειράς πιθανοτήτων, της υποκουλτούρας, της εγκληματικότητας, των κοινωνικών νορμών εκτός εάν τις θεωρήσουμε και από την οπτική γωνία του υποκειμένου της έρευνας, ως κατόχου μια κοινωνικής θέσης στη δομή. Κατά αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση του αναπαραστατικού λόγου μπορεί να φέρει στο φως τόσο την κοινωνική έκφραση όσο και τη δομή της ατομικής συνείδησης. Είναι αναγκαίο προκειμένου να προχωρήσουμε σε ασφαλή συμπεράσματα, να γνωρίζουμε τα πολιτισμικά νοήματα των αναπαραστατικών εκφορών που παράγουν τα υποκείμενα τα οποία διαβιούν σε καθεστώς στέρησης της ελευθερίας τους σε μία συγκεκριμένη φυλακή, το κατάστημα κράτησης Κορυδαλλού. Ποια είναι όμως τα χαρακτηριστικά αυτού του ολοπαγούς ιδρύματος;

II. Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ

1.1. Το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού

Η φυλακή Κορυδαλλού αποτελεί τη μεγαλύτερη φυλακή της χώρας, η οποία βρίσκεται στον πυρήνα των ποινικών πρακτικών, λόγω της προβολής της στο δημόσιο λόγο, αλλά και των αντιδράσεων για την ύπαρξή της από την τοπική κοινωνία.³⁸ Οι διαπιστώσεις όσον αφορά στις συνθήκες κράτησης στον Κορυδαλλό είναι αποτέλεσμα τόσο της επιτόπιας παρατήρησης κατά τη διεξαγωγή της έρευνας όσο και των στοιχείων που δόθηκαν κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας από το Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορυδαλλού.

³⁷ Παπαστάμου Σ., 1995, ο.π., σ. 132-133.

³⁸ Ζαραφωνίτου Χ. (Επιστημ. Υπεύθ.) & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών (Συνεργ.), *(Αν)ασφάλεια, θυματοποίηση και στάσεις των δημοτών απέναντι στο έγκλημα και τις τοπικές πολιτικές πρόληψης: Διαγνωστική Έρευνα στο Δήμο Κορυδαλλού*, Έκθεση Ερευνητικών Πορισμάτων, Αθήνα, 2014, σ. 10. Όπως επίσης Κοιτ. επίσημη ιστοσελίδα του δήμου Κορυδαλλού. <http://www.korydallos.gr/Default.aspx?tabid=503¤tPage=6&language=el-GR>

λού (2007-2015), των στατιστικών στοιχείων του Υπουργείου Δικαιοσύνης³⁹ καθώς και των αυτοψιών που διενεργούνται κατά καιρούς στο σωφρονιστικό κατάστημα από επίσημους φορείς.⁴⁰

Σημειώνεται ότι εμφανίζονται διαφοροποιήσεις όσον αφορά τα ποσοτικά δεδομένα που αναφέρονται στα κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της φυλακής Κορυδαλλού. Παρόλες τις αλλαγές όμως που συντελέστηκαν με την εφαρμογή του Νόμου 4322/2015 περί αποσυμφόρησης και βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης στις ελληνικές φυλακές, το προφίλ της φυλακής Κορυδαλλού διατηρεί τα χαρακτηριστικά του (ανακύκλωση του διοικητικού προσωπικού, απόπειρες αποσυμφόρησης και επιστροφή στις συνθήκες συνωστισμού, συνέχιση καταγγελιών των κρατουμένων κ.ο.κ.). Αυτό το γεγονός πιστοποιεί ότι η φυλακή Κορυδαλλού αποτελεί ένα ολοπαγές ίδρυμα τα δομικά χαρακτηριστικά του οποίου διαμορφώνονται ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά και επιβιώνουν ανεξάρτητα από τις εκάστοτε πολιτικές αποφάσεις, οι οποίες επιφέρουν βραχυπρόθεσμους μετασχηματισμούς.

Αναφορικά με το ιστορικό της ανέγερσης της φυλακής Κορυδαλλού, ο Δημόπουλος⁴¹ γράφει ότι, ύστερα από προκήρυξη διαγωνισμού το 1931, αγοράστηκε οικόπεδο 100 στρεμμάτων στην περιοχή Κορυδαλλού για την ανέγερση καταστημάτων κράτησης. Ο πόλεμος όμως, οι αναθέσεις του έργου σε φίλους της πολιτικής εξουσίας, οι ανακολουθίες, η επιδείνωση των συνθηκών εγκλεισμού στις ήδη υπάρχουσες φυλακές, η γενικότερη πολιτική αστάθεια καθυστέρησαν την ολοκλήρωση του έργου. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1958 εγκαινιάστηκε η φυλακή Κορυδαλλού, η οποία άρχισε να λειτουργεί το 1962, μετά το κλείσιμο των Φυλακών της Καλλιθέας και τη μεταφορά των κρατουμένων. Φυσικά η έκταση που κάλυπταν τότε οι εγκαταστάσεις των φυλακών ήταν πολύ μικρότερη από τη σημερινή. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1967-1974) αποφασίστηκε η ίδρυση και των Γυναικείων Φυλακών, ενώ ακολούθησε το χτίσιμο του σημερινού Ψυχιατρείου. Σήμερα, η Δικαστική φυλακή Κορυδαλλού καταλαμβάνει έναν εδαφικό χώρο που βρίσκεται μέσα στον αστικό ιστό. Όσον αφορά τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, το κτήριο – Κορυδαλλός ακολουθεί μια μπεζ, μουντή, ορθογωνική, περικεντρική διάταξη με μια αυστηρή μορφολογική όψη. Ο αρχικός αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των φυλακών Κορυδαλλού προέβλεπε την ύπαρξη 4 πτερύγων, η κάτοψη των οποίων θα σχημάτιζε ένα «Η». Το 1980 κτίστηκε ακόμη μια πτέρυγα για ανήλικους κρατουμένους και μέχρι το 2002 είχε κτιστεί ακόμα μία, η οποία φιλοξενούσε

³⁹ Επίσημος ιστότοπος του Υπουργείου Δικαιοσύνης. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el>

⁴⁰ <https://www.synigoros.gr/resources/ekthesi-autopsias.pdf>

⁴¹ Δημόπουλος Χ., *Η Φυλακή. Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή, 2003, σ. 711.

τα μέλη της 17 Νοέμβρη. Σημειώνεται ότι οι φυλακές Κορυδαλλού διαθέτουν, εκτός από τις διοικητικές αίθουσες και τα γραφεία, χώρο και υποτυπώδεις εγκαταστάσεις για ιατρικές εξετάσεις, αναρρωτήριο, ένα γυμναστήριο, κήπο, εργαστήρια-χώρους εργασίας (τυπογραφείο, ξυλουργείο, καντίνα για κάθε πτέρυγα, σιδηρουργείο, σχολείο, ΚΕΘΕΑ, καφενείο για τους υπαλλήλους του καταστήματος), ντους, βιβλιοθήκη, ένα χώρο εκκλησιασμού και ειδικούς χώρους προαυλισμού για κάθε πτέρυγα ξεχωριστά.

Όσον αφορά την εσωτερική διαρρύθμιση, το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού διαθέτει 6 πτέρυγες, αν και η αποκαλούμενη «ΣΤ' ακτίνα» δε θεωρείται ακριβώς ακτίνα, κυρίως λόγω του μικρού μεγέθους της. Οι κρατούμενοι τοποθετούνται στις ακτίνες, οι οποίες διαχωρίζονται σε συγκεκριμένα σημεία (τα λεγόμενα σημεία Τ) με κιγκλίδες, οι οποίες τοποθετήθηκαν προκειμένου να περιοριστεί η μετακίνηση κρατουμένων από την μία πτέρυγα στην άλλη. Κάθε ακτίνα αποτελείται από ένα ισόγειο και δύο ορόφους. Οι ακτίνες είναι βαμμένες σε μπεζ χρώμα. Στην ακτίνα Α. βρίσκονται συνήθως Έλληνες κρατούμενοι, κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα καθώς και οι Πυρήνες της Φωτιάς. Η ακτίνα Β., αποτελείται από κρατούμενους αραβικής καταγωγής και τοξικομανείς, η ακτίνα Γ., από κρατούμενους από τη Γεωργία, την Αλβανία και γενικότερα από χώρες των Βαλκανίων, η ακτίνα Δ, αποτελείται αποκλειστικά από κρατούμενους από την Αλβανία, η ακτίνα Ε. από κρατούμενους αραβικής καταγωγής, εργαζόμενους και μεταγώμενους κρατούμενους (δηλαδή κρατούμενους που έχουν έρθει για κάποιο δικαστήριο) και η ακτίνα ΣΤ. είναι μια μικρή πτέρυγα στην οποία διαβιούν κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα, κυρίως Έλληνες και κρατούμενοι λευκού περιλαίμιου. Αυτές οι χωρικές διακρίσεις δημιουργούν εδάφη με τη μορφή συνόρων. Το έδαφος της φυλακής, δηλαδή, τέμνεται από σύνορα, με προεκτάσεις χαρτογραφικές (κάγκελα, φυλάκια και πρόσφατα μαγνητικές πύλες), αλλά και πολιτισμικές (κυρίως μέσα από τη γλώσσα).

1.2. Η κοινωνική και ποινική κατάσταση των κρατουμένων

Βάσει των επίσημων στοιχείων του υπουργείου Δικαιοσύνης αλλά και της Σωφρονιστικής Υπηρεσίας της φυλακής Κορυδαλλού,⁴² ο έγκλειστος πληθυσμός χαρακτηρίζεται από εθνο-πολιτιστική ετερογένεια. Η μεγαλύτερη ομάδα είναι αυτή των Ελλήνων εγκλειστων αλλά με μειωμένο ποσοστό (25% του συνολικού έγκλειστου πληθυσμού). Στον Κορυδαλλό συναντάμε κρατούμενους από 71 χώρες, με μεγαλύτερη εκπροσώπηση αυτή των Βαλκανικών χωρών.

⁴² Ευχαριστούμε τον Ουίλιαμ Αλοσκόφη, κοινωνιολόγο της Φυλακής Κορυδαλλού για τη χορήγηση των επίσημων στοιχείων. Αλοσκόφης Ουίλιαμ. «Κοινωνικά Χαρακτηριστικά και Ποινική Κατάσταση των Κρατουμένων, ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2012».

Οι κρατούμενοι των φυλακών Κορυδαλλού είναι άνδρες νεαρής ηλικίας (33, 8 έτη), με παιδιά, έγγαμοι ή άγαμοι (το 31.5% δήλωσε ότι έχει παιδιά – 723 άτομα και άγαμοι είναι το 60%).

Ο πληθυσμός των φυλακών Κορυδαλλού εμφανίζεται με χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συγκριτικά με το συνολικό πληθυσμό (το 35.1% είναι απόφοιτοι δημοτικού ή τάξεων του δημοτικού), οι περισσότεροι ανήκουν στη θρησκευτική ομάδα των μουσουλμάνων (το 46, 2%) και είναι εργατικής προέλευσης, με μεγάλη αντιπροσώπευση στα ποσοστά ανέργων.

Όσον αφορά στο ποινικό προφίλ των κρατουμένων, στο κατάστημα του Κορυδαλλού παρατηρείται αύξηση των υποδίκων και μείωση των καταδίκων. Παρόλο που η φυλακή Κορυδαλλού είναι δικαστική φυλακή, το 30.4% των κρατουμένων είναι δικασμένοι. Πρέπει να σημειωθεί ότι ένας μεγάλος αριθμός δικασμένων κρατουμένων εκτίει μακροχρόνιες ποινές κάθειρξης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία του καταστήματος, από τους 2292 παρόντες στο Κ.Κ. Κορυδαλλού την 1η Οκτωβρίου 2012, υπόδικοι ήταν 1587 άτομα (69, 2%), κατάδικοι 696 (30, 4%) και οφειλέτες 9 άτομα (0, 4%). Το 19.7% είναι υπότροποι και έχουν πολλές δικαστικές αποφάσεις στο ενεργητικό τους, ωστόσο η κατάταξή τους κατά αδίκημα γίνεται από τη διοίκηση της φυλακής με βάση το κύριο αδίκημα για το οποίο κατηγορούνται. Συνηθέστερο αδίκημα αποτελούν οι παραβιάσεις του Νόμου περί Ναρκωτικών (39%), ενώ προστίθενται στη λίστα καινούργια αδικήματα (περί τρομοκρατίας και σύστασης συμμορίας), τα οποία κατάτασσονταν στο παρελθόν σε άλλες κατηγορίες εγκλημάτων.

1.3. Οι συνθήκες κράτησης.

Η καταγραφή των συνθηκών κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα γίνεται από τις επισκέψεις της Εθνικής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τον Συνήγορο του Πολίτη, που διερευνούν αυτοψία για την υφιστάμενη κατάσταση στα σωφρονιστικά καταστήματα. Το Σύνταγμα της Ελλάδας, ο Σωφρονιστικός Κώδικας⁴³ και ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας της Φυλακής⁴⁴ αποτελούν το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο που ορίζει τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές. Παράλληλα, η διαδικασία, οι προϋποθέσεις και οι συνθήκες κράτησης ορίζονται από το διεθνές νομοθετικό πλαίσιο, τόσο από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου όσο και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μη τήρηση των σχετικών υποχρεώσεων της χώρας ή η πλημμελής εφαρμογή τους έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής και καταδικαστικών αποφάσεων τόσο από διάφορες οργανώσεις και διεθνείς φορείς όσο και από τους ίδιους τους κρα-

⁴³ Σωφρονιστικός Κώδικας (ΦΕΚ Α' 291/24.12.1999)

⁴⁴ *Εσωτερικός κανονισμός φυλακής Κορυδαλλού*, στην ιστοσελίδα του σωματείου εργαζομένων φυλακής Κορυδαλλού <http://www.korydallosca.gr/>

τούμενους. Ειδικότερα, χαρακτηριστικά των συνθηκών διαβίωσης αποτελούν:

1. Ο συνωστισμός και υπερπλήρωση των θέσεων. Ο υπερπληθυσμός σε συνδυασμό με το μεγάλο χρονικό διάστημα εγκλεισμού, έχει αυτονόητη και άμεση συνέπεια στις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων. Υπενθυμίζουμε ότι η φυλακή Κορυδαλλού είναι χωρητικότητας 800 ατόμων, το 2014 εγκλείονταν περίπου 2300 κρατούμενοι ενώ το 2017, 1506 κρατούμενοι⁴⁵ αριθμός ο οποίος, αν και μειωμένος, περιγράφει εξίσου την υπερπλήρωση των θέσεων. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο διαχωρισμός των κρατουμένων είναι υποτυπώδης και ότι στον ίδιο χώρο εγκλείονται υπόδικοι, δικασμένοι, καθώς και μετανάστες χωρίς χαρτιά, λόγω ελλείψης χώρου.

2. Κτιριακές εγκαταστάσεις. Ο Κορυδαλλός χαρακτηρίζεται από μικρά και ανθυγιεινά κελιά, πεπαλαιωμένες υποδομές και υπερπλήρεις θαλάμους. Σ' όλους τους χώρους υπάρχει εκτός από την πυκνότητα ενοίκων, έλλειψη εξαερισμού και φωτισμού, καθώς και μη τήρηση κανόνων υγιεινής και καθαριότητας. Η αδυναμία πρόσβασης σε χώρους υγιεινής (τουαλέτα) ευθύνεται όχι μόνο για τη μετάδοση μολυσματικών ασθενειών (Ηπατίτιδα–AIDS) αλλά και για τη δημιουργία συναισθημάτων εξευτελισμού των κρατουμένων. Στο κελί, φτιαγμένο για 2 άτομα, διαμένουν 4 συνήθως κρατούμενοι. Ο χώρος είναι ορθογώνιος, σχήμα ιδιαίτερα ενοχλητικό για τους κρατουμένους, οι οποίοι υποχρεώνονται έτσι να βαδίζουν μέσα στο κελί τους μόνο μπρος–πίσω κατά τη μία κατεύθυνση.⁴⁶ Η περιορισμένη επιμήκης επιφάνεια του κελιού δεν επιτρέπει εξάλλου μεγάλη ποικιλία στη διαρρύθμισή του. Έτσι, στο χώρο αυτό υπάρχουν δύο διώροφα κρεβάτια, στα οποία μπορεί να υπάρχει κουρτίνα, ένα ψυγείο φορητό, ένα νιπτήρας, μια τουαλέτα οθωμανικού τύπου στην οποία υπάρχει κουρτίνα, ηλεκτρικό μάτι κουζίνας, ένα καλοριφέρ. Ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα του κρατουμένου, μπορεί να υπάρχει τηλεόραση και, αν κάποιος το επιθυμεί και μπορεί να πληρώνει, μπορεί να έχει συνδρομητική τηλεόραση. Επιπρόσθετα, υπάρχει ένα παράθυρο μεγέθους 1Χ1, στον αντιδιαμετρικά αντίθετο τοίχο από αυτόν στον οποίο βρίσκεται η πόρτα του κελιού, το οποίο παρέχει ελάχιστο φως κατά τη διάρκεια της ημέρας. Εκεί υπάρχει κουρτίνα και συνήθως οι κρατούμενοι στεγνώνουν τα ρούχα τους, τοποθετώντας μια βέργα προς τα έξω, ή σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να

⁴⁵ Με την εφαρμογή του Ν.4322/2015 παρατηρήθηκε μια μείωση του εγκλειστού πληθυσμού όμως το μέτρο λειτούργησε βραχυπρόθεσμα μια και από το Ιανουάριο του 2015, άρχισε να αυξάνεται η εισροή κρατουμένων στο κατάστημα κράτησης Κορυδαλλού. Κοίτα «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΤΗΣ 1ης ΚΑΙ 16ης ΕΚΑΣΤΟΥ ΜΗΝΟΣ», στο <http://www.ministryofjustice.gr>

⁴⁶ Fairweather L., *The evolution of prison*, στο *Prison architecture – An international survey of representative closed institutions and analysis of current trends in prison design*, United Nations Social Defence Research Institute, Εκδ. «The Architectural Press Ltd.», 1975, σ.33.

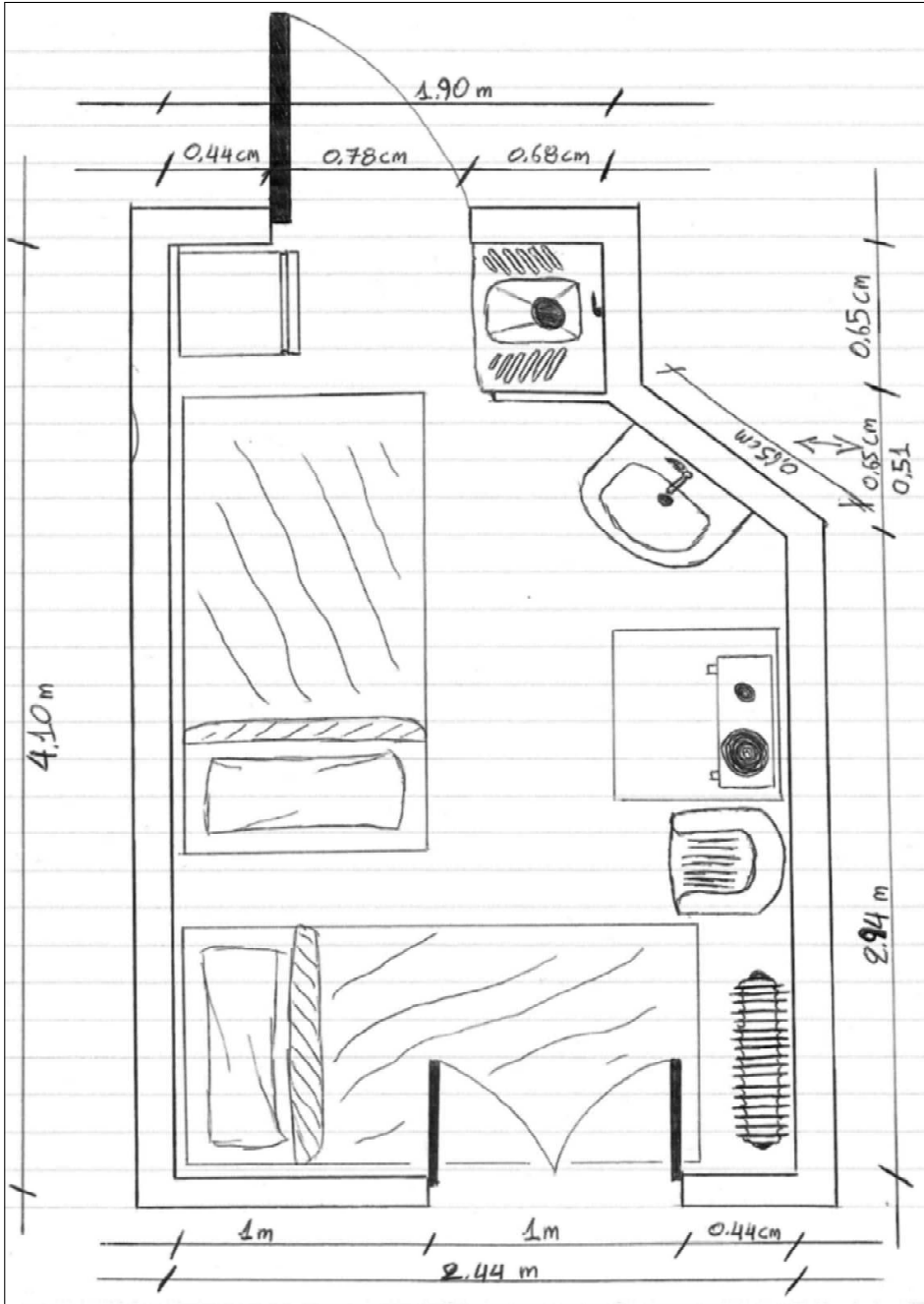
υπάρχει ένα φυτό. Τεχνητό φως υπάρχει σ' όλα τα κελιά. Στα κελιά υπάρχουν επίσης διακόπτες και μπρίζες, οπότε ο κρατούμενος είναι σε θέση να ελέγξει τουλάχιστον τον τεχνητό φωτισμό. Δεδομένου ότι οι περισσότεροι κρατούμενοι είναι καπνιστές, το παράθυρο είναι συνεχώς ανοικτό ύστερα από συνεννόηση που κάνουν μεταξύ τους οι «συν-κελίτες». Η πόρτα του κελιού είναι σιδερένια και έχει μία στρογγυλή τρύπα από την οποία μπορεί ο σωφρονιστικός υπάλληλος να ελέγξει το εσωτερικό του κελιού, όταν περνά από το διάδρομο. Ο χώρος αποπάτησης βρίσκεται στον ίδιο χώρο όπου κοιμούνται οι κρατούμενοι, ενώ συνήθως χωρίζεται με ένα αυτοσχέδιο παραβάν (κουρτίνα) που έχει τοποθετηθεί από τους ίδιους. Τα κελιά χαρακτηρίζονται από έλλειψη ζεστού νερού και θέρμανσης το χειμώνα, ενώ η ζέστη το καλοκαίρι είναι αφόρητη. Κάθε πτέρυγα διαθέτει προαύλιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από έλλειψη πρασίνου, εγκαταστάσεων άθλησης, υποστέγων και καθισμάτων. Το τσιμέντο και τα σύρματα κυριαρχούν. Οι χώροι των επισκεπτηρίων είναι επίσης ανεπαρκείς, ενώ υπάρχει έλλειψη χώρων για ελεύθερα επισκεπτήρια.

3. Ο Κορυδαλλός χαρακτηρίζεται από ανεπάρκεια βασικών ειδών πρώτης ανάγκης (είδη υγιεινής, σαπούνια, σαμπουάν, χαρτί υγείας, κλινოსκεπάσματα) και υπηρεσιών (σίτιση, καθαριότητα). Όταν δίδονται, οι κρατούμενοι υποστηρίζουν ότι είναι ανεπαρκή σε ποσότητα και κακής ποιότητας. Την ικανοποίηση των αναγκών σε είδη πρώτης ανάγκης επιφορτίζεται ο ίδιος ο κρατούμενος ή μάλλον η οικογένειά του. Έτσι, το βάρος κάλυψης των αναγκών μετατίθεται από το κατάστημα στο ίδιο το άτομο. Οι άποροι κρατούμενοι ή οι κρατούμενοι που είτε δεν έχουν το κατάλληλο υποστηρικτικό οικογενειακό δίκτυο είτε ο τόπος κατοικίας τους είναι μακριά από τον Κορυδαλλό, αναγκάζονται να προσχωρήσουν σε ένα παράνομο κύκλωμα αγοράς και πώλησης αυτών των προϊόντων και υπηρεσιών.

4. Το ιατρείο της φυλακής φαίνεται καθαρό, ο εξοπλισμός του όμως είναι ανεπαρκής. Το Ιατρικό προσωπικό και γενικά το προσωπικό υγείας δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών υγείας του πληθυσμού. Οι ιατροί έχουν περιστασιακή σχέση εργασίας (συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου) με το κατάστημα. Η χορήγηση ψυχοφαρμάκων είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη. Η διανομή των φαρμάκων γίνεται στα κελιά και στους θαλάμους σύμφωνα με ιατρικές συνταγές. Στην περίπτωση που το ιατρείο δεν μπορεί να αντιμετωπίσει ένα περιστατικό, γίνεται μεταγωγή του κρατούμενου στο νοσοκομείο του Κορυδαλλού και όταν το Νοσοκομείο του Κορυδαλλού αδυνατεί για τον ίδιο λόγο, γίνεται μεταγωγή του κρατούμενου σε δημόσιο νοσηλευτικό ίδρυμα.

5. Σύμφωνα με το εβδομαδιαίο εδεσματολόγιο, το φαγητό είναι καλό. Οι κρατούμενοι παραπονούνται, όμως, ότι είναι κακής ποιότητας και γι' αυτό οι περισσότεροι μαγειρεύουν στο κελί μόνοι τους. Επιπλέον, πολλοί κρατούμενοι παραπονούνται ότι τα τελευταία χρόνια, έχει μειωθεί η ποσότητα της μερίδας του φαγητού.

ΕΙΚΟΝΑ 1. Σχεδιαστική απεικόνιση κελού στη φυλακή Κορυδαλλού από κρατούμενο

6. Στο Κορυδαλλό είναι διαδεδομένη η χρήση και η εμπορία ναρκωτικών ουσιών.

7. Οι κρατούμενοι παραπονούνται για υπερκοστολόγηση των τηλεφωνικών κλήσεων και των διαφόρων ειδών από την καντίνα της φυλακής.

8. Οι περισσότεροι κρατούμενοι δεν τοποθετούνται σε θέσεις εργασίας (υπάρχουν περίπου 600 θέσεις εργασίας) με αποτέλεσμα η πλειοψηφία να στερείται τη δυνατότητα αξιοποίησης με δημιουργικό τρόπο του χρόνου κράτησης και του ευεργετικού υπολογισμού της ποινής.

9. Υπάρχει, επίσης, έλλειψη διοικητικού και σωφρονιστικού προσωπικού με αποτέλεσμα τον ιδιαίτερο φόρτο εργασίας, ενώ αντίστοιχη έλλειψη εμφανίζεται στο προσωπικό των κοινωνικών υπηρεσιών και στο επιστημονικό προσωπικό. Κατά συνέπεια ένα μέρος του προσωπικού αγωνίζεται να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις του σε ένα περιβάλλον που λόγω των συνθηκών χαρακτηρίζεται ως εκρηκτικό ενώ ένα άλλο περιορίζεται στη τυπική διαχείριση των υποθέσεων των κρατουμένων και μόνο όταν οι τελευταίοι αναλάβουν την πρωτοβουλία να απευθυνθούν στην υπηρεσία. Θα πρέπει επίσης, να τονιστεί η πλημμελής κατάρτιση του προσωπικού φύλαξης γεγονός που ευθύνεται για την αδυναμία διαχείρισης καταστάσεων κρίσης μέσα στο κατάστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Ι. ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. Αντικείμενο της έρευνας και οι ερευνητικές υποθέσεις

Το παρόν έργο επιχειρεί να απαντήσει σε ερωτήματα που σχετίζονται με τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατούμενων, γύρω από εγκληματικό φαινόμενο, όπως αυτές διαμορφώνονται στο σύγχρονο σωφρονιστικό πλαίσιο της φιλελεύθερης νεωτερικής παράδοσης. Η έρευνα επικεντρώθηκε στην περίοδο 2007–2015, κατά την οποία η σωφρονιστική πολιτική της χώρας προσαρμόστηκε στις τάσεις της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας αποτελούσε η αυστηροποίηση, τόσο απέναντι στους μη κοινοτικούς υπηκόους όσο και στους χρήστες απαγορευμένων ουσιών. Η αναζήτηση των απαντήσεων έγινε στο μεγαλύτερο σωφρονιστικό κατάστημα της χώρας, το Κατάστημα Κράτησης του Κορυδαλλού, με δείγμα άνδρες κρατούμενους και γυναίκες κρατούμενες που φοίτησαν στο σχολείο της φυλακής, το 2ο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Κορυδαλλού. Ως προς τα χαρακτηριστικά του δείγματος, οι κοινωνικοί ομιλητές ανήκουν στην πλειοψηφία τους στα μεσαία στρώματα της κοινωνικής οργάνωσης των κρατούμενων της φυλακής (society of captives). Στο πλαίσιο της κοινωνίας, όμως, αποτελούν μερίδα του πληθυσμού που θεωρείται ότι ανήκει στην κοινωνική κατηγορία της φτώχειας (μετανάστες, τοξικοεξαρτημένοι, μέλη μονογονεϊκών οικογενειών, underclass).

Η επιστημονική διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των εγκλείστων μαθητών και μαθητριών του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού γύρω από το εγκληματικό φαινόμενο, βασίστηκε στις εξής βασικές ερευνητικές υποθέσεις:

1. Ο έγκλειστος πληθυσμός αποκτά κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του μια συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα. Το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζει όχι τόσο στο κοινωνικό παρελθόν του εγκλείστου αλλά κυρίως στην επίδραση της φυλάκισης.
2. Αφού η φυλακή, ως ολοπαγές ίδρυμα, επιδρά στον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς των εγκλείστων, συμβάλλει παράλληλα στη διαμόρφωση συγκεκριμένων κοινωνικών αναπαραστάσεων γύρω από το εγκληματικό φαινόμενο.
3. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των εγκλείστων μαθητών διαφοροποιούνται από τις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις.

4. Το σύστημα της φυλακής διαμορφώνεται σε άμεση συνάρτηση με το καθεστώς κράτησης και το επίπεδο διαβίωσης και αναπαράγει ένα σύστημα επιτήρησης και πειθαρχίας, που διαδίδεται μέσω ποικίλων μηχανισμών, ανακατασκευάζοντας την αντίληψη του φυλακισμένου για το εξουσιαστικό σύστημα.
5. Το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης αποδιαρθρώνει τον κρατούμενο, ο οποίος με τη σειρά του διαχειρίζεται τα δεινά του εγκλεισμού, προκειμένου να περιφρουρήσει την ατομική και κοινωνική του ταυτότητα.

1.2. Μεθοδολογία της Έρευνας

Για την εκπόνηση της έρευνας συνελέχθησαν ποιοτικού χαρακτήρα δεδομένα, με τη διεξαγωγή ελεύθερων ημιδομημένων ομαδικών και ατομικών συνεντεύξεων, με ποιοτική ανάλυση περιεχομένου γραπτών και οπτικών τεκμηρίων των εγκλειστών μαθητών, καθώς και με συμμετοχική παρατήρηση στο πεδίο έρευνας. Τα υποκείμενα της έρευνας κλήθηκαν να αφηγηθούν τα βιώματα, τις πεποιθήσεις, τις ιδέες, και τις απόψεις τους κάτω από μία βασική συνθήκη: Αυτή της βιωμένης εμπειρίας του εγκλεισμού αλλά και της εκπαιδευτικής διαδικασίας που αναπτύσσεται μέσα στη φυλακή. Βασική προϋπόθεση για την έρευνα υπήρξε η ίδια η κατάσταση του εγκλεισμού, έτσι ώστε να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο η φυλακή και το καθεστώς διαβίωσης επιδρούν στο σχηματισμό των κοινωνικών αναπαραστάσεων των υποκειμένων και στη διαμόρφωση της συνείδησης.

Η συγκέντρωση του υλικού των ομαδικών συνεντεύξεων έγινε σε καθολικό δείγμα 80 ανδρών και 35 γυναικών κρατουμένων που φοίτησαν στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού κατά τις σχολικές περιόδους 2007-2009. Κατά τις υπόλοιπες σχολικές περιόδους (2010–2015), το εμπειρικό υλικό συγκεντρώθηκε με τις τεχνικές των ατομικών συνεντεύξεων και της παρατήρησης σε τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα κρατουμένων συνολικού αριθμού 235 ατόμων. Η μεθοδολογική αλλαγή από το καθολικό στο τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα, οφείλεται στην πληροφοριακή αφθονία που εξασφαλίστηκε με τις ομαδικές συνεντεύξεις της πρώτης περιόδου της έρευνας. Το τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα των υποκειμένων της έρευνας που διεξήχθη μεταξύ 2010-2015 επελέγη, ώστε να επιτευχθεί ο πληροφοριακός κορεσμός (grounded theory).

Η μελέτη του εμπειρικού υλικού έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου με άξονα τον επαγωγικό τρόπο συγκρότησης των εννοιολογικών κατηγοριών, λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά ερωτήματα και το σκοπό της έρευνας. Όσον αφορά στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, θεωρήθηκαν ως παραγωγοί εννοιολογικού περιεχομένου (producers of content) οι ομαδικές και ατομικές συνεντεύξεις, τα γραπτά τεκμήρια των κρατουμένων

μαθητών και τα ερευνητικά ημερολόγια που συντάχθηκαν κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας. Ως μονάδα ταξινόμησης χρησιμοποιήθηκε το θέμα (item) και ως μονάδα συμφραζομένων (context unit), όλες οι ενότητες της κάθε αφήγησης που αναφέρονται στο θέμα. Τα θέματα (items) προσδιορίστηκαν από τα βασικά ερωτήματα των ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Ως αξίες ή στόχοι (values ή goals) θεωρήθηκαν οι αντιλήψεις και οι προσδοκίες των κρατουμένων. Τέλος, βασικό δρων υποκείμενο (actor) της ανάλυσης ήταν ο έγκλειστος μαθητής/μαθήτρια. Τα θέματα της ανάλυσης της ήταν τα εξής:

1. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των κρατουμένων για το έγκλημα,
2. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των κρατουμένων για τον παραβάτη,
3. Η κοινωνική αξιολόγηση των κρατουμένων για το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και τέλος,
4. Η διαμόρφωση ταυτότητας του φυλακισμένου μέσα από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Προς την κατεύθυνση αυτή χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά τρία μεθοδολογικά εργαλεία: συνεντεύξεις, επιτόπια παρατήρηση και γραπτά και οπτικά τεκμήρια.

II. Η ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Οι Συνεντεύξεις

Ύστερα από τη χορήγηση όλων των απαιτούμενων αδειών από τους αρμόδιους φορείς για τη διεξαγωγή της έρευνας (Υπουργείου Δικαιοσύνης και Συμβουλίου της Φυλακής, INEDIBIM – ΥΠΕΠΘ και του Συλλόγου Καθηγητών του σχολείου) και την ενημέρωση των υποκειμένων για τους στόχους της έρευνας, επιλέχθηκε η τεχνική της συνέντευξης με ομάδες (group interview) ως το πιο κατάλληλο μέσο για την εξεύρεση δεδομένων που είναι χρήσιμα στην ποιοτική αναλυτική διεργασία. Για τις απαιτήσεις της έρευνας δημιουργήθηκαν 15 ομάδες ατόμων, η κάθε μία από τις οποίες αριθμούσε 6 ή 7 υποκείμενα. Η διάκριση και η συγκρότηση των ομάδων έγινε με ελευθερία επιλογής των κρατουμένων. Οι κρατούμενοι επέλεξαν να συγκροτήσουν τις συγκεκριμένες ομάδες με κριτήρια τη λογική των τμημάτων του σχολείου και τις ήδη σχηματισμένες «παρέες» μέσα στο χώρο της φυλακής. Οι ομάδες που προέκυψαν ήταν ομοιογενείς ως προς τα κοινωνικο-οικονομικά τους χαρακτηριστικά. Ο τόπος των συνεντεύξεων ήταν ο χώρος του σχολείου, μέσα στη δικαστική φυλακή Κορυδαλλού, κατά τις πρωινές ώρες. Η χρονική διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε στις δύο ώρες κατά μέσο όρο, οι συναντήσεις όμως, διαρκούσαν περίπου δυόμισι ώρες, ενίοτε και περισσότερο.

Για την επιλογή του χώρου και του χρόνου διεξαγωγής των συνεντεύξεων τέθηκαν ως κριτήρια τα εξής:

1. Η ερευνητική διαδικασία να συνέβαινε σε ένα πλαίσιο το οποίο να απέχει χρονικά από την είσοδο των εκπαιδευομένων στο χώρο του σχολείου της φυλακής, ώστε τα υποκείμενα της έρευνας να είχαν τη δυνατότητα να σκεφτούν αναστοχαστικά πάνω στα θέματα.
2. Οι πληροφορίες που θα συλλέγονταν να είναι επαρκείς, ώστε να οδηγούν σε όσο το δυνατό ασφαλή και αξιόπιστα συμπεράσματα.
3. Ο χώρος διεξαγωγής της έρευνας να μην διατάραζε την καθημερινή λειτουργία του σχολείου.
4. Το πλαίσιο να επέτρεπε την ανάπτυξη ουσιαστικής σχέσης ανάμεσα στην ερευνήτρια και στον υπό μελέτη πληθυσμό, κριτήριο απαραίτητο για τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας.

Σε πρώτη φάση έγιναν πέντε πιλοτικές συνεντεύξεις σε ένα δείγμα 25 εγκλείστων μαθητών (ανδρών και γυναικών) με χρήση μαγνητοφώνου, όπου γρήγορα διαπιστώθηκαν οι πρώτες αδυναμίες. Ωστόσο, από τη συστηματική ανάγνωση του υλικού των πιλοτικών συνεντεύξεων αναδείχθηκαν τα πρώτα κεντρικής σημασίας θέματα, τα οποία τέθηκαν ως ερευνητικά ερωτήματα για την έναρξη των κυρίως συνεντεύξεων. Σε δεύτερη φάση, η έρευνα προχώρησε στη διεξαγωγή των κύριων συνεντεύξεων με τις υπόλοιπες ομάδες. Οι παρεμβάσεις του ερευνητή κατά τη διεξαγωγή της συνέντευξης περιορίστηκαν στην παροχή ερεθισμάτων προς τα υποκείμενα της έρευνας ή είχαν γενικά τη μορφή της επαναφοράς στη θεματική, όταν ο λόγος βρισκόταν έξω από αυτήν που είχε αναπτυχθεί κατά την ερευνητική διαδικασία. Ακολουθήθηκε μια στάση υποστήριξης και κατανόησης, χωρίς την προβολή αντίθετων επιχειρημάτων, με συνέπεια τα υποκείμενα της έρευνας να οδηγούνται στη διατύπωση ερωτήσεων και σχολίων στη βάση ενός διαλόγου μεταξύ τους και κρατούμενοι, που αρχικά δε συμμετείχαν ενεργά στις συνομιλίες να παρεμβαίνουν σταδιακά στη διαδικασία. Ο αριθμός των συνεντεύξεων προσδιορίστηκε μέσω του πληροφοριακού κορεσμού, ο οποίος επετεύχθη στη έβδομη συνέντευξη. Σε τρίτη φάση, προχωρήσαμε στην επεξεργασία του εμπειρικού υλικού. Πιο συγκεκριμένα, τα στάδια που ακολουθήθηκαν κατά την επεξεργασία ήταν τα εξής:

- A. Άμεση απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων με στόχο τη μη επανάληψη σφαλμάτων σε επόμενες συνεντεύξεις και κυρίως, τη διατύπωση παρατηρήσεων που θα οδηγούσαν στη διαμόρφωση των κατηγοριών. Κατά την πρώτη ακρόαση, έγινε αυτολεξεί καταγραφή του περιεχομένου των συνεντεύξεων, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή σε γλωσσικές λεπτομέρειες ή μη λεκτικές φράσεις όπως διακοπές, επικαλύψεις ή ακόμα και αυτοδιορθώσεις, ενώ έγιναν συνολικά τρεις αναδρομές ακροάσεων.
- B. Ανάγνωση του υλικού των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων και χωρισμός τους κατά θέμα.
- Γ. Καταγραφή θεωρητικών, μεθοδολογικών και περιγραφικών σημειώσεων. Οι σημειώσεις είχαν τη μορφή υποσημειώσεων, πλαγιότιτλων και παραπο-

μπών πάνω στο κείμενο των απομαγνητοφωνήσεων, ενώ δημιουργήθηκαν καρτέλες με σημεία-κλειδιά όσον αφορά στα θεωρητικά ζητήματα.

- Δ. Δημιουργία φακέλων και λιστών από τις πληροφορίες που έχουν δοθεί. Συγκεκριμένα διαμορφώθηκαν 10 φάκελοι με τους εξής τίτλους:
1. Έγκλημα
 2. Εγκληματίας
 3. Εγώ ο κρατούμενος και οι άλλοι (μη κρατούμενοι)
 4. Εγώ ο κρατούμενος και οι άλλοι κρατούμενοι
 5. Αστυνομία
 6. Δικαστήρια
 7. Ποινές
 8. Σωφρονιστικοί Υπάλληλοι
 9. Φυλακή
 10. Επιστροφή στη φυλακή
- Ε. Κατηγοριοποίηση των λιστών με τρόπους που να περιγράφει το τι αφορά το κάθε απόσπασμα της αφήγησης. Η ανάδειξη των κατηγοριών έγινε με τη μορφή τίτλων των αφηγήσεων. Για την εξασφάλιση της εγκυρότητας του συστήματος κατηγοριών, λήφθηκαν υπόψη τα χαρακτηριστικά των εννοιολογικών κατηγοριών. Στόχος ήταν οι εννοιολογικές κατηγορίες να ταξινομούν το σύνολο του περιεχομένου, να είναι αποκλειστικές, δηλαδή τα ίδια στοιχεία να μην ανήκουν σε πολλές κατηγορίες, και να είναι αρμόζουσες σε σχέση με τον επιδιωκόμενο στόχο και το υπό μελέτη περιεχόμενο.
- Στ. Σύνδεση των κατηγοριών και ταξινόμησή τους ανάλογα με τη σημασία τους σε μείζονες και δευτερεύουσες.
- Η. Έλεγχος, αν δύο ή περισσότερες κατηγορίες ταίριαζαν μεταξύ τους, ώστε να αποτελέσουν μία.
- Θ. Επιστροφή στο αρχικό κείμενο.
- Ι. Έλεγχος των τμημάτων των κειμένων που δεν έχουν ενταχθεί σε κάποια κατηγορία.

2. Η παρατήρηση και τα ερευνητικά ημερολόγια

Σε κλειστούς κοινωνικούς χώρους, όπως είναι η φυλακή, ο ερευνητής οφείλει να αντιμετωπίζει το πρόβλημα της αντίστασης των υποκειμένων, το οποίο συμβαίνει είτε γιατί τα άτομα νιώθουν ότι είναι ασύνετο και αγενές να μιλήσουν για ένα θέμα είτε γιατί η μαρτυρία τους ενδέχεται να «σπάει» κάποιο κώδικα σιωπής. Η αντίσταση αυτή μπορεί να οδηγήσει στην αλλοίωση των πληροφοριών, η οποία μερικές φορές δύσκολα μπορεί να ανιχνευθεί μέσα από τον παραμορφωτικό φακό της συνέντευξης. Η συμμετοχική παρατήρηση έρχεται τότε να συμβάλει στην αποφυγή λαθών, αφού μέσα από την απόκτηση ενός πλαισίου εμπειριών, ο ερευνητής θα αποκτήσει επίγνωση των αιτί-

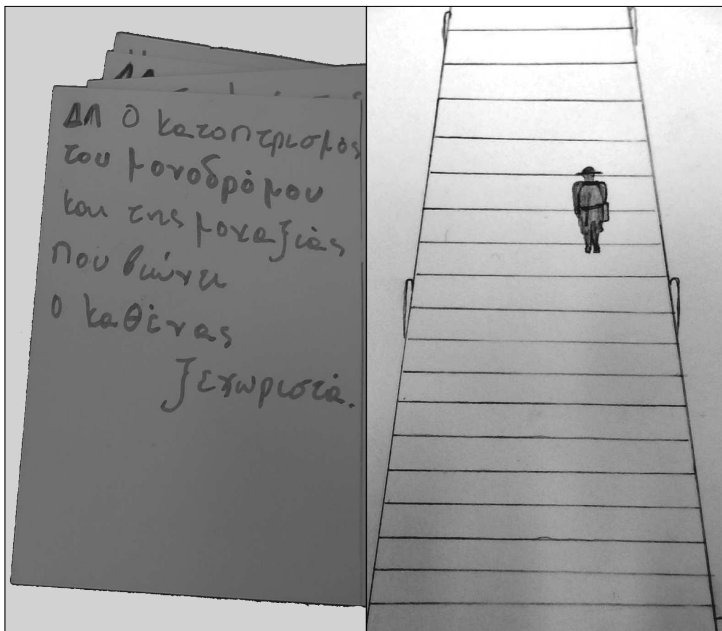
ριαστων και ανεξήγητων γεγονότων και θα προσαρμόσει καλύτερα το θεωρητικό του προσανατολισμό. Αυτό δε σημαίνει ότι η παρατήρηση καταστρέφει την αναλυτική χρησιμότητα των συνεντεύξεων. Λειτουργεί συμπληρωματικά και διασφαλίζει την ακρίβεια των δεδομένων για το παρατηρήσιμο γεγονός. Ιδανική ερευνητική συνθήκη αποτελεί η μακροχρόνια παραμονή του ερευνητή στο πεδίο της έρευνας.

Η παρατήρηση συνοδευόταν από την πιστή καταγραφή δεδομένων σε ερευνητικό ημερολόγιο. Τα ημερολόγια είναι προϊόντα που παρήχθησαν εν καιρώ μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, η επεξεργασία των οποίων έγινε με βάση την αντίστοιχη διαδικασία που ακολουθήθηκε στην ανάλυση των συνεντεύξεων. Δημιουργήθηκαν δύο ειδών ημερολόγια. Το ημερολόγιο ανδρών και το ημερολόγιο γυναικών. Η καταγραφή στο ημερολόγιο γινόταν ημερολογιακά. Έτσι, το κάθε ημερολόγιο αποτελείται από αντίστοιχα κεφάλαια του έτους της παρατήρησης. Τα ημερολόγια εμπλουτίζονταν μέχρι το 2015, βάσει των θεμάτων και των κατηγοριών που είχαν προκύψει από τις συνεντεύξεις.

3. Τα γραπτά και οπτικά τεκμήρια

Τα γραπτά τεκμήρια αποτελούν κείμενα (εργασίες μαθητών, ποιήματα κρατουμένων, ζωγραφιές) που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα, ύστερα από ενημέρωση των υποκειμένων. Τονίζεται ότι το υλικό αυτό λειτουργεί παράλληλα αλλά κυρίως ενισχυτικά του κειμένου των συνεντεύξεων. Αποτελεί μια εναλλακτική οπτική γωνία θεώρησης, η οποία προσθέτει μια άλλη διάσταση, ενισχυτική ή ακόμα συμπληρωματική των ερευνητικών πορισμάτων.

ΕΙΚΟΝΑ 2. Υπόδειγμα γραπτού και οπτικού τεκμηρίου κρατούμενου με θέμα την αναπαράσταση της φυλακής.

III. Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν οι άνδρες και γυναίκες που φοίτησαν στο Σ.Δ.Ε. Φυλακών Κορυδαλλού. Οι μαθητές του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Κορυδαλλού είναι υπόδικοι κρατούμενοι αλλά και καταδικασμένοι, οι οποίοι εγγράφονται στο σχολείο ύστερα από αίτηση ενδιαφέροντός τους, η οποία προσκομίζεται από την Κοινωνική Υπηρεσία της Φυλακής. Στη συνέχεια, ακολουθεί η διαδικασία έγκρισης από το Συμβούλιο Εργασίας της φυλακής. Όσον αφορά στο φύλο, από τους 115 κρατούμενους, 80 ήταν άνδρες και 35 γυναίκες κρατούμενες. Η χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών οφείλεται στο γεγονός ότι το σχολείο των γυναικών έκλεισε το 2008 και μεταφέρθηκε στις φυλακές Θήβας.⁴⁷ Σε γενικές γραμμές, οι εκπαιδευόμενες γυναίκες είναι λιγότερες σε αριθμό, γεγονός που οφείλεται αφενός στο μικρότερο αριθμό γυναικών κρατουμένων στο σύνολο του γενικού έγκλειστου πληθυσμού και

⁴⁷ Το γεγονός αυτό προβληματικοποίησε την έρευνα. Για το λόγο αυτό επισκέφτηκα το 2009, δύο φορές το σχολείο της γυναικείας φυλακής Θήβας όπου είχα τη δυνατότητα να συνομιλήσω με τις πρώην μαθήτρίες μου και να ενισχύσω τα δεδομένα με περισσότερα στοιχεία.

αφετέρου στο ότι πολλές γυναίκες δεν επιθυμούσαν την εγγραφή τους στο σχολείο, καθώς προτιμούσαν την ένταξή τους σε προγράμματα που έδιναν περισσότερα «μεροκάματα». Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι γυναίκες κρατούμενες εμφάνιζαν και μεγαλύτερο ποσοστό διαρροής, λόγω της μεγαλύτερης επίπτωσης των δεινών του εγκλεισμού στο γυναικείο πληθυσμό.

Σχετικά με την ηλικία, η επικρατούσα τιμή αναφορικά με την ηλικία εγγραφής τους στο σχολείο είναι 25-29 ετών για τις γυναίκες και τους άνδρες. Η ελάχιστη τιμή αντιστοιχεί στο 18ο έτος και η μέγιστη στο 60^ο. Ο μεγαλύτερος σε ηλικία εκπαιδευόμενος, ήταν ένας Έλληνας εκπαιδευόμενος και ο μικρότερος, ήταν ένας νεαρός άνδρας από την Αλβανία. Σχετικά με την εθνική προέλευση των 110 εκπαιδευομένων, η πλειοψηφία είναι αλλοδαποί (75 αλλοδαποί και 35 ελληνικής καταγωγής). Πρόκειται για μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς που προέρχονται κυρίως από την Αλβανία, αλλά και άλλες χώρες των Βαλκανίων (Ρουμανία, Βουλγαρία, Κρακοβία). Ελάχιστοι είναι οι τσιγγάνοι μαθητές (χαρακτηριστικά μόνο 2 στο σύνολο) μια και οι περισσότεροι δεν διέθεταν απολυτήριο δημοτικού και δεν μπορούσαν να εγγραφούν στο σχολείο.⁴⁸ Όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο, πρόκειται για απόφοιτους δημοτικού. Οι περισσότεροι Έλληνες φυλακισμένοι έχουν παρακολουθήσει μία ή δύο τάξεις του Γυμνασίου, χωρίς να έχουν ολοκληρώσει τη φοίτησή τους. Όσον αφορά τους Αλβανούς εκπαιδευόμενους, το μορφωτικό τους επίπεδο παρουσιάζεται υψηλότερο, στο βαθμό που στην Αλβανία το δημοτικό σχολείο αφορά την 9χρονη εκπαίδευση, και κατά συνέπεια είναι σαν να έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Σχετικά με την οικογενειακή τους κατάσταση, η πλειοψηφία των κρατουμένων μαθητών είναι γονείς. Σχετικά με τη νομική κατάσταση, οι 67 ήταν πρωτόδικοι και οι υπόλοιποι υπότροποι. Σχετικά με τη βασική κατηγορία, η πλειοψηφία των υποκειμένων της έρευνας εκτίουν στερητική της ελευθερίας ποινή για αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας και αδικήματα του νόμου περί ναρκωτικών.

Συμπερασματικά, το δείγμα της έρευνας αναφέρεται σε ανθρώπους, ως επί των πλείστον άνδρες αλλά και γυναίκες, μέσης ηλικίας 35 ετών, στην πλειοψηφία τους αλλοδαποί (κυρίως από την Αλβανία), έγγαμοι ή διαζευγμένοι, γονείς, πολύτεκνοι, με στοιχειώδη εκπαίδευση, υπότροποι, που εμπλέκονται με το ποινικό μηχανισμό απονομής της δικαιοσύνης για αδικήματα μικρής ή μεσαίας κλίμακας, δεν έχουν πειθαρχικές ποινές κατά τη φάση έκτισης της ποινής τους και ανήκουν στα μεσαία στρώματα της κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων.

⁴⁸ Πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι το 2015 που αναθεωρήθηκε ο νόμος περί ευεργετικού υπολογισμού των ημερών φοίτησης, αυξήθηκαν δηλαδή τα μεροκάματα, την ίδια χρονιά αυξήθηκε η εκπροσώπηση Ελλήνων κρατουμένων στο σχολικό πληθυσμό. Από το 2015 και μετά ο συνολικός πληθυσμός του σχολείου είναι μισοί Έλληνες και μισοί αλλοδαποί κυρίως αλβανικής καταγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ι. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Στην παρούσα έρευνα, οι κρατούμενοι κλήθηκαν να δώσουν τους δικούς τους ορισμούς για το έγκλημα. Ο κρατούμενος αποτελεί ένα είδος εμπειρικού εγκληματολόγου, ο οποίος διατυπώνει με συστηματικό τρόπο μια θεωρητική θέση όσον αφορά στον προσδιορισμό του εγκλήματος και το πέρασμα στη πράξη. Συχνά τα υποκείμενα δομούν μια ερμηνεία, περνώντας από το ένα θεωρητικό μοντέλο στο άλλο. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από ένα είδος ταξινόμησης που τα ίδια τα υποκείμενα χαράσσουν όσον αφορά στον προσδιορισμό του εγκλήματος, αλλά και όταν επιχειρούν να αξιολογήσουν την ποινική μεταχείριση. Έτσι, σε μια κατηγορία προσδιοριστική του εγκλήματος αναδύεται ένας εγκληματολογικός λόγος, που άλλοτε αμύνεται του κλασικού μοντέλου, άλλοτε του θετικιστικού. Η μελέτη των ορισμών που δίδονται από τα υποκείμενα εστιάζεται σε τρία επίπεδα: Το ατομικό ή βιωματικό, το κοινωνικό (η ομάδα των κρατουμένων) και το επίπεδο του τόπου, του κοινωνικού χώρου της φυλακής, μέσα στον οποίο εκδηλώνονται οι συμπεριφορές.

Οι κρατούμενοι σπάνια χρησιμοποιούν τον όρο έγκλημα ή εγκληματίας.⁴⁹ Οι όροι έγκλημα ή εγκληματίας αποτελούν αρνητικά φορτισμένους χαρακτηρισμούς που έχουν υλικότητα, εφόσον έχουν επιφέρει την ποινή και πιο συγκεκριμένα τον εγκλεισμό. Σε αντίστιξη με τους χαρακτηρισμούς των επίσημων μηχανισμών παραγωγής λόγου, ο κρατούμενος ονομάζει τον εαυτό του φυλακισμένο, παράνομο, κρατούμενο, ποτέ όμως εγκληματία. Στην ακτίνα, στο κελί, στους διαδρόμους, στο προαύλιο, στην εργασία, η παρανομία και οι ποινές αποτελούν ένα κοινό πεδίο συζήτησης. Κατά συνέπεια, ο εγκλεισμός και η παρανομία αποτελούν τα βασικά πολιτισμικά μέσα και αυτοαναφοράς του υποκειμένου. Πρόκειται για τα μέσα της ιστορίας του Εαυτού, αφού οι συναφείς δραστηριότητες (εγκλεισμός, δικαστήρια, μεταγωγές, επισκεπτήρια, δικηγόροι, σχολείο, προγράμματα) εμπνέουν τόσο τις απόψεις όσο και τις αναφορές του. Αυτό το έντονο ενδιαφέρον δεν αντανακλά μόνον την ανησυχία για την επίδραση της παρανομίας στην παρούσα φάση της ζωής του κρατούμενου και του μέλλοντός του, αλλά και τις ερμηνείες των υποκειμένων γύρω από τα αίτια του εγκλήματος, τις οποίες επεξεργάζονται μέσα από το βίωμά τους.

⁴⁹ Αυτή η κατάσταση απουσίας λόγου συνιστά «συμβολικό υλικό» και επιδέχεται ερμηνείας, Λυδάκη Α., *Ποιτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2001, σ. 215.

ΣΤΕΛΛΑ: *«Η λέξη έγκλημα ακούγεται σκληρή. Μπορεί και να την αξίζουμε. Εγώ μπορεί να είμαι εγκληματίας. Για κάποιους ανθρώπους που δεν ξέρουν, μπορεί να, να είμαι εγκληματίας. Μπορεί και όχι».*

Η αδιάκριτη χρήση του όρου έγκλημα σε όλες τις περιπτώσεις παραβίασης των κανόνων έχει ως αποτέλεσμα την αναδρομική ανατροπή της ταυτότητας αυτού που παραβατεί, αφού επιβεβαιώνει την εγκυρότητα ενός «ηθικού σύμπαντος» από το οποίο απωθείται ο κρατούμενος. Από το σημείο αυτό, αρχίζει η διαπραγμάτευση. Ο κρατούμενος τοποθετείται απέναντι στην ερώτηση τι είναι έγκλημα, τονίζοντας τις στιγματιστικές διαδικασίες και «ξεγλιστρά» μέσα από άλλους εναλλακτικούς «αποδεκτούς από το ακροατήριο της φυλακής» ορισμούς, στο πλαίσιο της επιθυμίας του να επιδείξει μια πολιτικώς ορθή ευπρέπεια.

Όσον αφορά στον προσδιορισμό του εγκλήματος από τον κρατούμενο, ο λόγος των υποκειμένων περιστρέφεται γύρω από τη διάκριση ανάμεσα στον παραβάτη-παράνομο και τον παραβάτη-εγκληματία. Ο χώρος της κοινωνικής ταυτότητας των υποκειμένων φαίνεται να διαμορφώνεται μέσα από δύο κύριες διαστάσεις: α) τη θετική αξιολόγηση των αναπαραστασιακών ενοτήτων που τα υποκείμενα απέδωσαν στην ομάδα «παράνομος» και αντίστοιχα την αρνητική αξιολόγηση της ομάδας «εγκληματίας» και β) οι περιγραφές που αφορούσαν στον Εαυτό αφορούν στην ταυτότητα του παρανόμου, ενώ οι περιγραφές που αφορούν στην ταυτότητα του Άλλου, την ταυτότητα του εγκληματία. Οι δύο αυτές διαστάσεις έχουν ως συνέπεια την κατηγοριοποίηση του πληθυσμού των κρατουμένων σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στην ομάδα ταύτισης («εμείς οι παράνομοι») και στην ομάδα ετερότητας («αυτοί οι εγκληματίες»). Οι δύο αυτές διαστάσεις μπορούν να απεικονιστούν ως δύο τεμνόμενοι άξονες, που σχηματίζουν το στοιχειώδη χώρο της κοινωνικής ταυτότητας, ως εξής: α) ο «Εαυτός». Θετικός πόλος του Εαυτού – Αρνητικός Πόλος του Εαυτού και β) ο «Άλλος». Θετικός πόλος του Άλλου – Αρνητικός Πόλος του Άλλου.

Σε αυτούς τους άξονες ταυτότητας τοποθετήθηκαν οι σημαντικές από επαλληλικότητα αναπαραστατικές ενότητες των ερωτωμένων για τις ομάδες ταύτισης και ετερότητας που προσδιορίζουν το έγκλημα και την παρανομία στην αλληλοδιαπλοκή τους με τις βασικές θεματικές ενότητες. Τα υποκείμενα, μιλώντας για την παρανομία, φιλοτεχνούν το πορτραίτο του εγκληματία, γεγονός που οδήγησε την έρευνα στην ανάλυση του φαινομένου μέσα από την ανάλυση του αντιστρόφου του, δηλαδή του παρανόμου.

1. Τι δεν είναι Έγκλημα ή αλλιώς τι είναι Παρανομία

Για την ομάδα ταύτισης «Εμείς οι παράνομοι», η παρανομία συνίσταται από παραβατικές πράξεις οι οποίες τίθενται σε μια γραμμική κλίμακα αξιολόγησης. Κατά τη διάρκεια των αφηγήσεων αναδύθηκαν τέσσερις περιπτώσεις παράνομων δράσεων –μη εγκληματικών. Στις δράσεις αυτές εντάσσονται η

ληστεία τράπεζας, η ληστεία χρηματοκιβωτίου, η χρήση και εμπορία μικροποσότητας ναρκωτικών, η πορνεία και τα οικονομικά χρέη. Σημειώνεται ότι τα οικονομικά χρέη αποτελούν μια μορφή παρανομίας η οποία δεν αναπαρίσταται ως δηλωτική της ομάδας ταύτισης. Κριτήρια για το χαρακτηρισμό μιας πράξης ως παράνομης αποτελούν: α) ο ελάχιστος βαθμός κοινωνικής βλάβης, β) η τήρηση κανόνων που στηρίζονται στο σεβασμό αξιών κατά την τέλεση των δράσεων, γ) το επικίνδυνο παιχνίδι, δ) ο βαθμός καταναγκασμού και ε) το ποσοστό ατομικής ευθύνης και επιλογής.

1.1. Η Ληστεία Τράπεζας

Για το φυλακισμένο, η ληστεία τράπεζας αποτελεί μια αμιγώς ανδρική πράξη ομαδικής συμπεριφοράς, η οποία διαθέτει οργάνωση, ιεραρχία και κανόνες που ορίζουν τη συμπεριφορά και τα σχέδια δράσης που θα εξασφαλίσουν την επιτυχία στο αποτέλεσμα.

ΑΛΝΤΟ: «Θέμα της κοινωνίας είναι πώς μπαίνω σε μια τράπεζα, πόση ώρα χρειάζομαι να έρθω σε επαφή και να κάνω τη ληστεία (γελάει). Κοίτα και στις ληστείες υπάρχουν κανόνες. Δεν κάνεις ό, τι θέλεις...»

Επιτυχία σημαίνει αποφυγή της σύλληψης, καμία απώλεια σε ανθρώπινες ζωές και μεγάλη ποσότητα κλοπιμαίων. Για την ανάληψη δράσης υπάρχει προγραμματισμός, κατά τον οποίο διαμορφώνεται η στρατηγική της ομάδας μέσα από την καθοδήγηση ενός αρχηγού ο οποίος θέτει το κανονιστικό πλαίσιο, αναθέτει αρμοδιότητες με τη μορφή εντολών και οδηγιών και επιλαμβάνεται τη συνολική ευθύνη για την επιτυχία ή αποτυχία της δράσης. Η οργάνωση μιας ληστείας, επομένως, αποτελεί μια ορθολογική δράση και αναπαρίσταται ως το προϊόν ελεύθερης βούλησης των ατόμων που εμπλέκονται σ' αυτήν. Βάσει αυτής της αρχής, η ληστεία αποτελεί μια βολонταριστική και προσωποποιημένη πρακτική, η επιτυχία της οποίας οφείλεται στο συντονισμό ή, καλύτερα, στις διοικητικές ικανότητες και στα προσωπικά χαρακτηριστικά του αρχηγού της ομάδας. Η συνεχής υπενθύμιση από την πλευρά του κρατούμενου στις συνεντεύξεις, περί διάπραξης μεγάλου αριθμού ληστειών χωρίς σύλληψη είναι δηλωτική της αναπαράστασης αφενός ότι ο αρχηγός είναι χαρισματικός, αφετέρου ότι, εφόσον η ομάδα λειτουργεί με επιτυχία, το έγκλειστο υποκείμενο γνωρίζει τους κανόνες της ομαδικής συμπεριφοράς, οπότε ο μύθος του εγκληματία ή καλύτερα του παρανόμου ως αντικοινωνικού όντος καταρρίπτεται.

Σε καμία περίπτωση η ληστεία τράπεζας δεν εξισώνεται με μια κλοπή οποιαδήποτε άλλης μορφής. Η ληστεία τράπεζας αποτελεί έγκλημα κατά της περιουσίας, το οποίο συνεπάγεται μεγάλες ποινές.⁵⁰ Η διάπραξη ενός

⁵⁰ «Προκειμένου να κατανοήσουμε τα κοινωνικά αποτελέσματα της ποινής είναι, λοιπόν, αναγκαίο να αναλύσουμε όχι μόνον την αρνητική της λειτουργία του ελέγχου

αδικήματος που ενέχει υψηλό κίνδυνο, αυτομάτως σημαίνει ότι, η ληστεία τράπεζας όχι μόνο βρίσκεται στη κορυφή της πυραμίδας όσον αφορά στην ιεράρχηση των παρανομιών αλλά και ότι ο φορέας αυτής της δράσης κατατάσσεται στα ανώτερα στρώματα στο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων.⁵¹ Επιπρόσθετο κριτήριο αυτής της τοποθέτησης στο ιεραρχικό πάνελ αποτελεί το ίδιο το περιεχόμενο της παρανομίας. Στις αφηγήσεις, η τράπεζα αναπαρίσταται ως ο ιερός χώρος λατρείας του χρήματος, ως ένας φетиχοποιημένος τόπος, φορτισμένος με πολλαπλές σημασίες.

Μία από αυτές αποτελεί ο αισχροκερδής χαρακτήρας των τραπεζών, αντίληψη που οδηγεί στην αναπαράσταση της ληστείας ως μιας κοινωνικά δίκαιης πράξης. Ο κρατούμενος ληστής τράπεζας αυτοπροσδιορίζεται ως ο κοινωνικός ληστής, ο ληστής ήρωας,⁵² που επιφέρει δικαιοσύνη σε έναν άδικο σύστημα νομιμοποίησης των ανισοτήτων. Η ιδεολογική κατασκευή της ληστείας λαμβάνει τη μορφή αξίας και χάρης, εφόσον με τη ρητορική μιας πολιτικής θεολογίας, η ληστεία-ανταπόδοση παρουσιάζεται ως η απάντηση στο μοίρασμα της κοινωνικής αδικίας. Η εκδίκηση και η ανταπόδοση αποτελούν για τη συλλογική συνείδηση των υποκειμένων, μορφές αρχέγονης δικαιοσύνης, πράξεις δίκαιες και αναγκαίες για την αποκατάσταση μιας χαμένης ισορροπίας, μιας προσβεβλημένης τιμής, ενός παραβιασμένου κώδικα. Έννοιες όπως, «δίκαιη τιμωρία», «αντίποινα», «ανταπόδοση» αποκτούν μια νέα νομιμότητα. Φαίνεται ότι η ωμή βία αντλεί την ανωτερότητα της από αυτό ακριβώς το οξύμωρο. Μπορεί να επιβάλει τη νοημοσύνη μιας κατσαρίδας πάνω στη νοημοσύνη μιας ιδιοφυίας, απλώς και μόνο επειδή το μπορεί το δίκαιο της δορυκτικής.

ΑΛΝΤΟ: «...Αυτά τα λεφτά που κλέβω εγώ, τα κλέβω από την τράπεζα. Κανείς δε θα χάσει τα λεφτά του. Ο μόνος που θα χάσει είναι η τράπεζα. Και η τράπεζα πρέπει να χάσει. Γιατί η τράπεζα τα έχει κλέψει από σένα, από μένα. Κατάλαβες; Εγώ δεν κλέβω ούτε εσένα ούτε κανέναν. Κλέβω την τράπεζα. Κλέβω το κράτος. Γιατί και αυτοί με κλέβουν. Και σένα, σε κλέβουν. Μόνο που το κάνουν νόμιμα. Ε, όπως με κλέβουν αυτοί, έτσι κλέβω και εγώ. Η διαφορά μας είναι ότι εγώ είμαι παράνομος και η τράπεζα όχι. Κατάλαβες;»

Η παραπάνω αντίληψη μπορεί να φαίνεται ότι έχει το χαρακτήρα ενός είδους οικονομικού φονταμενταλισμού για τους κρατούμενους όμως, ο ληστής της τράπεζας έχει το αντίστοιχο βάρος, με αυτό του πολιτικού κρατούμενου. Οι παράνομοι αναπαριστούν τον εαυτό ως συμβολικές φιγούρες που

της παρέκκλισης, αλλά και τη θετική της ικανότητα να παράγει νοήματα και να κατασκευάζει την ομαλότητα». Garland D., *Punishment and Modern Society. A study in Social Theory*, Clarendon Press, 1990, σελ 295.

⁵¹ Συνήθως αρχηγόι της ομάδας κρατουμένων αναδεικνύονται ληστές τραπεζών.

⁵² Cohen L., *Lessons in moral behavior: A few heroes*. Childhood Education, Spring, 1993, σ.168-170.

υποκινούν τις μάζες της κοινωνίας σε στοχασμό και δράση, εκπληρώνοντας δίκαιους κοινωνικούς στόχους. Γι' αυτό και δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στο κανονιστικό πλαίσιο συμπεριφοράς κατά την τέλεση της πράξης. Η ευγένεια, ο υποτιτισμός, η μέριμνα για τον αδύναμο, η προστασία του φτωχού αποτελούν κυρίαρχες αξίες που έρχονται σε πρώτη μοίρα, αναλογικά με την επίτευξη ενός ωφελμιστικού στόχου που είναι η απόκτηση πλούτου. Ο κρατούμενος γνωρίζει, ωστόσο, ότι η καθολικότητα της αποδοχής της ληστείας δεν είναι δεδομένη. Για το λόγο αυτή αναζητά συμμαχίες κατά τη διεξαγωγή της ληστείας από το ίδιο το κοινό-πελάτες της τράπεζας, ενώ τηρεί αυστηρότητα σ' ό, τι διασπά αυτές τις συμμαχίες.

ΗΛΙΑ: «... Ακούω καμιά φορά, μου είπε κάποιος ότι (στην τράπεζα) λήστεψε τη γριούλα. Όταν το άκουσα αυτό, τον πλάκωσα στις φάρες. Δε έχω ποτέ ληστέψει το φτωχό. Δεν έχω πειράξει ποτέ γυναίκα.»

Έτσι, η παραβίαση γίνεται κοινωνικά αποδεκτή, εφόσον τίθεται κάτω από όρους δικαιοσύνης και ορθής συμπεριφοράς. Αυτή η στάση προσδίδει κύρος τόσο στον εαυτό όσο και στην επαφή του με τους φυσιολογικούς Άλλους, αφού στην ουσία αποκαλύπτει την αντίθεση με το ληστικό πρόσωπο της τράπεζας. Στο λόγο των υποκειμένων το συμβάν της ληστείας μετατρέπεται από παρανομία σε έγκλημα, όταν παραβιάζονται κανόνες όχι τόσο δικαιοκί όσο ηθικο-πολιτικοί, ως έκφανση μιας μάλλον γραφικής διαβολικότητας. Με τον τρόπο αυτό, τα κοινωνικά υποκείμενα αποδεικνύουν στο κυρίαρχο ακροατήριο ότι δεν αναπτύσσουν «ανοσία» απέναντι στην τήρηση του κυρίαρχου κανονιστικού πλαισίου.

1.2. Ο Ληστής Χρηματοκιβωτίων

Οι αναπαραστάσεις, όσον αφορά στη διάρρηξη χρηματοκιβωτίου, παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τη ληστεία τράπεζας, αν και η πράξη τοποθετείται δεύτερη στην ιεραρχική κλίμακα κατάταξης των παρανομιών.

Η διάρρηξη χρηματοκιβωτίου είναι συνήθως μια ολιγάριθμη ομαδική ανδρική δράση, η οποία συντελείται τη νύχτα, αλλά συνδέεται με τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του διαρρήκτη του αντικειμένου. Η επιτυχία της επιχείρησης θεωρείται ότι οφείλεται στην επιδεξιότητα και στην τόλμη του προσώπου που θα ανοίξει το χρηματοκιβώτιο-συνήθως αρχηγού- γι' αυτό και στις περισσότερες αφηγήσεις, η ληστεία αυτού του είδους αναπαρίσταται ως μια μοναχική διαδρομή. Ο διαρρήκτης, εκτός από επιδέξιος και ευκίνητος, πρέπει να διαθέτει τεχνογνωσία όσον αφορά στα συστήματα ασφαλείας. Γι' αυτό και τα υποκείμενα αφηγούνται ότι πολλοί επαγγελματίες αυτού του είδους έχουν εργαστεί σε εταιρείες συστημάτων συναγερωμών, έχουν μηχανικές γνώσεις ή έχουν εργαστεί ως προσωπικό ιδιωτικής φύλαξης. Η προηγούμενη εμπειρία ληστειών, επίσης, παίζει καθοριστικό ρόλο για την επιτυχία της απο-

στολής. Επειδή ακριβώς η ληστεία χρηματοκιβωτείου συνδέεται με το ανδρικό φύλο και με ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά, γι' αυτό και η ερμηνεία των υποκειμένων όσον αφορά στην εμπλοκή με αυτού του είδους την παρανομία, δίνεται με ατομικούς, ψυχολογικούς ακόμα και ιατρικούς όρους.

ΚΟΣΜΙΝ: «...είναι η τρίτη φυλακή. Κάθε φορά λέω δε θα ξαναμπλέξω. Θέλω να έχω μια φυσιολογική ζωή[...] Όμως, η ληστεία είναι στη σκέψη μου. Προσπαθώ να μη το σκέφτομαι. Κάνω γυμναστική, πάω από δω, πάω από κει, αλλά και πάλι το σκέφτομαι... σκέφτομαι τη στιγμή που ανοίγω το χρηματοκιβώτιο. Και όταν βρεθώ εκεί (εννοεί στο τόπο ληστείας), σαν να συμβαίνει κάτι. (κάνει μια κίνηση, σαν γροθιά στο πρόσωπο). Αυτό το πράγμα είναι τόσο δυνατό, που δεν μπορώ να στο περιγράψω. Την ώρα που το ανοίγω, νιώθω να ανεβαίνει η αδρεναλίνη μου. Φτιάχνομαι όταν κλέβω. Και μετά...σαν να έχω ξεφορτώσει. Γι' αυτό και συνεχίζω. Και θα το ξανακάνω. Και θα ξανακάνω φυλακή. Γιατί δεν μπορώ χωρίς αυτό. Έχω εθισμό στην παρανομία. Γι' αυτό και έκανα αίτηση να με πάρουν στο πρόγραμμα. Γιατί είμαι εξαρτημένος. Μόνο που είμαι εξαρτημένος στην παρανομία».

Ποιο είναι το νόημα που αποδίδουν τα άτομα στη ληστεία θησαυροφυλακίων; Για τον παράνομο, το χρηματοκιβώτιο αποτελεί σύμβολο της συσσώρευσης του πλούτου και της χαρακτηριστικής οικονομικής συμπεριφοράς των μελών της upper class. Ακόμα και αν το χρηματοκιβώτιο δεν βρίσκεται σε μια επιχείρηση όπως για παράδειγμα ένα κοσμηματοπωλείο, αλλά σ' ένα σπίτι, αντιπροσωπεύει ένα μικρό θησαυρό, ένα αντικείμενο φετίχ, που δεν αξιοποιείται και άρα νομιμοποιείται η κατάκτησή του από τους μη έχοντες ως λάφυρο πολέμου και η απόδοσή του στους έχοντες, δηλαδή στα μέλη της ενδο-ομάδας. Ο ληστής, ως αμφισβητίας της προτεσταντικής ηθικής, για να θυμηθούμε το Weber, προχωρά σε ορθολογική δράση προκειμένου να ανατρέψει αυτήν την ισχύουσα τάξη πραγμάτων.

Συνολικά για τις δύο αυτές περιπτώσεις παραβατικών πράξεων, τα υποκείμενα δομούν την εσωτερική τους πραγματικότητα, ακροβατώντας μεταξύ ηρωοποίησης του Εαυτού και αυτοαπόρριψης, στη βάση του φόβου της μη αποδοχής τους από το κοινωνικό ακροατήριο, αλλά και της ανάγκης να δηλώσουν τη διαφορετικότητά τους. Η ληστεία τράπεζας ή χρηματοκιβωτίων συνυφαίνεται μέσα σ' ένα δίκτυο εννοιών που διαρθρώνουν μια ηρωική εικόνα του Εαυτού, ως ήρωα και κοινωνικού θύματος συγχρόνως, που θυσιάζεται για τους άλλους. Τα υποκείμενα δημιουργούν τη δική τους κουλτούρα, έναν συλλογικό και ατομικό προσανατολισμό, που είναι κοινός στα εμπειρικά και φαντασιακά δίκτυα των σημασιών που αναφέρθηκαν.

1.3. Η Χρήση και Εμπορία μικρής ποσότητας Ναρκωτικών

Ο προσδιορισμός της χρήσης ουσιών ως παράνομης πράξης και όχι ως εγκλήματος, στηρίζεται σε τρία βασικά επιχειρήματα:

Α. Τη γενικευμένη χρήση ουσιών από τα μέλη της κοινωνίας. Οι κρατούμενοι θεωρούν τη χρήση ναρκωτικών ουσιών και ιδιαίτερα της ινδικής κάνναβης τόσο γενικευμένη, ώστε να συγκρίνεται με την κατανάλωση καπνού. Η χρήση συνδέεται με το στερεότυπο της φυσιολογικότητας, ιδιαίτερα σε ομάδες κρατούμενων όπου η χρήση ναρκωτικών ουσιών ήταν στην καθημερινή πρακτική της πολιτισμικής ομάδας στην οποία ήταν μέλη.

ΜΠΛΕΝΤΑΡ: «*Εγώ πιστεύω ότι όλοι πίνουν. Όλοι. Εσύ δεν πίνεις;... Παράξενο! Γιατί εγώ ξέρω ότι όλοι πίνουν. Εγώ αυτό, δεν το θεωρώ έγκλημα*».

Αυτή η κοινωνική εικόνα περί ναρκωτικών ενισχύεται και από την καθημερινότητα της φυλακής. Για πολλούς φυλακισμένους, η χρήση κυρίως «μαλακών» ναρκωτικών αποτελεί μια ασφαλή και οικεία πραγματικότητα, συνδεδεμένη με την παρέα και τη διασκέδαση. Πολλές φορές, η ειρωνική στάση απέναντι στα θεραπευτικά προγράμματα της φυλακής αντικατοπτρίζει την κριτική στάση του κρατούμενου απέναντι στην παράλογη ανησυχία και τις υπερβολικές αντιδράσεις των «εκτός των τειχών» σχετικά με τις συνέπειες της χρήσης.

Β. Τη χρήση ουσιών ως αποτέλεσμα ατομικής επιλογής και μη πρόκλησης βλάβης. Οι ερωτώμενοι που εντάσσονται στην ομάδα χρήστες-παράνομοι αντλούν την αυτοεκτίμησή τους από το γεγονός ότι η χρήση ουσιών είναι στο όριο του γενικευμένου, της ελεύθερης επιλογής και απόφασης, αλλά και της μη πρόκλησης βλάβης στα μέλη της κοινωνίας και άρα του επιτρεπτού. Κατά συνέπεια, εφόσον στην ενδο-ομάδα δεν αναγνωρίζονται τα κίνητρα της βίας, του οφέλους και του καταναγκασμού, η ενδο-ομάδα δεν είναι εγκληματική ομάδα, είναι ομάδα «παράνομων». Για τον κρατούμενο, η εμπλοκή του με το ποινικό σύστημα αποτελεί συνέπεια μιας κυρίαρχης ιδεολογικής τοποθέτησης η οποία σε επίπεδο λήψης αποφάσεων υιοθετεί την πολιτική καταστολής σε σχέση με το πρόβλημα των ναρκωτικών, και η οποία απεικονίζεται από τα υποκείμενα ως μη λογική και υποκριτική.

ΡΟΛΑΝΤ: «*... γιατί και το τσιγάρο σκοτώνει. Το γράφει πάνω στο πακέτο. Αλλά δεν κάνω κάτι κακό. Ο άνθρωπος το ζητάει περισσότερο. Άστο ελεύθερο και γράψτο πάνω, όπως γράφεις στο πακέτο. Όποιος θέλει το παίρνει, όποιος δε θέλει, δεν το παίρνει. Αυτό είναι επιλογή του καθενός*».

Γ. Τη χρήση ως ασθένεια. Είναι αναμενόμενο, όταν μια ομάδα αναπαριστά τη χρήση ως προϊόν ατομικής βούλησης και επιλογής, να υιοθετεί και τον ιατρικό ή ψυχιατρικό λόγο περί ατομικής παθογένειας και υπαιτιότητας. Συμπερασματικά, η χρήση και η εμπορία μικροποσότητας ναρκωτικών αναπαρίσταται ως παρανομία και όχι ως εγκληματική δραστηριότητα. Αυτή η μορφή παρανομίας είναι αποτέλεσμα της πολιτικής στρατηγικής ελέγχου μιας κυρί-

αρχής τάξης η οποία μέσω της πολιτικής της απαγόρευσης, διασφαλίζει τα συμφέροντά της. Η χρήση ουσιών αποτελεί φυσιολογικό κοινωνικό γεγονός, αφού έχει γενικευτικό χαρακτήρα, έχει ατομικές συνέπειες για τον ίδιο τον χρήστη και όχι για το κοινωνικό σύνολο, και η ποινικοποίησή της αντιβαίνει σε ζητήματα ελευθεριών και δικαιωμάτων, αφού είναι προϊόν ατομικής ευθύνης και επιλογής.

1.4. Η Πορνεία

Κατά την πορεία των αφηγήσεων, η πορνεία αναπαρίσταται αρχικά ως σεξουαλική εργασία η οποία διεξάγεται με όρους ατομικής ευθύνης και δικαιωμάτων. Η αναπαράσταση της πορνείας ως ατομικής επιλογής παραπέμπει στη φιλελεύθερη φεμινιστική παράδοση,⁵³ κατά την οποία η ευθύνη για την άσκηση πορνείας εναποτίθεται αποκλειστικά στις εκδιδόμενες γυναίκες. Η απαγόρευση και ποινικοποίηση της πορνείας είναι παραβίαση της αρχής του αυτοπροσδιορισμού των ατόμων. Κατά την ανάλυση των αφηγήσεων, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αρκετές από τις γυναίκες κρατούμενες εμπλέκονται με το μηχανισμό ανταλλαγής σεξουαλικών υπηρεσιών. Ανεξάρτητα από το βαθμό εμπλοκής τους με το πορνικό σύστημα, αυτό που επισημαίνουν οι κρατούμενες είναι ότι η πορνεία, παρά τις αρνητικές συνέπειες στην ψυχική κατάσταση αυτής που εκπορνεύεται, αφορά σε ένα ζήτημα λανθασμένης επιλογής και στο δικαίωμα της γυναίκας στην αυτοδιάθεση του σώματός της.⁵⁴

ΒΙΚΥ: «Εγώ πιστεύω ότι δεν πρέπει να δικάζεται. Αυτή είναι επιλογή κάθε ατόμου. Θεωρείται παράνομο, αλλά ο άλλος κάνει ό,τι θέλει το σώμα του, έτσι.»

Οι έγκλειστες γυναίκες σημειώνουν ότι το ζήτημα της επιλογής της πορνείας εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των δύσκολων κοινωνικών περιστάσεων. Πουθενά δε διεφάνη στον λόγο των υποκειμένων ότι η πορνεία αποτελεί κομμάτι της γυναικείας απελευθέρωσης, αλλά περισσότερο αναπαρίσταται ως μια λανθασμένη επιλογή της γυναίκας η οποία δεν πρέπει να ποινικοποιείται. Πάντως, όλη η αφήγηση των υποκειμένων περιστρέφεται γύρω από τη γυναικεία πορνεία. Όταν ρωτήθηκαν τα υποκείμενα για άλλες μορφές πορνείας, η αφήγηση περνά από την πορνεία στην μαστροπεία, η οποία αποτελεί μια διακριτή πράξη, παράνομη αλλά και εγκληματική.

Οι αφηγήσεις για την πορνεία αναδεικνύουν την έμφυλη διάσταση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατουμένων. Σε αντίθεση με τις γυναίκες

⁵³ Σαμίου Δ., *Γυναίκες, Φύλο και Πολιτική (τέλη 18^{ου}–αρχές 21 ου αι.) Ιστοριογραφικές και πολιτολογικές βιβλιογραφικές προσεγγίσεις: μια εισαγωγή*, Πανεπιστήμιου Αιγαίου, τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, 2006, στο <http://www.aegean.gr/gender-postgraduate/Documents>

⁵⁴ Λάζος Γ., *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα: Η εκδιδόμενη (τ.1)*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2001.

κρατούμενες, οι άνδρες κρατούμενοι αναφέρονται σ' αυτές τις διηγήσεις περισσότερο στις πόρνες ως γυναίκες και λιγότερο σε γυναίκες που βρίσκονται σε πορνική θέση. Κατά τη διάρκεια της παρατήρησης, οι άνδρες κρατούμενοι διηγούνται με ευκολία περιστατικά γνωριμίας τους με γυναίκες πόρνες, στην προ εγκλεισμού ζωή τους. Κατά τις αφηγήσεις αυτές, οι εμπειρίες με γυναίκες πόρνες δεν συνιστούν παρέκκλιση ή κάτι που βάζει τον Εαυτό, αντιθέτως, επιβεβαιώνει την ανδρική ταυτότητα και τους παραδοσιακούς φυλετικούς ρόλους όσον αφορά στη σεξουαλική συμπεριφορά. Είναι χαρακτηριστική η απουσία λόγου για ζητήματα ανδρικής ή παιδικής πορνείας.

Συμπερασματικά, για τα υποκείμενα της έρευνας οποιαδήποτε πράξη, όπως η πορνεία γυναικών, είναι προϊόν ατομικής επιλογής και δεν έχει συνέπεια στον Άλλον, δεν αναπαρίσταται ως εγκληματική. Η αφήγηση, πάντως, αποκαλύπτει μια μερική αναπαράσταση του κόσμου της πορνείας, αφού δεν λαμβάνεται υπόψη ούτε η κοινωνική αβεβαιότητα των πορνικών ατόμων ούτε ο ταξικός και κοινωνικός προσδιορισμός των γυναικών πορνών (μέλη της underclass, γυναίκες θύματα trafficking από βαλκανικές χώρες), οι οποίες εμπλέκονται σ' ένα βίαιο και πολύπλοκο μηχανισμό εξουσίας, όπου η γυναίκα αντιμετωπίζεται ως σεξουαλικό αντικείμενο.

1.5. Τα Οικονομικά Χρέη

Οι κρατούμενοι ακολουθούν το κυρίαρχο κανονιστικό πλαίσιο αξιών, όπου η ελευθερία ως αξία θεωρείται υπέρτερο αγαθό έναντι της αξίας του χρήματος. Σε πρώτο επίπεδο, εφόσον οι κοινωνικές αντιξοότητες οδηγούν το άτομο στην παραβίαση του νόμου, η παρέκκλιση συνεπάγεται τη συμπάθεια των κρατουμένων, εφόσον το άτομο αποκλίνει από το πρότυπο του νομοταγούς πολίτη. Είναι, όμως, ο κρατούμενος για οικονομικά χρέη παράνομος; Τα άτομα τα οποία εγκλείονται για οικονομικά χρέη δεν προσδιορίζονται ούτε αυτοπροσδιορίζονται στην κοινότητα των παρανόμων. Στην προσωποκράτηση απουσιάζουν τα στοιχεία του ηρωισμού, του κινδύνου, του κοινωνικού χαρακτήρα της πράξης, ιδιότητες που δίνουν ταυτότητα στον παράνομο και διαφοροποιούν την πράξη από το έγκλημα. Κάτω από αυτήν την οπτική, αφού οι συνέπειες της πράξης δεν έχουν συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο, οι παραβάτες αυτής της κατηγορίας όχι μόνο δεν έχουν θέση στη φυλακή, αλλά δεν μπορούν να «τα βγάλουν πέρα» μέσα στο σκληρό, αυτό περιβάλλον. Επιπλέον, ο κρατούμενος που αυτοπροσδιορίζεται ως ο παράνομος θεωρεί την προσωποκράτηση, φυλάκιση χωρίς αντικείμενο, αφού «ουκ αν λάβεις παρά του μη έχοντος, ουδείς υποχρεούται εις το αδύνατον». Η φυλάκιση είναι άδικη, διότι το άτομο στερείται το αγαθό της ελευθερίας για υλικούς λόγους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αυτή αντίληψη ακολουθεί και τον εγκληματία λευκού περιλαιμίου.

2. Τι είναι Έγκλημα;

Για τα υποκείμενα της έρευνας υπάρχει ένα consensus όσον αφορά στον ορισμό του εγκλήματος. Στον λόγο των κρατουμένων, έγκλημα καθίσταται το σοβαρό έγκλημα, αυτό με τις μέγιστες συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο αλλά και το εντυπωσιακό, το σπάνιο, το παράδοξο, το αποτρόπαιο, με δράστες αυτούς που χαρακτηρίζονται ως τέτοιοι. Ειδικότερα, ως έγκλημα ορίζεται το αιματηρό έγκλημα, μια πράξη εναντίον προσώπων, καταλογοιστή, εξαιρετικά βίαιη, συνήθως επαναληπτή ή που πρόκειται να επαναληφθεί, γι' αυτό και είναι τιμωρητέα, είτε από το νόμο είτε με αυτοδικαία.⁵⁵

Στην κατηγορία εγκλήματα–εγκληματίας, κεντρικό ιδεολογικό άξονα των κοινωνικών αναπαραστάσεων των υποκειμένων αποτελεί η γραμμική παράσταση των αξιόποινων δράσεων, ξεκινώντας από το θετικό, λιγότερο θετικό, λιγότερο αρνητικό, αρνητικό. Αυτό σημαίνει ότι οι παραβιάσεις των κοινωνικών κανόνων ταξινομούνται σε μια ιεραρχική κλίμακα, από το μικρό στο μεγάλο, και το μεγάλο είναι αυτό που μας δίνει το χαρακτηρισμό της παραβίασης ως εγκληματικής και συνεπακόλουθα κολάσιμης. Σε ένα πρώτο επίπεδο, ο χαρακτηρισμός μιας πράξης ως εγκληματικής δε γίνεται με βάση τους όρους του ποινικού νόμου,⁵⁶ αλλά κυρίως με ηθικούς όρους, που συνδέονται με τη βλάβη που προκαλεί η πράξη σ' ένα άλλο πρόσωπο ή σε μια ομάδα ανθρώπων. Το κοινωνικό στερεότυπο του εγκληματία αρθρώνεται βασικά γύρω από δύο παραμέτρους, που είναι από την μια πλευρά οι χαρακτηρισολογικές και ψυχολογικές ιδιαιτερότητες των εγκληματιών και, από την άλλη η κοινωνικοοικονομική του θέση.⁵⁷ Οι αφηγήσεις ανέδειξαν ως εγκλήματα τις παρακάτω πράξεις, αρχίζοντας με αυτήν που αξιολογείται ως μέγιστη: την παιδεραστία, την εκπόρνευση ανηλίκου, την παιδοκτονία, τον φόνο από πρόθεση, τη «ρουφιανιά», την άδικη απονομή της δικαιοσύνης. Σημειώνεται ότι οι γυναίκες ανέδειξαν ως εγκληματική πράξη τη μαστροπεία.

2.1. Η Σεξουαλική Κακοποίηση Ανηλίκων

Η σεξουαλική κακοποίηση των ανηλίκων ορίζεται ως το μέγιστο έγκλημα στην ιεραρχική κλίμακα αξιών των κρατουμένων, το οποίο εγείρει έντονες

⁵⁵ Α. Γιωτοπούλου Μαραγκοπούλου, *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1984, σ. 39.

⁵⁶ Ζαραφωνίτου Χ., *Ο ρόλος της γαλλόφωνης εγκληματολογικής έρευνας στη μελέτη της ασταεκής εγκληματικότητας (Le rôle de la recherche criminologique francophone à l'étude de la criminalité urbaine)*, 2014, σ. 6, <http://criminology.panteion.gr/attachments/article/396/>

⁵⁷ Τσαλίκου Φ., *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 63.

αντιδράσεις όχι μόνο στην κοινότητα των κρατουμένων αλλά γενικά και στην κοινή γνώμη⁵⁸.

ΓΕΤΝΟΡ: *«Είναι πολύ βαρύ. Η παιδεραστία είναι το μεγαλύτερο έγκλημα. Δεν υπάρχει άλλο μεγαλύτερο από αυτό. Η γνώμη μου είναι, καλύτερα να σκοτώσεις τον άνθρωπο, παρά να κάνεις τέτοια ξεφτίλα. Είναι το χειρότερο έγκλημα».*

ΜΠΛΕΝΤΑΡ: *«Αυτό το έγκλημα δε το συγχωρεί ο μεγαλύτερος εγκληματίας».*

Η τοποθέτηση της σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων στην κορυφή της πυραμίδας ιεράρχησης των εγκλημάτων γίνεται με κριτήριο την μέγιστη βλάβη που προκαλείται όχι μόνο σ' ένα παιδί, αλλά σ' ολόκληρη την κοινότητα. Πρόκειται για ένα έγκλημα κατά του προσώπου το οποίο αναπαρίσταται ως μέγιστο όχι τόσο για τις συνέπειες στη συνέχιση της ζωής του θύματος όσο, κυρίως για την προσβολή που υφίσταται το θύμα, και γι' αυτό που ενσαρκώνει, τη συνέχεια δηλαδή της οικογένειας και, κατ' επέκταση, της αναπαραγωγής της ίδιας της κοινωνίας. Η παιδεραστία αναπαρίσταται ως ένα έγκλημα τιμής, συνιστά μια μειωτική πράξη που πρέπει να επιφέρει κυρώσεις, εφόσον προξενεί ντροπή. Ας μην ξεχνάμε ότι η σεξουαλική κακοποίηση ανηλίκων συνδέεται με την παραβίαση του ταμπού της αιμομιξίας, μιας καθολικής απαγόρευσης που θεωρείται θεμελιώδες στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης, της οργάνωσης της οικογένειας και της δόμησης της προσωπικότητας.

Οι σημαντικότερες από επαναληπτικότητα αναπαραστατικές ενότητες που τα υποκείμενα της μελέτης αποδίδουν στην ομάδα των παιδεραστών αποτελούν εικόνες ανθρώπων που στερούνται της ανθρώπινης υπόστασης τόσο σε ηθικό όσο και σε ψυχολογικό επίπεδο. Η αναφορά στα χαρακτηριστικά του εγκληματία γίνεται σε συσχετισμό με μια θεωρούμενη αντίληψη περί βιολογικής ή ψυχικής δυσλειτουργίας του δράστη, η οποία αντανακλάται σε μια προγενέστερη επιλογή του κακού.⁵⁹

ΒΑΓΓΕΛΙ: *«...οι βιαστές, οι παιδεραστές, έχουν κάνει το μεγαλύτερο έγκλημα σε ένα παιδί που θα φέρει το τραύμα του σε όλη του τη ζωή, τους βλέπω σα τρελούς. Αυτούς δεν τους φέρνουν εδώ...».*

⁵⁸ «Η πλειοψηφία συμφωνεί ότι η ποινή που προβλέπει ο νόμος είναι ιδιαίτερα ελαστική και το 81, 4% επιθυμεί αυστηρότερη ποινή». Παπαμιχαήλ Σ., *Εγκλήματα κατά της ζωής – Σεξουαλικά εγκλήματα – εγκλήματα με θύματα γυναίκες και ανηλίκους*, σ. 518 και στο Μαγγανάς Α., *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, Αθήνα.

⁵⁹ «... Μέσα στα πλαίσια των θεωρήσεων αυτών η αναφορά στην ατομική δυσλειτουργία για την εξήγηση της βίας αντικαθίσταται από την αναφορά στην κοινωνική δυσλειτουργία. Ωστόσο η κοινωνική δυσλειτουργία χρησιμοποιείται σαν επεξηγηματικός παράγοντας για την ατομική και πάλι παθολογία. Ο ενδοψυχικός ντετερμινισμός των βιοψυχικών προσεγγίσεων δίνει τη θέση του σ' έναν κοινωνικό ντετερμινισμό και ο φορέας της βίας, από ιδιότυπη βιολογική ή ψυχολογική περίπτωση μετατρέπεται σε ιδιότυπη κοινωνική περίπτωση». Τσαλίκολου Φ., 1996, ο.π, σ. 65.

Οι παιδεραστές αντιπροσωπεύουν μια αρνητική αντίληψη του Άλλου ως κατώτεροι του Εαυτού. Ο παιδεραστής, ως μη έλλογο ον, από τη μια πλευρά στερείται κινήτρων για την διάπραξη της πράξης του, ενώ από την άλλη φαίνεται να επιλέγει το έγκλημα, λόγω της επιθυμίας να προκαλέσει το κακό. Καθώς όμως η εγκληματική πράξη ερμηνεύεται με ιατρικούς και βιολογικούς όρους, η ελεύθερη βούληση θα έπρεπε να είναι ακυρωθείσα, αφού η διαταραχή ή η ψυχασθένεια οδηγεί στη μοιρολατρικά επιβεβλημένη συμπεριφορά. Στον λόγο των υποκειμένων, όμως, αυτό δε φαίνεται να αναιρείται. Για ποιο λόγο, όμως, ο φυλακισμένος προχωρά στην ψυχολογιοποίηση της εγκληματικής πράξης και πώς αυτή η αντίληψη συνδέεται με την εικόνα της ενδο-ομάδας;⁶⁰

Η ψυχολογιοποίηση ενεργοποιείται από την ενδο-ομάδα των κρατουμένων -εμείς οι παράνομοι- επειδή αλλάζει τις αναπαραστάσεις για τη μειονότητα. Αναζητώντας η ενδο-ομάδα την ταυτότητά της και μια θέση ισχύος μέσα σ'ένα στιγματιστικό περιβάλλον, όπως είναι η φυλακή, η ομάδα των κρατουμένων αναζητά, εκτός από σημεία διαφοροποίησης από την κοινωνία που στιγματίζει, σημεία ομοιότητας. Ο λόγος των κρατουμένων αποτελεί τον λόγο μιας μειοψηφίας, ταυτόχρονα όμως η κοινωνική οργάνωση της φυλακής δημιουργεί στρώματα, όπου η μειονότητα- εμείς οι παράνομοι- μετατρέπεται σε πλειοψηφική ομάδα, εντός του κοινωνικού κόσμου της φυλακής. Οι παιδεραστές, όμως, παραμένουν μειονοτική ομάδα, εντός και εκτός των τειχών. Ο στιγματισμός και ο κολασμός των παιδεραστών, επομένως, πρέπει να είναι ισχυρός, αφού αποτελεί τη βάση μέσα από την οποία θα αποδυναμωθεί ο άδικος χαρακτήρας του στιγματισμού για τον Εαυτό. Η ψυχολογιοποίηση έχει δηλαδή μια «διπλή» συμμετοχή: Αφενός παρουσιάζει προβληματική την μειονότητα-παιδεραστές, αφετέρου καταδεικνύει την αντικειμενικότητα της πλειοψηφίας. Ο μόνος, ίσως, τρόπος για την μειοψηφία να «νεωτερικεύσει», να αρθρώσει λόγο και άποψη, είναι να γίνει «χαλίφης στην θέση του χαλίφη», να καταφέρει, να ανελιχθεί στη θέση εκείνη που θα της επέτρεπε να δηλώσει τον διαφοροτικό της λόγο. Η απόδοση «μη φυσιολογικών» στοιχείων στην έξω-ομάδα επιτρέπει την αναγνώριση της φυσιολογικότητας του «εμείς», της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας και άρα την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Η εγκληματική συμπεριφορά του παιδεραστή θεωρείται εξαρχής μια λειτουργική ατέλεια η οποία συνεπάγεται την απόκλιση από τις νόρμες της ενδο-ομάδας. Η απόκλιση αυτή γίνεται περισσότερο καταφανής όταν ο εγκληματίας-παιδεραστής εξοβελίζεται γλωσσικά και συμβολικά εκτός ανθρώπινης φυλής, ⁶¹ως ον-τέρας.

⁶⁰ Παπαστάμος Σ., *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία-Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα.

⁶¹ «Εξ ορισμού, βέβαια, πιστεύουμε ότι ένας στιγματισμένος δεν είναι εντελώς άνθρωπος. Με βάση αυτή την παραδοχή κάνουμε διάκρισεις..., κατασκευάζουμε μια ιδεολογία για να εξηγήσουμε την κατώτερότητα του και να περιγράψουμε τον κίνδυνο

ΜΑΡΙΑ: «*Τώρα για να βιάσεις το παιδί σου, δε ξέρω τι κάρδια έχεις, δεν πρέπει να έχεις καρδιά. Εγώ άμα δεν είχα τα πειθαρχικά και αυτά, θα είχα κάνει πολλά πράγματα. Θα τον είχα σκοτώσει, θα τον είχα πνίξει. Είναι πάρα πολύ άσχημο αυτό το πράγμα. Δεν ξέρω. Ή να βάζεις το παιδί σου να κάνει σεξουαλικά πράγματα για να βγάλεις λεφτά;*»

Ταυτόχρονα, η ύπαρξη του κρατούμενου παιδεραστή συνδέεται με τη νομιμοποίηση του στιγματισμού και των δεινών του εγκλεισμού που βιώνει ολόκληρη η κοινότητα των κρατούμενων. Ο παιδεραστής ως κρατούμενος και μέλος της ομάδας «εντός των τειχών» είναι υπεύθυνος για τη δημιουργία εικόνων φυλακής ως τόπου συγκέντρωσης επικίνδυνων και εξαιρετικά βίαιων ανθρώπων. Για το λόγο αυτό, η απόσταση ανάμεσα στον κρατούμενο παιδεραστή και στους παράνομους εγκλείστους πρέπει να είναι ασφαλής. Η απόσταση είναι το αμυντικό οπλοστάσιο το οποίο εξασφαλίζει την προστασία της επιπληττόμενης εικόνας του Εαυτού.

ΒΟΥΛΑ: «*Αυτοί που εκμεταλλεύονται μικρά παιδιά... κατά τη γνώμη μου, δε θα μου αρέσει να μιλάω με τέτοιους τύπους, θα με ενοχλούσε πολύ. Ούτε να το σκεφτώ κιόλας*».

Η συναναστροφή και η εγγύτητα του κρατούμενου με το βιαστή ανηλίκων συνεπάγεται μια διαδικασία συμβολικής μόλυνσης. Ο παράνομος οφείλει να είναι μακριά από αυτόν που αντιπροσωπεύει το έγκλημα και με σχεδόν τελετουργικό τρόπο περιχαράκωνει τον χώρο από τη μόλυνση της επαφής μαζί του. Η αντεκδίκηση, η εξόντωση του παιδεραστή από την φυλακή, υπενθυμίζει στους Άλλους ότι η φυλακή είναι μια κοινωνία με ηθικούς κανόνες και αξίες, τις οποίες υπερασπίζεται χωρίς το υποκριτικό προσωπείο της αστικής έννομης τάξης ή τους όρους της πολιτικής ορθότητας.

ΡΟΛΑΝΤ: «*Θανατική ποινή, εντάξει, για τους βιαστές πρέπει να υπάρχει. Πώς να στο πω... βασανιστήρια. Δεν είναι ότι είναι, ένας...*».

ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ: «*Άμα τον είχα γνωρίσει (παιδεραστή), θα τον είχαμε σκοτώσει. Αυτούς τους βάζουν σε ειδική πτέρυγα*».

Για την έγκλειστη κοινότητα, συνιστά υπερβολή το να απολαύει ο παιδεραστής δικαιωμάτων ή της προστασίας του νόμου. Ως φυσική συνέπεια των παραπάνω, η κοινότητα των εγκλειστών εμφανίζεται να υπερφαλαγγίζει σε αυστηρότητα την κρίση των δικαστών που επέβαλαν την ποινή και το «αίτημα» για επιβολή της ποινής του θανάτου γίνεται το κυρίαρχο αίτημα. Πρόκειται για το γνωστό μηχανισμό της αποδιοπομποίησης. Οι παιδεραστές προσφέρονται για την εκτόνωση του ασυνείδητου θυμού, του άγχους και των σαδιστικών ενστίκτων, ώστε να μειώνεται η ένταση των υπολοίπων. Οι παιδεραστές, μέσα στη φυλακή, φαίνεται να παίζουν τον ίδιο ρόλο με αυτόν που παίζουν οι κρατούμενοι για το σύνολο της κοινωνίας.

που αντιπροσωπεύει, εκλογικεύοντας μερικές φορές μια εχθρότητα που στηρίζεται σε άλλες διαφορές, όπως εκείνης της κοινωνικής τάξης» Goffman E., 2001, ο.π., σ. 67.

2.2. Η Εκπόρνευση Παιδιού και η Κακοποίηση Ανηλίκου

Αντίστοιχες αναπαραστατικές ενότητες εντοπίζονται στην εκπόρνευση ανηλίκου και, ιδιαίτερα, όταν η εκπόρνευση γίνεται από μέλος της οικογένειας. Η διαφορά στην αναπαράσταση αυτής της μορφής εγκλήματος είναι ότι δε γίνεται καμιά αναφορά σε ζητήματα διαταραχής της προσωπικότητας ή ψυχικής ασθένειας. Η ερμηνεία των υποκειμένων εστιάζει στην οικονομική φύση της εγκληματικής συμπεριφοράς, ενώ κάνει υπόρρητες αποδοχές περί κοινωνικών ρόλων κατά φύλο. Έτσι, αν το υποκείμενο που ωθεί το ανήλικο άτομο στην πορνεία είναι γυναίκα και δη η μητέρα του παιδιού, η αντίδραση φαίνεται να είναι μεγαλύτερη, στον βαθμό που παραβιάζεται η αναμενόμενη συμπεριφορά που συνδέεται με τον ρόλο της γυναίκας – μητέρας.

ΕΣΜΑ: *«Γιατί δεν μπορείς να μιλήσεις με αυτή τη γυναίκα και αύριο να μάθεις ότι έχει κάνει αυτό το πράγμα. Θα σιχαθείς τον εαυτό σου. Οπότε...»*

Η συναναστροφή με τον Άλλον θίγει τη καθαρότητα της ενδο-ομάδας, η οποία ενισχύει την ταυτότητά της μέσα από την περιχαράκωση και τα στεγανά. Το μέλος της ενδο-ομάδας που παραβιάζει αυτήν την περιχαράκωση διαμορφώνει μια απειλή όσον αφορά στην αναγνώριση του κοινωνικού εαυτού. Γι' αυτό και η επαφή πρέπει να είναι απαγορευτική. Η παραβίαση της απαγόρευσης επισύρει την κοινωνική αντίδραση της ομάδας, που είναι η επίθεση και η βία, σ' ό, τι απειλεί τη συνοχή.

ΕΣΜΑ: *«... και μία κοπέλα έκανε παρέα με αυτήν, την ξέρετε αυτήν την κοπέλα, και όταν την πιάνουμε και της λέμε, πώς κάνεις παρέα με αυτήν την κοπέλα, αυτή έχει κάνει αυτό και αυτό, την πιάνει κάτω στις τουαλέτες και της δίνει φάπες».*

Υπάρχει, πάντως, η αίσθηση ότι ο κρατούμενος βιαιοπραγεί για να αποδείξει ότι είναι μέλος της ομάδας των παρανόμων, ακόμα και αν η άσκηση φυσικής βίας είναι έξω από τις επιθυμίες και την κουλτούρα του. Η εκτόνωση του συλλογικού θυμού μέσα από τις τελετουργίες ανταπόδοσης επιτελεί μια επιπλέον λειτουργία στην κοινωνική δομή της φυλακής. Το «βασανιστήριο» υποδηλώνει τη μετάθεση της εξουσίας από τον θύτη στο θύμα ενισχύοντας την εσωτερίκευση της πειθάρχησης των υποκειμένων, στον βαθμό που, επιβάλλοντας την ποινή που σε κανονικές συνθήκες θα ασκούσε η φυλακή ως φορέας εξουσίας, οι κρατούμενοι τιμωρούν επιβεβαιώνοντας την ορθότητα της φυλακής ως αποτελεσματικού μηχανισμού επιβολής κανόνων.⁶²

⁶² «... Ακόμη και κατά τον 18^ο αιώνα υπάρχουν σκηνές όπως εκείνες που συνοδεύουν το βασανιστήριο του Montigny' ενώ ο δήμιος εκτελεί τον κατάδικο οι γυναίκες της ψαραγοράς περιφέρουν ένα ανδρείκελο και του κόβουν το κεφάλι. Και πολλές φορές χρειάστηκε να προστατεύσουν από τον όχλο τους εγκληματίες που τους οδηγούσαν να περνούν αργά μέσα από αυτόν – εν είδει παραδειγματισμού αλλά και στόχου, πιθανής απειλής και λείας ταγμένης και απαγορευμένης. Όταν ο ανώτατος άρχοντας

ΚΟΣΜΙΝ: «Εγώ πιστεύω ότι πρέπει να υπάρχει θανατική ποινή για κακοποίηση βρεφών. Έχω γνωρίσει έναν τέτοιο. Τους το έλεγα κιόλας. Τους βλέπεις, όταν περνάνε από μεταγωγών. Γιατί αυτοί είναι σε ξεχωριστή πτέρυγα. Και όταν περνάγαμε από μεταγωγών, έτυχε και ήτανε κάτω. Και τους το είπα. Θανατική ποινή. Και μπροστά ήταν οι αστυνόμοι. Και έχω συζητήσει μαζί τους. Και τι έγινε και τι έκανες. Και μετά έτρωγε τις κλωτσιές του. Καμιά φορά, επίτηδες, τον βάζουν οι αστυνόμοι για να φάει της χρονιάς του. Το ξέρω αυτό. Αφού μου τον βάζουν μπροστά μου. Και μου λέει ο υπάλληλος, μην το βαράς μπροστά μου. Και του λέω, τότε τι μου τον έβαλες εδώ;»

2.3. Η Ανθρωποκτονία από Πρόθεση

Στην περίπτωση άλλων εγκλημάτων κατά της ζωής, όπως η ανθρωποκτονία, το επίκεντρο των αφηγήσεων μετατοπίζεται από τον δράστη στην πράξη. Η ανθρωποκτονία αποτελεί έγκλημα για τον κρατούμενο, ύψιστη εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η αφαίρεση ανθρώπινης ζωής συνιστά το αρνητικό αποτέλεσμα της πράξης ενός ατόμου, το οποίο όμως σχετικοποιείται, όταν μέσα από τις αφηγήσεις των υποκειμένων, αναδεικνύονται κοινωνικοί όροι.

ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ: «Το έγκλημα από κάπου ξεκινάει. Από μόνο δεν... Για να κάνει κάποιος ένα έγκλημα... ποιο έγκλημα να πάρω; Για να σκοτώσει, πρέπει να έχουν προηγηθεί χίλιοι δύο λόγοι, να μου έχεις κάνει παρά πολλά κακά πράγματα ή να νιώθω τόσο αδικημένος, που δεν πάει άλλο. Η αιτία είναι κάπου. Δεν πάει ο άλλος έτσι, εκτός και αν είναι τρελός. Άλλο αυτό. Αλλά για να φτάσεις σε ένα έγκλημα, κανένας δε θέλει να βγάλει φυλακή, κανένας δε θέλει να αφαιρέσει τη ζωή. Για να φτάσει κάποιος εκεί, έχει φτάσει στο τελευταίο. Τα έχει προσπαθήσει όλα τα πράγματα και έχει μείνει μόνο αυτό».

2.4. Ο «Ρουφιάνος»

Η επίδοση πληροφοριών για έναν κρατούμενο αποτελεί μέγιστο έγκλημα για τον έγκλειστο, το οποίο τιμωρείται κλιμακωτά (από την απομόνωση μέχρι το ξυλοδαρμό) με βάση τις αρχές του άτυπου κοινωνικού ελέγχου της φυλακής.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ: «Για μένα εγκληματίας είναι όταν άνθρωπος εκμεταλλεύεται αισχρά τον άνθρωπο... σε όλες τις περιπτώσεις. Δεν είναι μόνο ο βιαστής, δεν είναι μόνο δολοφόνος, είναι ακόμα και ο ρουφιάνος, αυτός που πάει και λέει για σένα κάτι που δεν ισχύει.»

Η «ρουφιανιά» αναπαρίσταται ως έγκλημα κατά προσώπων στο βαθμό που παραβιάζει το κανονιστικό πλαίσιο της φυλακής, τους αξιακούς κώδικες

καλούσε τον όχλο στην εκδήλωση της εξουσίας του, ανεχόταν προς στιγμήν βιαιότητες, που τις χρησιμοποιούσε ως ενδείξεις υπακοής, αλλά στις οποίες αντέτασσε ευθύς αμέσως τα όρια των δικών του προνομίων.» Foucault M., *Επιτήρηση και Τιμωρία, η γέννηση της φυλακής* εκδ. Πλέθρον, 1975, σ. 71.

και τους κανόνες τιμής, απειλώντας την κοινωνική συνοχή και ενότητα. Ο χαρακτηρισμός ρουφιάνος επιθέτει στο υποκείμενο μια αρνητική ταυτότητα από τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας των κρατουμένων, ώστε ο φυλακισμένος να αναπτύσσει συμπεριφορές αποφυγής του χαρακτηρισμού.

ΜΑΡΙΑΝΝΑ: «Όταν μπήκα στον Κορυδαλλό, δύο πράγματα φοβόμουν. Μη με πουν ρουφιάννα και μη με πουν λεσβία. Πρόσεχα γι' αυτά τα δύο».

ΒΑΓΓΕΛΙ: «Για να σου βγει το όνομα ρουφιάνος στη φυλακή, δε σου έχει βγει άδικα. Και τίποτα να μην έχεις κάνει, θα 'ρθει η στιγμή».

Η φήμη, η πληροφορία και η απόδοση προνομίων από το κατάστημα είναι οι αποδείξεις που επιβεβαιώνουν τον χαρακτηρισμό του «ρουφιάνου». Η καχυποψία είναι ισχυρή και η αναγνώριση της συμπεριφοράς του «ρουφιάνου» ως καταδικαστικής και μη ανεκτής αποτελεί απόδειξη αφοσίωσης στην κοινότητα των κρατουμένων. Η ταλάντευση και η εικόνα του «πονόψυχου» αποτελεί ένδειξη αδυναμίας και, ίσως, σημάδι ότι είσαι ένα με αυτούς. Ο κρατούμενος, επομένως, οφείλει να αναγνωρίσει τις αποχρώσεις της συμπεριφοράς που ταξινομείται ως ύποπτη για χαφιεδισμό, να συμμορφωθεί με τους κανόνες του «άκου, βλέπε, σώπα», να επαγρυπνεί και να στιγματίζει το «ρουφιάνο» τιμωρώντας τον και οδηγώντας τον σε κοινωνική και χωρική απομόνωση.⁶³ Ως εκ τούτου, αποτελεί μια πράξη τιμωρητέα ενώ ταυτόχρονα συνδέεται στη συλλογική συνείδηση με ένα άλλο έγκλημα, αυτό που διενεργείται πριν την είσοδο στο Κατάστημα, που δεν είναι άλλο από την άδικη απονομή της δικαιοσύνης.

2.5. Η Άδικη Απονομή της Δικαιοσύνης και οι Εγκληματίες Λευκού περιλαιμίου

Η άδικη απονομή της δικαιοσύνης αναπαρίσταται ως έγκλημα αλλά και ως αίτιο για την αύξηση της εγκληματικότητας στην ελληνική κοινωνία. Πρόκειται για μια εγκληματική πράξη που συντελείται μέσα από την επιβολή αυστηρών ποινών, βασιζόμενων σε στοιχεία που προέρχονται από αναξιόπιστα άτομα (μάρτυρες αστυνομικοί ή ρουφιάνοι) ή ακόμα και σε στοιχεία ανεπαρκή. Αυτό αποτελεί κοινό τόπο στις αφηγήσεις και θεωρείται κατακριτέο, καθώς επίσης και αίτιο για τη βίαιη συμπεριφορά ανταπόδοσης μέσα στο Κατάστημα. Η αντίληψη αυτή ενισχύεται μέσα από τις αφηγήσεις για την επιλεκτική απονομή της δικαιοσύνης και την ευνοϊκή μεταχείριση των εγκληματιών του λευκού περιλαιμίου.

⁶³ Πολύ συχνή τακτική στο χώρο των φυλακών είναι το αίτημα κρατούμενου που έχει κατηγορηθεί ως ρουφιάνος να μεταχθεί σε άλλη πτέρυγα ή ακόμα και σε άλλο κατάστημα.

3. Η αιτιολογία του εγκλήματος και της παρανομίας

Στην αιτιολόγηση της συμπεριφοράς που αφορούν εγκληματικές πράξεις τα υποκείμενα φαίνεται να διακρίνουν δύο ειδών κώδικες, που νοηματοδοτούν το πέρασμα στην πράξη. Ο πρώτος κώδικας, που αφορά στην κατηγορία «έγκλημα» (παιδεραστής, φονιάς, παιδοκτόνος, ρουφιάνος) απεικονίζει τον εγκληματία ως πρόσωπο, φορέα-κάτοχο ενός εν δυνάμει βίαιου, και άπληστου χαρακτήρα, ⁶⁴ άτομο που στερείται τα αισθήματα της εντιμότητας και του σεβασμού απέναντι στο συνάνθρωπό του και άρα ικανό στη διάπραξη επαχθών εγκληματικών πράξεων. Η οποιαδήποτε συζήτηση περιστρέφεται, αρχικά, γύρω από το πρόσωπο του δράστη και, σε δεύτερο επίπεδο, γύρω από την ίδια την εγκληματική πράξη. Το έγκλημα αναπαρίσταται ως το αποτέλεσμα ατομικής επιλογής και δράσης ενός συγκεκριμένου υποκειμένου, του εγκληματία, ως το αποτέλεσμα μιας ορθολογικής απόφασης ή πράξης μιας διαταραγμένης προσωπικότητας, της οποίας το περιεχόμενο θεωρείται ότι μπορεί να ανακαλυφθεί και πρέπει να αποτραπεί.

Ο δεύτερος κώδικας ερμηνείας, που αφορά την κατηγορία «παρανομία» (ληστεία, χρήση και πώληση ναρκωτικών κτλ), εστιάζει περισσότερο στο περιβάλλον. Τα υποκείμενα αναδεικνύουν ως πρωταρχικές αιτίες της παρανομίας τις εξής: α) τη φτώχεια, την ανεργία, την έλλειψη στέγασης και την ελλειμματική εκπαίδευση, β) την προβληματική κατάσταση που διαμορφώνεται στην κοινωνία από τη μετανάστευση, γ) τη διεύρυνση της underclass με συνέπεια την έλλειψη ευκαιριών και δ) την πολιτική σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, ιδιαίτερα στο πεδίο των ναρκωτικών και της μετανάστευσης. Η παρανομία προκύπτει από την κοινωνική αποδιοργάνωση, την πολιτική συμφερόντων και εκφράζει την αντίδραση στην «άδικη κοινωνία», το δίκαιο θυμό, την ενάρτητη αγανάκτηση. Επιπρόσθετα, η παρανομία αναπαρίσταται ως ένα αναπόφευκτο δεδομένο στην κοινωνία, το οποίο είναι πολυπαραγοντικό, με την έννοια ότι οφείλεται σε πολλαπλά αίτια: οικονομικά, ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά αλλά ενίοτε και ψυχολογικά – ψυχογενετικά.

⁶⁴ Τσαλίκoglου Φ., 1996, ο.π., σ. 65 «... η αιτιολογική προσέγγιση διαμορφώνεται και καθορίζεται με πλαίσιο αναφοράς ένα ντετερμινιστικό πρότυπο της φυσικής για το αίτιο και το αιτιατό. Η συμπεριφορά του ατόμου γίνεται κατανοητή με πλαίσιο αναφοράς συγκεκριμένες και αυστηρά περιχαρακωμένες αιτίες, που επενεργούν πάνω του ακολουθώντας τις προδιαγραφές μιας απλοϊκής, μηχανιστικής σχέσης αίτιου – αιτιατού. Η γνώση των αιτιών συνεπάγεται και τη γνώση του αποτελέσματος, της τελικής δηλαδή έκβασης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια η βίαιη συμπεριφορά προσδιορίζεται και προκαθορίζεται από συγκεκριμένα αίτια, βιολογικά, κοινωνικά ή ψυχολογικά.»

4. Η ουτοπία της α-εγκληματικής κοινωνίας, η κρυφή γοητεία της παρανομίας και ο φόβος του εγκλήματος.

Αν και το έγκλημα αναπαρίσταται ως το κοινωνικό κακό που διαταράσσει τις ισορροπίες και επιφέρει τον φόβο, ταυτόχρονα αποτελεί ένα φυσικό γεγονός, ένα κοινωνικό αναπόφευκτο, που δεν μπορεί να εκλείψει με το υπάρχον σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, παρά μόνον μέσα από την εφαρμογή ενός ανταποδοτικού μοντέλου τιμώρησης.⁶⁵ Το πέρασμα, όμως, στις πράξεις εκείνες που χαρακτηρίζουν τον κόσμο της παρανομίας αλλάζει τον χαρακτήρα των τοποθετήσεων για την κοινωνική παρέκκλιση. Για τον κρατούμενο που αυτοπροσδιορίζεται ως παράνομος, η παρανομία είναι αυτό που σπάει τη ρουτίνα, τη μονοτονία της κοινωνικής συμβίωσης. Η παρανομία είναι αναπόφευκτη και γοητευτική.

ΕΣΜΑ: *«Το έγκλημα θα υπάρχει πάντα. Δε γίνεται παιδιά! Κοινωνία χωρίς έγκλημα δεν υπάρχει... Ο άνθρωπος το έχει ανάγκη, το έγκλημα... Το παράνομο είναι γλυκό. Είναι γλυκό το παράνομο, ρε παιδιά. Τελείωσε».*

ΜΑΡΙΑ: *«Άρα, δεν είναι, ότι δεν έχεις να ζήσεις και δεν έχεις να φας, και φτάνεις στην παρανομία...»*

Κατά τη διάρκεια των αφηγήσεων γύρω από την παρανομία αναδεικνύονται δύο πλευρές. Από την μια πλευρά, η παρανομία ως ένα είδος παιχνιδιού και ευκαιρίας και από την άλλη, ως άσκηση λογικής. Η εμπλοκή με τον ποινικό μηχανισμό αποδίδεται στην ανάγκη για το απρόοπτο, το πολύχρωμο και πολύβουο, το απειλητικό και μαζί το γοητευτικό κομμάτι της ζωής. Για τον κρατούμενο, η ριψοκίνδυνη δράση συνθέτει μια προσωπική εμπειρία, μια πράξη εντυπωσιασμού αλλά και ωρίμανσης η οποία προσφέρει γνώση του κόσμου.

ΕΛΕΝΗ: *«Στο παράνομο, είσαι σε ένταση, στην τσίτα. Το θες αυτό το πράγμα. Το γουστάρεις».*

ΒΙΚΥ: *«Δηλαδή, πιστεύεις ότι υπάρχει εθισμός στην παρανομία;»*

ΕΛΕΝΗ: *«Ρε παιδί μου, μου αρέσει αυτό το πράγμα, ο κίνδυνος».*

ΜΑΡΙΑ: *«Να κινδυνεύεις συνέχεια. Να σε κυνηγάνε. Το κυνήγι».*

ΣΟΦΙΑ: *«Ανεβαίνει η αδρεναλίνη. Ως τότε όμως; Κάνε κάτι άλλο. Κάνε καταδύσεις, αναδύσεις (γέλια)».*

Η πρόσληψη του κινδύνου ως ευκαιρίας αυτοπραγμάτωσης και ως διαδικασίας που συμβάλλει στην αυτονόμηση του ατόμου, στον έλεγχο του θάρρους και των προσωπικών ορίων, ενδυναμώνει τους παίχτες στον κοινωνικό διάλογο. Ταυτόχρονα, ο κίνδυνος δημιουργεί κοινωνικές σχέσεις, βοηθά στη δημιουργία μιας κοινής ιστορίας, κοινών αναμνήσεων και διαμορφώνει την

⁶⁵ Για τον Durkheim το έγκλημα «είναι πρώτα πρώτα αναπόφευκτο ή αναγκαίο εξαιτίας της διαφοροποίησης των ατομικών συνειδήσεων και του γεγονότος ότι δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνία όπου τα άτομα να μην αποκλίνουν λιγότερο ή περισσότερο από το συλλογικό τρόπο...» Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σελ 24.

ταυτότητα και τη συνοχή της ομάδας. Πολλές φορές, κατά την αφήγηση, τα υποκείμενα ανταγωνίζονται στην περιγραφή των συνθηκών κινδύνου που αντιμετώπιζαν πριν τον εγκλεισμό, σε σημείο να φθάνουν στα όρια της υπερβολής ή του μύθου. Αυτή η αγωνιστική επίδειξη επιτρέπει στους κρατούμενους να διατηρούν τους κοινωνικούς δεσμούς τους, ιδιαίτερα στην αντιπαράθεσή τους με τους «φυσιολογικούς συνομιλητές», χωρίς να ανατρέπεται καθοριστικά η αυτοεικόνα τους ή η ατομική τους πορεία.

MARIANNA: *«Να σας πω την αλήθεια; Εγώ, ναι. Δηλαδή, ξεκίνησα γιατί μου άρεσε αυτό. Δηλαδή, δεν ξεκίνησα γιατί δεν είχα, δεν μπορούσα να βρω δουλειά, και για να το πάρουμε από την άλλη, ξεκίνησα από άλλο δρόμο και μπήκα στην παρανομία. Ξεκίνησα τη νύχτα και μπήκα και είπα, κάτσε να δούμε και αυτό. Και όταν μπλέκεις, είναι δύσκολο να ...»*

Όταν οι κρατούμενοι μιλούν για τη νύχτα προβάλλουν την περιθωριακότητα ως μια θετική κατάσταση, ως μια στιγμή αυτοπραγμάτωσης με εναλλακτικές στασιαστικές πράξεις. Αργότερα, βέβαια, τα υποκείμενα της έρευνας αξιολογούν τους καταναγκασμούς και τα αδιέξοδα. Ο κόσμος της παρανομίας, της νύχτας, μπορεί να σε καθιστά ελεύθερο, δυνατό, την ίδια στιγμή όμως σε καθιστά υποταγμένο στους κανόνες και τις επιταγές αυτού ή αυτών των ομάδων που κυριαρχούν. Τελικά, η παρανομία δεν αναπαρίσταται ως η εναλλακτική επιλογή στις συμβάσεις της ημέρας, αλλά η παραμονή σ' αυτήν, καταλήγει να περιγράφεται ως μια διαδικασία από την οποία το άτομο δεν μπορεί να ξεφύγει. Το πέρασμα στην πράξη δεν είναι, τελικά, η διάθεση του ατόμου να εμπλακεί σε επικίνδυνες εμπειρίες. Τα υποκείμενα παρεκκλίνουν ή δεν παρεκκλίνουν ανάλογα με το βαθμό δέσμευσής τους στα συμφέροντα της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν.⁶⁶ Και επειδή η παρέκκλιση είναι μια κοινωνική διαδικασία, ο παράνομος διαχειρίζεται τις συνέπειες των κοινωνικών καταναγκασμών, διαμορφώνοντας μια κοσμοθεωρία για την περιφρούρηση του Εαυτού κατά τη διεξαγωγή του κοινωνικού παιχνιδιού. Χαρακτηριστικές είναι οι αφηγήσεις που αναδεικνύουν τον έμφυλο χαρακτήρα των κοινωνικών αναπαραστάσεων γύρω από το πέρασμα στην πράξη. Οι γυναίκες κρατούμενες αφηγούνται:

ΣΟΦΙΑ: *«Άστα να πάνε. Αυτά είναι, άστα να πάνε. (γέλια) Μετά από ένα διάστημα όμως, εμένα μου άρεσε. Μου άρεσε να είμαι στον κίνδυνο. Συνέχεια, όμως! Η αδρεναλίνη ανέβαινε. Ότι είχες το γρήγορο αυτοκίνητο, ότι θα προ-*

⁶⁶ «...εξετάζοντας περιπτώσεις σκόπιμης μη συμμόρφωσης, πρέπει να ρωτήσουμε πώς το άτομο καταφέρνει να αποφύγει τη σύγκρουση των συμβατικών δεσμεύσεων. Αυτό μπορεί να το κάνει με δύο τρόπους. Καταρχάς, στην πορεία της ανάπτυξης, το άτομο μπορεί να έχει αποφύγει την εμπλοκή σε συμμαχίες με τη συμβατική κοινωνία. Μπορεί συνεπώς, να είναι ελεύθερο να ακολουθήσει τις διαθέσεις του. Το άτομο που δεν έχει τη φήμη να διατηρήσει ή μια συμβατική εργασία να κρατήσει μπορεί να ακολουθήσει τις παρορμήσεις του. Δεν έχει κανένα συμφέρον εξακολουθώντας να εμφανίζεται συμβατικό». Becker S.H., 2000, ο.π., σ. 78.

χωρούσες και ο άλλος δε θα σου μιλούσε, ήξερες ότι θα περπατούσες και ένα αγόρι δε θα σε πειράξει, γιατί ήξερε ότι είσαι μ' ένα παιδί» (εννοεί κάποιον δυνατό πρόσωπο της νύχτας).

ΤΙΝΑ: «*Ενθουσιάζεσαι!*».

ΣΟΦΙΑ: «*Νιώθεις δυνατός.*»

Σε έναν κόσμο μέσα στον οποίο προβάλλουν η νυχτερινή εργασία, η παρανομία, οι κοινωνικότητες της νύχτας, οι αδελφότητες, οι συμμορίες, οι συλλογικότητες και οι παραβατικές σεξουαλικότητες, η παρανομία γίνεται μια μορφή αντίστασης μέσα στο σκοτάδι. Η παράνομη γυναίκα νιώθει δυνατή, προστατευμένη από νέες ανδρικές φιγούρες και διεκδικεί ένα νέο λόγο, μέσα σε ένα σχήμα όπου η ημερήσια διάταξη της ανδρικής εξουσίας βρίσκει τον αντίπαλό της στη νυχτερινή παραβατικότητα. Είναι βέβαιο ότι σε αυτή τη σύνθεση της ιστορίας της νύχτας μαθαίνει κανείς πολλά και ξαναβλέπει άλλα, ενώ την ίδια στιγμή, διεκδικεί μια νέα θέση στον κοινωνικό χώρο της παρανομίας, μέσα στο σκοτάδι. Στο πλαίσιο αυτής της υπονοούμενης διχοτομίας, ίσως διαγράφεται μια θεματική περί ναρκισσισμού του Εαυτού, της ενδο-ομάδας.⁶⁷ Ίσως, όμως, να πρόκειται για μια διαχείριση εντυπώσεων, ώστε το άτομο «εντός των τειχών», να προετοιμάζει τον δημόσιο Εαυτό του.

Οι κρατούμενοι εμπλέκονται με το έγκλημα είτε ως φορείς του εγκλήματος είτε ως θύματα, είτε, απλώς, ως μέλη της κοινωνίας. Η διαφορετική εμπλοκή με το έγκλημα δεν εξοικειώνει πάντα τα υποκείμενα με την ύπαρξή του. Το έγκλειστο υποκείμενο βιώνει τον φόβο του εγκλήματος⁶⁸ σε διαφορετική μορφή από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Οι εκφράσεις του φόβου του εγκλήματος για τους κρατούμενους είναι: α) ο δημόσιος χώρος και ο φόβος κυκλοφορίας το βράδυ για τις γυναίκες, β) ο φόβος της σύλληψης, γ) ο ιδιωτικός χώρος και η εισβολή του εγκληματία, και δ) ο φόβος της αντεκδίκησης έξω και μέσα στη φυλακή.

⁶⁷ Κ. Δοξιάδη, *Ο Ναρκισσισμός ως όπλο Άσκησης κυριαρχία*, Κυριακάτικη Αυγή, 31-1-99, σ.22.

⁶⁸ Ζαραφωνίτου Χ., *Ο Φόβος του Εγκλήματος*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002, σ. 31-33. Για την εγκληματολογία, ο φόβος του εγκλήματος «ορίζεται, γενικά, ως το συλλογικό άγχος των κατοίκων μιας περιοχής, μιας πόλης ή χώρας, το οποίο προέρχεται από το φόβο της πιθανής θυματοποίησης των ίδιων ή κοντινών τους προσώπων από βίαιες εγκληματικές επιθέσεις. Εκδηλώνεται τόσο σε ατομικό επίπεδο, με τη μορφή του φόβου θυματοποίησης, όσο και σε συλλογικό, ως έλλειψη δημόσιας ασφάλειας. Μέσα από την αναφορά στο «αίσθημα της ανασφάλειας» εννοείται η εντύπωση πως το έγκλημα αποτελεί μια απειλή πραγματική και δεόντως σοβαρή, ώστε να επηρεάζει τη διαχείριση της καθημερινότητας σε ατομικό επίπεδο».

II. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης αποτελείται από δύο βασικούς φορείς κοινωνικού ελέγχου, οι οποίοι μέσα από τα ανακριτικά και δικαιοδοτικά όργανά τους συνιστούν έναν μηχανισμό ο οποίος επιβάλλει όχι μόνον το έλεγχο του εγκλήματος, αλλά επιδρά στη διαμόρφωση των κοινωνικών εικόνων απέναντι σ' αυτό που λέγεται έγκλημα, εγκληματίας, θύμα ή ποιινή. Ο πρώτος φορέας είναι η αστυνομία και η δικαστική δικαιοσύνη και ο δεύτερος οι φυλακές. Επιγραμματικά, τα στάδια λειτουργίας του μηχανισμού της ποινικής δικαιοσύνης είναι τα εξής: Η Αστυνομία, ο Εισαγγελέας, η Ανάκριση, η Προσωρινή Κράτηση ή οι Περιοριστικοί Όροι, η Κατηγορία, η Εκδίκαση Υπόθεσης, η Επιβολή Ποινής και, τέλος, η Έκτιση Ποινής.

Έχοντας ως αφετηρία τα στάδια αυτά, η μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατούμενων γύρω από τον ποινικό μηχανισμό⁶⁹ ακολουθεί αυτήν τη διαδρομή,⁷⁰ ξεκινώντας από το στάδιο της προσαγωγής και σύλληψης του κατηγορουμένου -το οποίο αφορά αποκλειστικά στη δράση της αστυνομίας και του εισαγγελέα, - της ανάκρισης -που αφορά στον ανακριτή αλλά και στην αστυνομία- και τέλος του δικαστηρίου -δικαστές και δικηγόροι- που αφορά στην εκδίκαση της υπόθεσης και την επιβολή και έκτιση της ποινής.

1. Η Αστυνομία

Η αστυνομία αναπαρίσταται αρνητικά ως εγκληματική οργάνωση, εξαιτίας του βίαιου χαρακτήρα της, που εκδηλώνεται σε κάθε φάση επαφής της με τον κρατούμενο. Για τον φυλακισμένο, η άσκηση φυσικής και ψυχολογικής

⁶⁹ «Όμως, η επίδραση των αναπαραστάσεων στη λειτουργία του ποινικού συστήματος δεν εξαντλείται στην προκαταρκτική φάση. Οι σχετικές μελέτες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης πραγματοποιεί επιλογές οι οποίες καταλήγουν στην κατασκευή του τελικού προϊόντος. Οι επιλογές αυτές γίνονται κατά τα διαδοχικά στάδια τα οποία διέρχεται μία υπόθεση, όπου υπεισέρχονται οι αναπαραστάσεις των φορέων του ποινικού συστήματος». Ζαραφωνίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1995, σ. 204.

⁷⁰ «Συμπερασματικά η έρευνα κατέληξε ότι οι αναπαραστάσεις του κοινού για το έγκλημα, τον εγκληματία και το ποινικό σύστημα, εξαρτώνται σημαντικά από τις ιδέες και στάσεις που έχουν τα άτομα στην κοινωνία, τις αξίες και τους κανόνες που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και την κρίση τους. Για το λόγο αυτό, το ίδιο γεγονός ή η ίδια κατάσταση μπορούν να ερμηνευτούν διαφορετικά ανάλογα με τις αντιλήψεις του καθένα, τα πιστεύω του και τις εμπειρίες του». Ζαραφωνίτου Χ., 1995, ο.π., σ. 276.

βίας αποτελεί μια συστηματική και πάγια τεχνική μεταχείρισης των υπόπτων από την αστυνομία, σε σημείο ώστε ο ξυλοδαρμός και η ψυχολογική πίεση να θεωρούνται δεδομένα.

ΘΑΝΑΣΗΣ: *«Κοίτα το ξύλο είναι δεδομένο. Όταν θα πιάσουν, θα πιάσουν δύο άτομα. Ο κάθενας λέει διαφορετικά. Οπότε για να μάθουν την αλήθεια αυτοί, ρίχνουν ξύλο. Έτσι, για να βγάλουν την άκρη. Εγώ έφαγα πολύ ξύλο».*

ΜΠΛΕΝΤΑΡ: *«Πώς γίνεται όλοι οι φυλακισμένοι να θεωρούνται αδικημένοι σ' αυτό που λένε; Κάτι συμβαίνει».*

Η πρακτική της βίας βιώνεται από τους κρατούμενους ως εξευτελιστική και ως προσπάθεια ταπείνωσης και απο-προσωποποίησης του Εαυτού. Οι κρατούμενοι αναφέρονται σε περιστατικά συστηματικής χρήσης βίας από τα αστυνομικά όργανα στις εξής περιπτώσεις: α) Κατά τη διάρκεια σύλληψης και προσαγωγής τους, β) ως μέσο απόσπασης ομολογίας, κατάθεσης ή δήλωσης, γ) ως μέσο εκφοβισμού και, τέλος, δ) ως μέσο καταστολής κατά τη διάρκεια μιας εξέγερσης μέσα στις φυλακές.

Για τον κοινωνικό ομιλητή, η επιλεκτική δράση της αστυνομίας απέναντι σε ύποπτο ή δράστη καθορίζεται από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του υπόπτου, με ιδιαίτερη έμφαση στην εθνοτική προέλευση.

ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ: *«Πάρα πολύ ξύλο. Πάρα πολύ. Εμάς τους ξένους..., έχουμε φάει πάρα πολύ ξύλο. Δηλαδή λιποθυμούσα από το ξύλο. Μια βδομάδα στα κρατητήρια έπεφτε πολύ ξύλο. Εδώ, όταν ήρθα, ήμουν χτυπημένος».*

ΗΛΙΑΣ: *«Υπάρχει όμως και η κατακραυγή, Αλβανός είσαι, κακοποιός είσαι».*

ΦΑΤΙΟΝ: *«Άσε την αστυνομία. Εμείς που είμαστε ξένοι, εμείς που είμαστε Αλβανοί, μας κοπανάνε πολύ χειρότερα, από αυτοί που είναι από κάποια άλλη χώρα».*

Κατά τη διάρκεια των αφηγήσεων επισημάνθηκε η διαφοροποίηση της συμπεριφοράς των αστυνομικών κατά φύλα. Η μεταχείριση των γυναικών υπόπτων χαρακτηρίζεται πιο ήπια, συγκριτικά με τους άνδρες, ενώ συνηθισμένη πρακτική της αστυνομίας αποτελεί η προσαγωγή ατόμων που χαρακτηρίζονται ως συνήθεις ύποπτοι, ⁷¹ μόνον επειδή έτυχε να βρίσκονται σε ορισμένους χώρους «υψηλής» εγκληματικότητας ή επειδή είναι διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης. ⁷²

ΑΡΙΝΤΟΝ: *«Μου έχει τύχει, ...ήταν επειδή πάγκαρα για δύο λεπτά και κορβάρανε. Μισό λεπτό,μίλαγα με κάποιον, μισό λεπτό, λέω. Και απευθείας, στα-*

⁷¹ Σύμφωνα με το άρθρο 74 παρ. 15 περ. θ' του ΠΔ 141/1991 δίνεται στους αστυνομικούς το δικαίωμα να οδηγούν στα αστυνομικά τμήματα άτομα που στερούνται στοιχείων αποδεικτικών της ταυτότητάς τους ή που εξαιτίας του τόπου, του χρόνου, των περιστάσεων και της συμπεριφοράς τους δημιουργούν υπόνοιες διάπραξης εγκληματικής ενέργειας. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Αστυνομική βία και ανθρώπινα δικαιώματα*, σ. 1, στο <https://athens.indymedia.org/media/old/129.pdf>

⁷² Σορβατζιώτη Δ., *Η φτώχεια της Δικαιοσύνης*, Εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2011, σ. 70-71.

ματημένοι ήμασταν, και με πιάνουνε εμένα και ένα φίλο μου. Πάμε μέσα, μου λέει. Γιατί, τους λiew. Πάμε μέσα ρε γ...., μη το πώ τώρα. Πήγαμε μέσα σε ένα τζίπ, από 'κεί δεν πήγαμε απευθείας στο τμήμα, πήγαμε σε ένα άλλο μέρος. Και μιλάγανε οι αστυνομικοί μεταξύ τους: Ρε μαλάκα, λέει ο ένας στον άλλον, 2- 3 κιλά λέει, εμείς δε θα παρουμε φράγκο; Πώς θα τη κάνουμε τη δουλειά; Ήξερα μερικά πράγματα, ήμουν και εγώ στην παρανομία και αναρωτιόμουνα. Πήγανε κάπου, πήρανε μια τσάντα, και μετά μας πήγανε και εμάς στο τμήμα... οι αστυνομικοί δεν κάνουν καλύτερη δουλειά από εμάς...».

Ο χώρος διεξαγωγής της βίαιης δράσης της αστυνομίας επισυμβαίνει κυρίως στα κρατητήρια.

ANTPIANNA: «7 μέρες έμεινα στα κρατητήρια. Εκεί, άστα να πανε. Καλύτερα να κάτσω εδώ 2 χρόνια, παρά εκεί μια βραδιά. Δε με χτυπήσανε. Ήταν ένας αστυνομικός, πήγε να με χτυπήσει, αλλά του λέει ο άλλος, άστην, δεν είναι καλά. Τον δικό μου, τον κάναν μαύρο στο ξύλο. (Στο κρατητήριο) ο καιρός δεν περνούσε. Άσε που ήθελες να πάρεις ένα τηλέφωνο και δε σε άφηναν. Σου πέταξαν σε ένα τάπερ και στο πέταγαν μέσα, κουβέρτες, άπλυτα,) ήταν και οι άλλες, που έκαναν εμετούς, άστα.... Και μου λέει ο αστυνομικός, να δεις τώρα πως θα περάσεις που θα πας φυλακή, και με ρωτάει ο άλλος, έχεις κάνει φυλακή; Και του λέω, ναι, 5 χρόνια. Και δε μου ξαναμιλήσανε από τότε».

Εκτός από τους ξυλοδαρμούς και την τρομοκράτηση, η επικράτηση απαξιωτικών συνθηκών κράτησης (όπως συνωστισμός, ανεπάρκεια χώρων για την ικανοποίηση των φυσικών αναγκών, κακός εξαερισμός, βρωμιά, ακαθαρσίες κτλ) βιώνεται ως μια επιπλέον μορφή βίας που υφίστανται οι κρατούμενοι, η οποία, βέβαια, δεν συνάδει με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τον σεβασμό προς το άτομο.⁷³

BIKY: «Για να μου σπάσουν το ηθικό, δεν ξέρω, δε ξέρω... εντάξει υπάρχει τώρα... ναι, μου μιλούσαν άσχημα. Και με βρίζανε και είχα φάει και ξύλο, και με χτυπήσανε.... έχω φάει πολύ ξύλο από τους μπάτσους...»

Ο κρατούμενος περιγράφει με λεπτομερή τρόπο τη διαδικασία. Αμέσως μετά την προσαγωγή του υπόπτου, στο πλαίσιο μιας άτυπης ανάκρισης, ο ύποπτος ή δράστης μιας υπόθεσης καλείται να απαντήσει άτυπα σε ερωτήσεις οι απαντήσεις, των οποίων κατατίθενται εγγράφως στο διαβιβαστικό της αστυνομίας επηρεάζοντας την εξέλιξη της υπόθεσης στον ανακριτή. Στη φάση αυτή, η αστυνομία διαχειρίζεται την ποσότητα και το βάρος των κατηγοριών και έχει την ανέλεγκτη δύναμη να καταλογίσει περισσότερες κλοπές σ' ένα άτομο απ' αυτές που ενδεχομένως διέπραξε, να του καταλογίσει ανεξιχνίαστες υποθέσεις και να τις αποστείλει στην Εισαγγελία με το διαβιβαστικό έγγραφο, επιβαρύνοντας αρνητικά τον δράστη/ύποπτο με περισσότερα στοιχεία.

⁷³ Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Αστυνομική Βία και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, ό.π., σ. 11.

ΒΑΣΙΛΙ: «Οι αστυνομικοί πιάνουν έναν άνθρωπο και γράφουνε ό, τι θέλουν αυτοί, και στο τέλος, αυτοί έχουν το πάνω χέρι. Δηλαδή, αυτά που θα πει, αυτά είναι σωστά. (εννοεί τη μαρτυρία του αστυνομικού στο δικαστήριο). Χωρίς αποδείξεις, ...»

ΑΝΤΡΕΑΣ: «Το λάθος εμάς το μεγάλο, η γνώμη η δικιά μου, είναι ότι ακούς 3-4 κατηγορίες. Πώς βάζεις τόσες κατηγορίες, γιατί;»

ΓΙΕΤΝΟΡ: «Για να σε δέσει».

ΒΑΣΙΛΙ: «Και χωρίς αποδείξεις, χωρίς τίποτα. Αυτό είναι μεγάλη αδικία. Με καταλαβαίνεις; Αυτό σε εξοργίζει!»

ΔΗΜΗΤΡΗΣ: «Το πιστεύω του είναι, για να καλύψει τους δικούς του ανθρώπους. Ό, τι έχει στο συρτάρι θα το υπογράψεις, θα φας το ξύλο της αρκούδας, μέχρι να το υπογράψεις. Αν θέλουν να κάνουν τη δουλειά τους, μπορούν. Αυτό κάνουν οι αστυνομικοί, γράφει, γράφει, μετά υπογράφεις και αυτό είναι. Και μετά οι δικηγόροι. Τους έχω δει».

Ο παραβάτης, που συνήθως δε γνωρίζει το κείμενο του διαβιβαστικού εγγράφου, υπογράφει κατάθεση και συγκροτείται ο φάκελος της δικογραφίας με έγγραφα που έχει συντάξει ουσιαστικά η αστυνομική αρχή. Η αστυνομία αποστέλλει το φάκελο στον Ανακριτή και ο Ανακριτής με τη σειρά του επιβεβαιώνει τις επιβαρυντικές κατηγορίες αποσκοπώντας στη διασφάλιση των ισορροπιών του μηχανισμού. Η δυνατότητα της αστυνομίας να προωθεί μια υπόθεση σε επόμενο στάδιο του μηχανισμού της ποινικής διαδικασίας έχει ως αποτέλεσμα ο αστυνομικός να αναπαρίσταται ως δικαστής, ως αυτός που έχει την πρώτη και την τελευταία λέξη, για την έκβαση της υπόθεσης. Οι κρατούμενοι αφηγούνται ότι τα δικαστήρια κρατούν στάση εύνοιας απέναντι στην αστυνομία, με αποτέλεσμα ο κρατούμενος ως εγκαλόν να είναι αδύναμος σε περίπτωση καταπάτησης των δικαιωμάτων του. Έτσι, μια ενδεχόμενη καταγγελία σε αυτό το στάδιο θα έχει ως συνέπεια η αστυνομία αφενός να επιβαρύνει την υπόθεσή του με περισσότερα αδικήματα, αφετέρου να είναι πιο επιβαρυντικές οι καταθέσεις των μαρτύρων αστυνομικών, με δυσμενή αποτελέσματα στη μελλοντική εξέλιξη της δίκης.

ΜΑΡΕΓΚΛΕΝ: «Τι να καταγγείλεις; Είσαι σοβαρή; Αν καταγγείλεις αστυνομικό, δεν πρόκειται να βγεις από τη φυλακή, ποτέ. Η αστυνομία θα σου φορτώσει ό, τι έχει και δεν έχει και θα σε τσακίσουνε οι μπάτσοι μετά στο δικαστήριο».

Για την επέμβαση της αστυνομίας στο σωφρονιστικό κατάστημα, ο Σωφρονιστικός Κώδικας ορίζει τις προϋποθέσεις και τους περιορισμούς.⁷⁴ Κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, η επέμβαση της αστυνομίας σε εξεγέρσεις κρατουμένων, παρουσιάζει την εξής πανομοιότυπη εικόνα: Ο χώρος έξω από το κατάστημα «γεμίζει» με κλούβες της αστυνομίας. Συνήθως εμφανίζονται συνεργεία τηλεοπτικών καναλιών. Οι διοικητικοί και λοιποί υπάλληλοι

⁷⁴ Κοίτα στο Σωφρονιστικό Κώδικα, Άρθρο 65: Μέτρα τάξης και ασφάλειας.

(εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί), απομακρύνονται από το κατάστημα αν και συνήθως οι επιχειρήσεις γίνονται τις βραδυνές ώρες. Κατόπιν άδειας του Εισαγγελέα και του καταστήματος, γίνεται βίαιη εισβολή των ΜΑΤ στις ακτίνες και τα κελιά, με χρήση καπνογόνων, δακρυγόνων και κυρίως αστυνομικών ράβδων (γκλομπς). Οι σειρήνες της φυλακής αρχίζουν να ηχούν. Τα ΜΑΤ ξυλοκοπούν αδιακρίτως, μπαίνουν στα κελιά, κάνουν έρευνα πετώντας πράγματα, κατάσχοντας αντικείμενα, σχίζοντας φωτογραφίες των κρατουμένων. Ο κρατούμενος στέκεται στο κελί του και βγαίνει στον διάδρομο, όταν διαταχθεί. Περιμένει υπομονετικά τη λήξη της επιχείρησης, ενώ δε διαμαρτύρεται σε περίπτωση ξυλοκοπήματος. Η αντίσταση ισοδυναμεί με πειθαρχική κύρωση και κυρίως με μεταγωγή σε άλλο κατάστημα. Την επόμενη μέρα, συναντάει κανείς έξω από το αρχιφυλακείο, στοίβες αντικειμένων (αυτοσχέδιοι θερμοσίφωνες, δοκάρια, βάρη, καλώδια, ξύλα από έπιπλα, κουτάλια κτλ), ενώ η μυρωδιά από τα δακρυγόνα είναι ακόμα νωπή.

Δίπλα σ' αυτή την εικόνα της αστυνομίας, προστίθεται και η αναπαράσταση των αστυνομικών ως ενός συλλογικού σώματος αποτελούμενου από ανθρώπους που όχι μόνο χαρακτηρίζονται από ανικανότητα στην επίλυση μιας υπόθεσης, λόγω κυρίως οκνηρίας, αλλά στηρίζουν την επιτυχία τους στη διαφθορά και στην επίδοση πληροφοριών από τρίτα πρόσωπα, συμπεριφορά που χαρακτηρίζεται ως ανέντιμη, άνανδρη και άδικη. Εν κατακλείδι, κατά τις αφηγήσεις, ως χαρακτηριστικά της αστυνομίας αναδείχθηκαν η κατασταλτική λειτουργία της, η αναποτελεσματικότητά της στον περιορισμό της εγκληματικότητας, οι καταχρήσεις εξουσίας των αστυνομικών κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, η διαφθορά, η χρησιμοποίηση παράνομων και αντιδεοντολογικών μεθόδων για την άντληση πληροφοριών και η δωροδοκία. Οι αρνητικές αναπαραστάσεις απέναντι στην αστυνομία συνδέονται με τον βίαιο χαρακτήρα της αστυνομικής δράσης, επιφέροντας τον φόβο, την οργή και το μίσος των υποκειμένων αφενός απέναντι στο πρόσωπο του αστυνομικού, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως εγκληματίας, αφετέρου απέναντι στον ποινικό μηχανισμό, που υιοθετεί την άνιση μεταχείριση απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ή σε ομάδες που αμφισβητούν την εξουσία του.

2. Ο Ανακριτής

Στην καθημερινή δικαστική πρακτική φαίνεται ότι ο ανακριτής ακολουθεί τη δικογραφία που έχει σχηματιστεί από την αστυνομία (δηλαδή ό, τι περιλαμβάνει το διαβιβαστικό έγγραφο της αστυνομίας, το κατηγορητήριο που έχει συνταχθεί με βάση αυτό το διαβιβαστικό, την απολογία που έχει συνταχθεί από την αστυνομία καθώς και λοιπές επιβαρυντικές εκθέσεις, επίσης, της αστυνομίας). Συχνά από έλλειψη χρόνου, φόρτου εργασίας αλλά και εξαιτίας της στήριξης που υιοθετεί απέναντι στον ποινικό μηχανισμό, ο ανακριτής φαίνεται ότι περαιώνει τη διαδικασία χωρίς να εξετάσει επιμέλως την υπόθε-

ση. Εξού και κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, οι κρατούμενοι δεν αναφέρονται στον ρόλο και τη σημασία του ανακριτή στην υπόθεσή τους.

ΜΑΡΕΓΚΛΕΝ: *«Ο ανακριτής δεν κάνει τίποτα. Κοιτάει τα χαρτιά, και η υπόθεση πάει στο δικαστήριο. Δεν έχει να κάνει με τον ανακριτή, καθόλου, τι θα γίνει με την υπόθεσή σου».*

3. Οι δικηγόροι υπεράσπισης

Η επιλογή και ο διορισμός του δικηγόρου αποτελεί βασική μέριμνα του κρατούμενου και της οικογένειάς του. Στη φυλακή ο κρατούμενος πληροφορείται ποιος δικηγόρος είναι καλός, ποιες είναι οι υποθέσεις που έχει υπερασπιστεί, ποιες υποθέσεις έχασε και ποιες κέρδισε και αν έχει γνωριμίες. Καλός δικηγόρος είναι αυτός που παίρνει υψηλή αμοιβή, αφού έχει όχι μόνο τη νομική γνώση και την εμπειρία να μετατρέψει τις κατηγορίες σε ελαφρότερες ή να πετύχει να επιμετρηθούν τα ελαφρυντικά στοιχεία στο δικαστήριο, αλλά κυρίως αυτός που βρίσκεται μέσα στο δικαστικό παιχνίδι και έχει τις κατάλληλες επαφές και γνωριμίες, προκειμένου να εξασφαλίσει την καλύτερη ποινική μεταχείριση του πελάτη του. Κατά συνέπεια, ο κοινωνικός ομιλητής θεωρεί ότι οι δικηγόροι υπεράσπισης εξ επαγγέλματος χαρακτηρίζονται από αμάθεια, απειρία όσον αφορά στη γνώση του συστήματος, ενώ ταυτόχρονα αδυνατούν να χειριστούν μια δύσκολη ποινική υπόθεση ελλείψει χρόνου κατά την προετοιμασία της. Όπως αναφέρει ένας κρατούμενος:

«... ο δικηγόρος από το δικαστήριο έχει μια ώρα περίπου, για να διαβάσει τη δικογραφία».

ΦΑΤΙΟΝ: *«Τι είναι αυτό; Ο δικηγόρος που διορίζει το δικαστήριο; Καλύτερα να μην έχεις δικηγόρο. Αυτός θα σε κάψει. Όλοι αυτό λένε στη φυλακή».*

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι οι κρατούμενοι ερμηνεύουν τη δυσάρεστη αυτή κατάσταση με όρους που αφορούν, κυρίως, στην ευσυνειδησία των δικηγόρων. Με αντίστοιχες συνυποδηλώσεις αναπαρίσταται και ο θεσμός των δικηγόρων νομικής αρωγής.

Η σημασία που αποδίδει ο κρατούμενος στην ύπαρξη ικανού δικηγόρου θα περίμενε κανείς ότι θα οδηγούσε στη διαμόρφωση θετικών κοινωνικών αναπαραστάσεων απέναντί του. Ο κρατούμενος εξαρτάται από το συνήγορο για τη μεταχείρισή του στο δικαστήριο, ενώ ο διορισμός επώνυμων δικηγόρων αποτελεί ένδειξη κύρους μέσα στη φυλακή. Ωστόσο, γενικευμένη πεποίθηση αποτελεί ότι οι δικηγόροι εντάσσονται σ' ένα άδικο πλαίσιο διαπλοκής και γνωριμιών, με αποτέλεσμα ο δικηγόρος να αναπαρίσταται ως ένας «ψεύτης πολυτελείας». Αυτός ο χαρακτηρισμός πιστοποιείται κάθε φορά που ο συνήγορος προσπαθεί να εξαπατήσει το δικαστήριο, στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού θάρρους ή αλήθειας του οποίου όλοι γνωρίζουν τους κανόνες και στο οποίο έχει συμφέρον να απολαύει ο πελάτης του μια ευνοϊκή ποινική μεταχείριση. Το παιχνίδι του ψεύδους, όμως, δεν περιορίζεται στο δικαστή-

ριο. Ο δικηγόρος συμβουλεύει τον υπόδικο κρατούμενο για τη συμπεριφορά του στο δικαστήριο, σκηνοθετεί το ψέμα προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος (πώς να μιλήσει, πώς να ντυθεί, πότε να πει ψέματα) και υπόσχεται μια θετική έκβαση της δίκης, ενώ γνωρίζει από την αρχή το άσχημο αποτέλεσμα. Και όταν η πραγματικότητα διαψεύδει την υπόσχεση, έρχεται η υπόσχεση του εφετείου. Η συμβουλή αυτή λειτουργεί ανακουφιστικά για τον κρατούμενο, αφού είναι μια πραγματικότητα, καθώς πράγματι μειώνεται η ποινή, όμως η στάση του δικηγόρου αναπαρίσταται ως μια στρατηγική εξαπάτησης που οδηγεί στην αναπαραγωγή του συστήματος και οξύνει το αίσθημα αδικίας του εγκλείστου.

ΦΑΤΙΟΝ: «Οι δικηγόροι είναι όλοι ψεύτες. Σου λένε ότι θα φας αυτήν την ποινή, μην ανησυχείς και στο τέλος ακούς κάτι ισόβια και τρελαίνεσαι. Δεν πρέπει να εμπιστεύεσαι τους δικηγόρους. Οι δικηγόροι είναι για να τα παίρνουν».

Συνολικά, ο κρατούμενος αναπαριστά τον δικηγόρο με ιδιότητες εξωδικαιϊκές, ως πρόσωπο που χαρακτηρίζεται από ιδιοτέλεια, καθώς εκμεταλλεόμενος τη δυσχερή θέση του πελάτη του πιέζει για υψηλές οικονομικές απολαβές, αποσκοπώντας το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Για τον φυλακισμένο, ο δικηγόρος αποτελεί σημαντικό συντελεστή στην εξέλιξη της υπόθεσης και, όταν η αμοιβή θεωρείται υψηλή, η προσδοκία του κρατούμενου για το ευνοϊκό αποτέλεσμα της δίκης παίρνει τη μορφή απαίτησης. Η ασύμμετρη σχέση κρατούμενου και δικηγόρου ενισχύει την αρνητική εικόνα του τελευταίου ως ατόμου που χρησιμοποιεί αθέμιτα μέσα για την υπεράσπιση του πελάτη του, σε μια λογική εξασφάλισης υψηλών απολαβών και μελλοντικής πελατείας, και όχι αλληλεγγύης και ενίσχυσης του φυλακισμένου.

4. Ποινή και Δικαστήρια

Ο κρατούμενος αναγνωρίζει τη σημασία του ποινικού μηχανισμού απονομής της δικαιοσύνης και δεν μπορεί να φανταστεί ένα πλαίσιο εναλλακτικών προοπτικών (αναμόρφωση, κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη) όσον αφορά στην ποινή. Η ποινή για τον κρατούμενο ισοδυναμεί με την εφαρμογή της αποκλειστικά σε μονάδες φυλακής, και εκφράζει την ανάγκη της κοινωνίας να τιμωρήσει αυτόν που παραβατεί. Η επιβολή ποινής στερητικής της ελευθερίας αναπαρίσταται ως η εξόφληση ενός χρέους απέναντι στην κοινωνία, ως ένας βραχυπρόθεσμος ρεαλισμός για την εξασφάλιση της συνοχής της κοινωνίας. Όμως, η αποδοχή της τιμωρίας μέσα στη φυλακή δε σημαίνει ότι ο φυλακισμένος εγκρίνει και τον τρόπο επιβολής της. Κοινή βάση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατουμένων αποτελεί η πεποίθηση ότι δεν υπάρχει δικαιοσύνη με την έννοια της φιλοσοφίας του δικαίου. Ο κρατούμενος ως συλλογικό υποκείμενο, νιώθει ανύπαρκτος για το δίκαιο και εγκλωβισμένος μέσα σ' έναν κύκλο στο οποίο διαμορφώνονται «ζώνες μη δικαίου», νιώθει ότι κινείται σε περιοχές όπου η ισχύουσα νομιμότητα εκμηδενίζεται.

Οι αφηγήσεις των υποκειμένων ανέδειξαν τις κοινωνικές αναπαράστασεις γύρω από τα δικαστήρια, μέσα από δύο άξονες: Τις κοινωνικές αντιλήψεις για τα δικαστήρια ως **μηχανισμό** και τις κοινωνικές αντιλήψεις για τους **δικαστές ως πρόσωπα**. Κοινή βάση των αντιλήψεων των κρατούμενων, ανεξαρτήτου εθνικότητας ή άλλων κοινωνικών χαρακτηριστικών, αποτελεί η πεποίθηση ότι οι φορείς της δικαιοσύνης μιλούν δια των αποφάσεών τους, αποτυπώνοντας αναπόδραστα πολιτικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς και κυρίαρχες ιδεολογίες. Το δικαστήριο επιβάλλει εξοντωτικές ποινές χρησιμοποιώντας κριτήρια διάκρισης, κυρίως με βάση την εθνικότητα, και καταργώντας τις οικονομικές αρχές της αναλογικότητας, της δίκαιης μεταχείρισης, της καλής πίστης και της εξατομίκευσης, λειτουργεί τιμωρητικά μέσα από τον κοινωνικό συσχετισμό και την πολιτική συγκυρία (π.χ. το παραδικαστικό κύκλωμα). Επιπρόσθετα, η αυστηρότητα του δικαστηρίου ενισχύεται μέσα από την απόδοση επαχθών κατηγοριών (π.χ. μέλη εγκληματικής οργάνωσης), τακτική που δε φαίνεται να γενικεύεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι κατηγορούμενοι προέρχονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα.

Όσον αφορά στην ακροαματική διαδικασία, ο παλμός του δικαστηρίου είναι τέτοιος, ώστε να κυριαρχεί η αίσθηση της γρήγορης διεκπεραίωσης της διαδικασίας, προκειμένου το δικαστήριο να περάσει στην επόμενη υπόθεση. Η αναπαράσταση αυτή συνδέεται με την αντίληψη για την αναίρεση του τεκμηρίου της αθωότητας του κατηγορούμενου. Αντιθέτως, οι κρατούμενοι θεωρούν ότι στο δικαστήριο ισχύει το τεκμήριο ενοχής, το οποίο καλούνται να ανατρέψουν ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του. Οι μακροχρόνιες ποινές αναπαρίστανται ως ανταποδοτικές και εκδικητικές, οι οποίες κάθε άλλο παρά λειτουργούν σωφρονιστικά, αντίθετα περιγράφονται ως το κακό που επιβάλλει επιλεκτικά ο νόμος σ' αυτόν που τόλμησε να θίξει την ισχύουσα κοινωνική τάξη.

ΜΑΡΙΓΚΛΕΝ: *«Ήταν ο δικαστής και βαριότανε. Καθόταν έτσι σκεφτικός, σαν να κοιμότανε. Είχεβάλει το χέρι στο κεφάλι και ούτε μιλούσε, ούτε κουνούσε. Και έδινε ποινές. Στον πρώτο λέει, ισόβια απέλαση, ισόβια απέλαση εσύ, ισόβια απέλαση εσύ. Και του λέει ο εισαγγελέας. Τι λέτε κ. πρόεδρε, ισόβια απέλαση; Αυτός είναι Έλληνας! Θα τον στείλουμε και αυτόν στην Αλβανία; Και του λέει ο πρόεδρος, α!. Είναι Έλληνας, εντάξει τότε. Κατάλαβες πώς δίνουν τις ποινές; Βαριούνται και χτυπάνε ποινές και χρόνια. Και μένα εκείνη την ώρα, παίζεται η ζωή μου».*

Εκτός από το παραδικαστικό κύκλωμα, η αυξημένη τιμωρητικότητα ερμηνεύεται ως φυσικό επακόλουθο της συμπεριφοράς των δικαστών οι οποίοι λόγω του φόρτου εργασίας, εξουθενώνονται ψυχικά και βουλιάζουν σε ένα βυθό ρουτίνας και ανίας. Οι δυσλειτουργίες της Θέμιδας, ο τεράστιος όγκος δικογραφιών που συσσωρεύονται στα δικαστήρια, οι ρυθμοί χελώνας με τους οποίους κινείται η δικαιοσύνη-εγγίζου συχνά τα όρια της αρνησιδικίας- είναι οι βασικότεροι παράγοντες καθορισμού της δυσλειτουργίας της δικαιοσύνης για τους φυλακισμένους.

Σχετικά με τους δικαστές ως πρόσωπα, οι φυλακισμένοι φιλοτεχνούν το προφίλ του δικαστή, που αγκιστρωμένος στην τυπική εφαρμογή του νόμου και θαμμένος στις δικογραφίες απομονώνεται από το κοινωνικό γίνεσθαι και επιβάλλει αυστηρές ποινές, όχι με τη λογική «*Dura lex, sed lex*» (σκληρός ο νόμος, αλλά νόμος), αλλά περισσότερο προσπαθώντας να πείσει, ότι δεν είναι διεφθαρμένος. Η άποψη των κρατουμένων είναι ότι οι δικαστές φοβούνται να πουν τη λέξη «αθώς», αφού η αυστηρότητα ερμηνεύεται από το δικαστικό μηχανισμό, ως προϋπόθεση για την κατάταξή τους στην κατηγορία των αδιάφθωρων.⁷⁵ Επιπλέον, ο δικαστής αναπαρίσταται ως πρόσωπο με αδυναμίες που εκδικείται τον κατηγορούμενο με την επιβολή αυστηρών ποινών. Επιπρόσθετο χαρακτηριστικό του δικαστή για το έγκλειστο υποκείμενο αποτελεί η έλλειψη ενσυναίσθησης. Λόγω της εκδίκησης πολλών υποθέσεων, ο δικαστής αποστασιοποιείται από τους ανθρώπους που ζητούν την υποστήριξή του, χωρίς να επηρεάζεται από αυτούς. Μέσα από αυτή τη διαδικασία αποστασιοποίησης, ο δικαστής καθίσταται επιθετικός, κυνικός και απρόσωπος. Οι κρατούμενοι γενικεύουν τα εν λόγω χαρακτηριστικά αποδίδοντας αυτές τις ιδιότητες σ' όλους τους δικαστές ανεξαιρέτως και δεν τις αναιρούν κάτω από μια άλλη κοινωνική περίσταση. Παρόλα αυτά, όμως, κοινή πεποίθηση του έγκλειστου πληθυσμού αποτελεί η άποψη ότι οι δικαστές πρέπει να διαβιούν για έναν διάστημα μέσα στη φυλακή. Πολλές φορές, μάλιστα, επικαλούνται παραδείγματα άλλων χωρών όπου οι δικαστικοί λειτουργοί στο πλαίσιο της εκπαίδευσής τους αποκτούν πρακτική εμπειρία, μέσα από την παραμονή τους σε σωφρονιστικά καταστήματα.

Δίνοντας αυτήν την κοινωνική εικόνα, οι κρατούμενοι αναδεικνύουν μια δομική λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, σύμφωνα με την οποία η δικαστική τάξη αυτοσυντηρείται ως ένα απρόσωπο και απροσπέλαστο σώμα (ασυλία του δικαστή) με τους δικούς της εσωτερικούς κανόνες. Ο φυλακισμένος αναγνωρίζει μια φιλοσοφία «εξοστρακισμού» στον ποινικό μηχανισμό, η οποία βασίζεται στον κοινωνικό αποκλεισμό και στην αρχή της κοινωνικής εξύγιανσης.⁷⁶

⁷⁵ «Κοίτα πάνε και βάζουν ισόβια στον κάθε κακομοίρη. Να κοίτα τον Έρβις. «Άκουσε» ισόβια. Μα είναι δυνατόν. Αφού είναι θλαξ! Μπορεί αυτός να κάνει εμπόριο ναρκωτικών; Καλά, δεν καταλαβαίνουν; Αφού το βλέπουν στο δικαστήριο. Είναι ηλίθιος. Είναι δυνατόν αυτός να είναι έμπορος; Όχι, εκεί να ρίξουν ισόβια. Μιλάμε για άσχετους, μαλάκες. Ή ο Ραμαντάν. Είναι αυτός έμπορος; Αυτός βαποράκι είναι. Είναι φως φανάρι. Θέλει πολύ σκέψη; Αφού φαίνεται ο άνθρωπος. Και όμως του ρίχνουν ισόβια».

⁷⁶ «Ο εξοστρακισμός είναι η τρίτη και πιο ακραία μορφή πρόσληψης της ποινικής δικαιοσύνης και ποσοτικά, η πιο περιορισμένη (17%). Η ιδέα της επανένταξης είναι ανύπαρκτη και στη θέση της υφίσταται ο αποκλεισμός και η εξαίρεση. Σε αντίθεση με το συμβατισμό, η πράξη δεν έχει τόση σημασία όσο ο δράστης της. Η δικαιοσύνη προσλαμβάνεται, στο πλαίσιο αυτό, ως ένας εξοστρακισμός, «ως μοναδικό μέσο

III. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΓΚΛΕΙΣΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΛΑΚΙΣΗ

Κατά τη φυλάκιση, το έγκλειστο υποκείμενο πραγματώνεται μέσα από τη δυναμική της διασταύρωσης δύο σύνθετων διαδικασιών: την αποδιάρθρωση και την ανασύσταση.⁷⁷ Η αποδιάρθρωση αναφέρεται στη δοκιμασία του εγκλεισμού, των δεινών της φυλακής και των στερήσεών της, που στοχεύουν στην αποδόμηση της προσωπικότητας των φυλακισμένων και στη διάσπαση της συλλογικότητάς τους. Η δυναμική της αποδιάρθρωσης αναλύεται μέσα από τις αναπαραστάσεις των κρατουμένων για τη φυλακή, οι οποίες καθορίζονται από τις συνθήκες κράτησης, τη ζωή στη φυλακή και από το πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο της εκάστοτε σωφρονιστικής πολιτικής. Η ανασύσταση αναφέρεται στη συλλογικότητα των κρατουμένων, η οποία μέσα από την οργάνωση της καθημερινότητας της φυλακής έχει αποδομηθεί και ανασυντίθεται μέσω της διαμόρφωσης μιας εκ νέου ταυτότητας.

Όπως ειπώθηκε, παρόλο που οι κρατούμενοι αναπαριστούν τη φυλάκιση ως πιο ήπια ποινή συγκριτικά με τις σωματικές τιμωρίες του παρελθόντος και δεν αναιρείται η αναγκαιότητά της για τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης και συνοχής, οι εξοντωτικές ποινές και οι συνθήκες κράτησης έχουν ως αποτέλεσμα την αποδιάρθρωση του υποκειμένου. Η ζωή στη φυλακή, μέσα από τις τελετουργικές φάσεις της εισόδου, παραμονής και εξόδου του έγκλειστου υποκειμένου, τις πολλαπλές στερήσεις και τις δεινοπάθειες και το στιγματισμό, έχει ως αποτέλεσμα η φυλάκιση να αναπαρίσταται ως τόπος εξουδετέρωσης. Στις αφηγήσεις, η λειτουργία της φυλακής εντοπίζεται σε τέσσερα τουλάχιστον επίπεδα: α) κάθαρσης της κοινωνίας, β) αχρήστευσης, γ) αναπροσανατολισμού προς τα κάτω και δ) στιγματισμού. Πώς εκφράζεται το στίγμα σύμφωνα με τα υποκείμενα της έρευνας; Οι αφηγήσεις ανέδειξαν τρία σημεία: α) το στίγμα μέσα από το αίσθημα ντροπής προς τα οικεία πρόσωπα, β) το στίγμα μέσα από την εγκατάλειψη του ατόμου από μέλη της οικογένειάς του και γ) το στίγμα μέσα από την εγκατάλειψη του ατόμου από την πολιτεία.

Στο επίκεντρο αυτής της κατάστασης, επιχειρείται η ανασύνθεση του ψυχικού κόσμου του κρατούμενου. Όταν το υποκείμενο βιώνει το στίγμα, η προ-

επαναφοράς της χαμένης κοινωνικής αρμονίας. Η ποινική οδός θεωρείται ως αποκλειστικά αρμόδια για την κοινωνική ευρυθμία και ο εγκλεισμός ως βασικό εργαλείο παραγκωνισμού, πειθαρχίας, πόνου, εκδίκησης και ντροπής». Η ποινή γίνεται σχεδόν εκφραστική και στιγματιστική, με έμφαση στη σοβαρότητά της, ως αντιστάθμισμα σε απειλητική ανασφάλεια. Ο εγκληματίας κατηγοριοποιείται, είναι βασικά ο άλλος-ο ξένος, ο ουσιοεξαρτημένος, ο ψυχικά διαταραγμένος». Ζαραφώνιτου Χ., *Κοινωνικές Αντιλήψεις για την ποινική Δικαιοσύνη και τιμωρητικότητα*, ο.π., σ.9-10.

⁷⁷ Βόγλης Π., *Η Εμπειρία της φυλακής και της Εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, Αθήνα, σ. 20-21.

σπάθεια του να συμβιώσει με αυτό τόσο στις καθημερινές συναλλαγές με τα μέλη της εξω-ομάδας (οικογένεια, υπάλληλοι, δάσκαλοι, κοινωνικές υπηρεσίες κτλ) όσο και με τους άλλους κρατούμενους, οδηγεί στη διαμόρφωση της νέας ταυτότητας. Η ψυχοκοινωνική αυτή διαδικασία διαμόρφωσης του Εαυτού συντελείται στην αντιπαράθεσή της με τους φορείς του ποινικού, περιποινικού και παραποινικού τομέα.

Ο ποινικός (ο επόπτης εισαγγελέας, ο διευθυντής, οι αρχιφύλακες, οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι) και ο περιποινικός τομέας (οι κοινωνικοί λειτουργοί, οι γιατροί κτλ) αναπαρίστανται ως οι βασικές πηγές εξουσίας μέσα στη φυλακή, που οριοθετούν τον χώρο μέσα από τον περιορισμό της κίνησης, τον εξαναγκασμό, την τιμωρία αλλά και τον συνετισμό. Για τον κρατούμενο ο παραποινικός τομέας (εκκλησία, ΜΚΟ, σχολείο, εθελοντές, δημοσιογράφοι, καλλιτέχνες κτλ), με εξαίρεση την Εκκλησία, αναρίσταται με πιο θετικούς όρους, αφού προσφέρει, όχι στην επίλυση των προβλημάτων αλλά στην προοπτική διασκέδασης της ρουτίνας, μέσα από την ευκαιρία συναναστροφής με ανθρώπους «εκτός των τειχών».

Οι Αναπαραστάσεις του έγκλειστου πληθυσμού για την έξω-ομάδα εντός των τειχών

A. Ο ποινικός τομέας

1. Ο Επόπτης Εισαγγελέας

Οι αναπαραστάσεις των κρατουμένων για τον επόπτη εισαγγελέα πηγάζουν από τον ενισχυμένο θεσμικό του ρόλο στο Πειθαρχικό Συμβούλιο και το Συμβούλιο Εργασίας της φυλακής και, κατά συνέπεια από την ασύμμετρη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ των δύο μερών. Ο ενισχυμένος ρόλος της εξουσίας του επόπτη εισαγγελέα αντανακλάται στις πεποιθήσεις των κρατουμένων, αφού οι τελευταίοι αναγνωρίζουν στο πρόσωπό του έναν ρόλο εξουσίας, ιδιαίτερα συγκεντρωτικής και απρόσωπης, η οποία επιδρά δια των αποφάσεών του τόσο στον τρόπο διαβίωσης μέσα στο κατάστημα όσο και στο ενδεχόμενο της γρήγορης αποφυλάκισης. Οι κρατούμενοι περιγράφουν τον εισαγγελέα με ιδιότητες εξω-δικαιϊκές (καχύποπτος, αδιάφορος, απαξιοτικός, συμπλεγματικός) και, κατά την περίπτωση συνάντησης μαζί του στα εκάστοτε συμβούλια, τα υποκείμενα της έρευνας αφηγούνται ότι βιώνουν εκ μέρους του μια εχθρική και απορριπτική συμπεριφορά σε οποιοδήποτε αίτημά τους και, κυρίως, την αναβίωση ενός κλίματος δικαστηρίου όπου μέσα από συνοπτικές διαδικασίες, συνήθως, απορρίπτεται ή εγκρίνεται η τοποθέτησή τους σε μια θέση εργασίας ή η χορήγηση μιας άδειας εξόδου.

2. Ο Διευθυντής του Καταστήματος

Ο διευθυντής, ως υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης και της ασφάλειας παρουσιάζεται ως η κεντρική μορφή εξουσίας η οποία επιδρά άμεσα στην καθημερινότητα των κρατουμένων, εφόσον οι αποφάσεις του είναι καθοριστικές για τις συνθήκες διαβίωσης μέσα στη φυλακή. Ωστόσο, οι αραιές συναντήσεις των φυλακισμένων με τον διευθυντή του καταστήματος έχουν ως συνέπεια να αναπαρίσταται η διεύθυνση ως ένα μακρινό κέντρο, ως μια αφανής εξουσία ή αόρατη διοικητική αρχή που έχει το νόμιμο δικαίωμα να επιβάλλει τη δύναμή της, χωρίς να ανατρέπει τη φυσική και κοινωνική απόσταση που υπάρχει μεταξύ των δύο μερών. Πολλές φορές ο διευθυντής αναπαρίσταται ως πρόσωπο που δεν γνωρίζει πάντα «τι συμβαίνει στη φυλακή του» και αξιολογείται κυρίως με κριτήριο τα στοιχεία της προσωπικότητάς του (ικανότητες, φύλο, θητεία σε προηγούμενα καταστήματα κράτησης, προσωπική ζωή, παρελθόν κτλ), τα οποία γνωστοποιούνται στους κρατούμενους μέσα από τη συνεχή διασπορά των πληροφοριών που υπάρχουν μέσα στις φυλακές. Σημειώνεται ότι οι φυλακισμένοι θεωρούν ότι κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς του διευθυντή αποτελεί η διαφθορά.

3. Ο Αρχιφύλακας

Οι αρμοδιότητες του αρχιφύλακα είναι ελεγκτικές, ρυθμιστικές, γνωμοδοτικές, και κυρίως πειθαρχικές. Ο ρόλος του αρχιφύλακα εξαρτάται από την κατάσταση που επικρατεί στη φυλακή και τα χαρακτηριστικά της. Στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, ο αρχιφύλακας αποτελεί την ορατή ηγεσία που, αν και τυπικά υφιστάμενη της διεύθυνσης, αποτελεί τη βασική και παράλληλη δομή εξουσίας. Ο αρχιφύλακας είναι ο άνθρωπος που τυπικά είναι πίσω από τον διευθυντή, αναγνωρίζεται ωστόσο από τους κρατούμενους ως αυτός που γνωρίζει «από πρώτο χέρι τη φυλακή».

Η σχέση αρχιφύλακα και κρατουμένων στηρίζεται στην αναγνωρισιμότητα και όχι στην προσωπική επαφή. Η προσωπική επαφή του κρατούμενου με τον αρχιφύλακα καθορίζεται από την ιεραρχική ταξινόμηση των κρατουμένων. Οι «αρχηγοί» των κρατουμένων ή οι «επιφανείς κρατούμενοι» έχουν πιο τακτική και άμεση επαφή και παρευρίσκονται πιο συχνά στο Αρχιφυλακείο, προκειμένου να ρυθμίσουν θέματα που αφορούν στη διαχείριση της φυλακής. Αντίθετα, ο κοινός κρατούμενος που βρίσκεται υπέρ του δέοντος στο αρχιφυλακείο, στιγματίζεται ως «ρουφιάνος», γεγονός που συνεπάγεται την αντίστοιχη κοινωνική αντίδραση εντός της φυλακής. Αυτή η στρατηγική δεν αποτελεί τόσο επιλογή του κρατούμενου αλλά όπως θα έγραφε ο Foucault, μια «ποινική λογιστική» διαχείρισης του συνωστισμού στο χώρο του Αρχιφυλακείου.

4. Οι Σωφρονιστικοί Υπάλληλοι

Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα των επαγγελματιών της φυλακής. Ο κρατούμενος αποκαλεί το μέλος του φυλακτικού προσωπικού με τις προσφωνήσεις «ο υπάλληλος» ή «ο φύλακας» ή ο «ανθρωποφύλακας», αρνητικούς χαρακτηρισμούς που υποδηλώνουν την κοινωνική απόσταση αλλά και την έλλειψη διάθεσης για τη σύναψη προσωπικών σχέσεων.

Το επάγγελμα του φυλακτικού προσωπικού αναπαρίσταται ως αναξιοπρεπές και προσβλητικό, επάγγελμα που στερείται ηθικού πλαισίου. Παρόλο που οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι έχουν προσωπική και άμεση επαφή με τον κρατούμενο, ο υπάλληλος είναι ο εξωτερικός εχθρός αλλά και ο δημόσιος υπάλληλος, ο εντολοδόχος, ο οποίος υπηρετεί έναν τιμωρητικό μηχανισμό, χωρίς να έχει περιθώρια ελέγχου του.

ΣΟΦΙΑ: «Υπάρχουν και τα καλά παιδιά. Πάλι εντός εισαγωγικών το λέω αυτό. Γιατί εγώ θεωρώ, ότι όποιος φοράει στολή, ο σωφρονιστικός, δεν έχει ανθρωπιά επάνω του. Δική μου άποψη».

Για τον κρατούμενο, ο σωφρονιστικός υπάλληλος επηρεάζει το επίπεδο διαβίωσης του φυλακισμένου μέσα από τις απαγορεύσεις και την ανοχή που δείχνει. Αυτό σημαίνει ότι, στο πλαίσιο της φυλακής, υπάρχουν οι «κακοί» και οι «καλοί» υπάλληλοι. Η διάκριση ανάμεσα στον «καλό» και στον «κακό υπάλληλο» γίνεται με κοινωνικά χαρακτηριστικά (φύλο, παλαιότητα), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι περιγραφές των αφηγητών δεν εστιάζουν σε μία πανομοιότυπη συμπεριφορά. Ο «καλός υπάλληλος» αξιολογείται με κριτήριο την παλαιότητα, τη γνώση του πειθαρχικού πλαισίου αλλά και των άτυπων περιθωρίων παραβίασής του προκειμένου να γίνει διαχειρίσιμη η καθημερινότητα μέσα στη φυλακή. Αντίθετα, «κακός υπάλληλος» χαρακτηρίζεται ο άκαμπτος στους κανόνες της φυλακής με έλλειψη ενσυναίσθησης, ο επικοινωνιακά αναποτελεσματικός ή αυτός που χαρακτηρίζεται από αδιαφορία και αυταρχισμό.

ΕΣΜΑ: «Μερικοί υπάλληλοι είναι ανθρώπινοι, καταλαβαίνουν τι περνάς, είναι τόσα χρόνια που δουλεύουν εδώ, και σε συμπονάνε. Οι παλιοί φύλακες είναι καλύτεροι...Είχαν έρθει μερικές καινούργιες, και Χριστός και Παναγία. Φωνάζουνε, ουρλιάζουνε, κάνουνε, δεν ξέρουνε τίποτα, ... για περίμενε δε βλέπεις εσύ πώς σου φέρεται η άλλη; Να φέρεσαι και εσύ καλά. Όχι να λες, «έ προορισμός σου είναι εκεί». Δε θα μου δείξεις εσύ τον προορισμό μου. Εγώ ξέρω τον προορισμό μου... Η κάθε μία ξέρει τον προορισμό της. Δεν είναι ανάγκη, να έρθεις εσύ, να μας πεις, που είναι ο προορισμός μας. Δεν μπορείς να το κάνεις αυτό. Σε σεβόμαστε, να μας σέβεσαι. Έτσι είναι».

Πολλοί κοινωνικοί ομιλητές εντόπισαν ως χαρακτηριστικό του «κακού υπαλλήλου» τον συνετισμό, καθώς αποτελεί μια βασική πρακτική απόσπασης πληροφοριών εντός της φυλακής. Κοινή πεποίθηση αποτελεί, επίσης, η άποψη ότι ο υπάλληλος αποτελεί ένα συλλογικό έμφοβο υποκείμενο, το

οποίο διαμορφώνει μια συμπεριφορά εγκατάλειψης και αδιαφορίας λόγω του φόβου αντιποίνων από «σκληρούς» κρατούμενους μέσα στη φυλακή ή τους οικείους τους έξω από το κατάστημα.

B. Ο Περιποινικός Τομέας

1. Οι Επαγγελματίες Υγείας

Ο γιατρός της φυλακής, ο νοσηλευτής, ο οδοντίατρος, οι εκάστοτε επαγγελματίες υγείας αναπαρίστανται ως ανεπαρκείς, ως «ξεπεσμένοι επαγγελματίες» που σχετικοποιούν την ιατρική γνώση, ορίζοντας αυθαίρετα τι είναι φυσιολογικό και τι παθολογικό. Έτσι, στα μάτια των υποκειμένων της έρευνας η παροχή πρωτοβάθμιας φροντίδας στο Κατάστημα ασκείται στο επίπεδο του κομπογιαννιτισμού, ενώ η νοσηλεία στο κοντινό νοσοκομείο της περιοχής αναπαρίσταται εξίσου προβληματική.

2. Οι Κοινωνικές Υπηρεσίες

Υπάρχει μια διαφοροποιημένη στάση των κρατουμένων απέναντι στον κοινωνικό λειτουργό, ο οποίος αναπαρίσταται με όρους προσώπου και στην κοινωνική υπηρεσία, η οποία αναπαρίσταται με όρους δομής.

Ο κοινωνικός λειτουργός ως φορέας παροχής υπηρεσιών ή προστασίας των κρατουμένων αναπαρίσταται ως πόλος αλληλεγγύης, ανεξάρτητης από την υπόλοιπη διοίκηση της φυλακής. Ο κρατούμενος θεωρεί την υπο-στελέχωση της φυλακής από κοινωνικούς λειτουργούς κομμάτι της δεινοπάθειας της φυλακής. Ο κοινωνικός λειτουργός συνδέεται με τις παροχές, θεωρείται αναγκαίος, είναι ο διευκολυντής, που θα βοηθήσει τον κρατούμενο να ξεπεράσει τις συνολικές αποστερήσεις.

Φαίνεται, όμως, ότι η κοινωνική υπηρεσία ως δομή δεν κερδίζει την αντίστοιχη εμπιστοσύνη των κρατουμένων. Στις περισσότερες αφηγήσεις, η κοινωνική υπηρεσία αναπαρίσταται ως ένας γραφειοκρατικός μηχανισμός με βασικά χαρακτηριστικά την καθυστέρηση των εργασιών, την τυπολατρία, την ακαμψία και τον φατριασμό. Οι δυσλειτουργίες αυτές προσλαμβάνονται από τα υποκείμενα ως συλλογική αδιαφορία των εργαζομένων, με αποτέλεσμα να δυσφορούν απέναντι στις κοινωνικές υπηρεσίες θεωρώντας τις ως ένα επιπλέον γρανάζι του τιμωρητικού μηχανισμού. Ακόμα και στις περιπτώσεις που η κοινωνική φροντίδα τίθεται στη βάση άτυπων πρακτικών που αναλαμβάνουν οι επαγγελματίες ατομικά, αυτές αναπαρίστανται ως ποινικές πρακτικές που αμβλύνουν τις δυσλειτουργίες της κοινωνικής υπηρεσίας λειτουργώντας ως ασφαλιστικές δικλίδες για το Κατάστημα. Συχνή είναι η αναφορά των αφηγητών στον υποκριτικό ρόλο των κοινωνικών λειτουργών, εφόσον όχι μόνον περιορίζουν στο ελάχιστο τις παροχές, αλλά τις κατευθύνουν ως επιβράβευση στους κρατούμενους που ανταποκρίνονται στο σύστημα πειθαρχίας της φυ-

λακής. Έτσι, το αίτημα προς την κοινωνική υπηρεσία καταλήγει να αποτελεί μια απαξιωτική κίνηση που κάνει ο κρατούμενος, ενώ η κάλυψη αναγκών από την υπηρεσία (ρούχα, φαγητό κτλ) θεωρείται ένδειξη χαμηλού κύρους και κριτήριο διαστρωμάτωσης στην κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων.

Γ. Ο παραποινικός Τομέας

1. Η Εκκλησία

Για τα υποκείμενα της έρευνας, η κοινωνική αξιολόγηση της εκκλησίας πηγάζει από τον ηγεμονικό ρόλο της μέσα στη φυλακή τόσο ως μέρος της οργανωτικής δομής του επίσημου μηχανισμού του καταστήματος (ο εσωτερικός κανονισμός ορίζει με σαφήνεια τον ρόλο του θρησκευτικού λειτουργού και τη λειτουργία ναού μέσα στο κατάστημα) όσο και από την οργάνωση επισκέψεων και εκδηλώσεων από φορείς και εκπροσώπους της εκκλησίας. Οι καθιερωμένες ομιλίες-κηρύγματα, οι προσφορές δώρων μικρής αξίας προς τους κρατούμενους, οι επισκέψεις σε θρησκευτικές επετείους ή εορτές αποτελούν κυρίαρχες πρακτικές, με την αφορμή των οποίων υψηλά ιστάμενοι εκπρόσωποι ή απλά πρόσωπα της Εκκλησίας (ψάλτες, καντηλανάφτες κτλ.) παρίστανται σχεδόν σε καθημερινή βάση στους χώρους του καταστήματος. Πώς αναπαρίστανται ο κρατούμενος και η φυλακή κατά την τέλεση αυτών των θρησκευτικών πρακτικών και ποιος είναι ο χαρακτήρας της εκκλησιαστικής ρητορικής;

Στις ομιλίες των εκπροσώπων της εκκλησίας, οι κρατούμενοι αναπαρίστανται ως «τα «παραστρατημένα τέκνα», τα «απολωλότα πρόβατα». Ο εγκλεισμός παρουσιάζεται ως η τιμωρία για ένα αμάρτημα που έχει διαπραχθεί και οι κρατούμενοι καλούνται, για το χρονικό διάστημα του εγκλεισμού τους, να δραχθούν της ευκαιρίας να μετανοήσουν και να λάβουν άφεση αμαρτιών. Η φυλάκιση και οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης δεν αναπαρίστανται ως αποτελέσματα του πλαισίου κράτησης ή της εκάστοτε σωφρονιστικής πολιτικής που οδηγεί σε εγκατάλειψη του έγκλειστου πληθυσμού, αλλά περισσότερο επικεντρώνονται στην άδικη κοινωνική μοίρα των εγκλειστών, που ως άποροι και ξένοι βιώνουν τα αποτελέσματα των πράξεών τους, επειδή παραστράτησαν από τον δρόμο του Θεού. Βάσει αυτής της θεολογικής και κοινωνικής θεώρησης, ο κρατούμενος καλείται να ανταπεξέλθει στις δοκιμασίες του εγκλεισμού, όπου η ψυχή δοκιμάζεται, θεραπεύεται και τελικώς σώζεται. Κατά συνέπεια, κατά τη φυλάκιση ο κρατούμενος καλείται από την εκκλησία να έχει την πρέπουσα συμπεριφορά, χαρακτηριστικό της οποίας είναι η μετάνοια και η υπομονετική καρτερικότητα.

Η πληθώρα της εκκλησιαστικής ρητορικής στη φυλακή, με περιεχόμενο πολλές φορές διάκρισης και σύγκρουσης, αλλά και οι θρησκευτικές πρακτικές προκαλούν την αρνητική κοινωνική αντίδραση των κρατουμένων. Η εκκλησία ταυτίζεται με τον σωφρονιστικό μηχανισμό, ενώ κυρίαρχη είναι η αντίληψη

των κρατουμένων ότι η Εκκλησία «είναι παντού» και λειτουργεί στη φυλακή σε επίπεδο διαχείρισης συμφερόντων και σκοπιμοτήτων. Παρόλο που οι κρατούμενοι στην πλειοψηφία τους έχουν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα (αποτελεί γενική πεποίθηση των κρατουμένων ότι άλλο θρησκεία και άλλο Εκκλησία), δυσανασχετούν όταν αναφέρονται σε περιστατικά άτυπης απαγόρευσης αλλοδαπών κρατουμένων στη λειτουργία της Κυριακής, επειδή είναι αλλόθρησκοι ή όταν πρέπει να διαχειριστούν την εχθρική ή πατερναλιστική συμπεριφορά των επισκεπτών της Εκκλησίας στο Σωφρονιστικό Κατάστημα. Παρόλα αυτά, ο κρατούμενος παρευρίσκεται στις ποικίλες θρησκευτικές τελετές και εκδηλώσεις, υιοθετώντας, ωστόσο, μια λογική συμμόρφωσης, διευκολύνσεων αλλά και συνεύρεσης με άλλους κρατούμενους.

2. Το ΚΕ.Θ.Ε.Α

Μια σταθερή δομή, που λειτουργεί στις φυλακές Κορυδαλλού από το 2008, αποτελεί το ΚΕ.Θ.Ε.Α, υπό την εποπτεία του οποίου πραγματοποιείται η φάση της εντατικής θεραπείας απεξάρτησης των κρατουμένων που έχουν ολοκληρώσει το προπαρασκευαστικό πρόγραμμα συμβουλευτικής μέσα στο ίδιο το κατάστημα.⁷⁸ Το θεραπευτικό πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ στη φυλακή Κορυδαλλού ακολουθεί ψυχοκοινωνική κατεύθυνση και δε χορηγεί φαρμακευτικές ή υποκατάστατες ουσίες για την αντιμετώπιση της εξάρτησης. Πρόκειται για το λεγόμενο «στεγνό πρόγραμμα», το οποίο λειτουργεί σε ανεξάρτητο χώρο, σε δωρη καθημερινή βάση, με στόχο την απομάκρυνση από τη χρήση και την παραβατικότητα.

Στον χώρο της φυλακής δομείται μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους κρατούμενους και στους κρατούμενους θεραπευόμενους της κοινότητας του ΚΕΘΕΑ. Οι κρατούμενοι – θεραπευόμενοι δομούν μια ριζικά διαφορετική ταυτότητα από αυτή των υπολοίπων κρατουμένων. Οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται ως ένα διακριτό κοινωνικό πεδίο («Είμαστε το ΚΕΘΕΑ») που έχει τη δική του κουλτούρα, αξίες, στάσεις, πεποιθήσεις, συνήθειες κτλ., ενώ ο κρατούμενος θεραπευόμενος θεωρεί ότι διαβιεί κάτω από συνθήκες έντονης πίεσης, εφόσον διάγει τον δύσκολο αγώνα της απεξάρτησης μέσα στο σκληρό περιβάλλον της φυλακής («κάνουν διπλή φυλακή»). Για τις υπόλοιπες ομάδες των κρατουμένων, το ΚΕΘΕΑ αναπαρίσταται αρνητικά ως ένας προνομιακός χώρος, στον οποίο τα «καλά παιδιά» αντλούν οφέλη (μεροκάματα, χαρτί για το δικαστήριο, απομάκρυνση από την ακτίνα πολλές ώρες, φαγητό καλής ποιότητας, καθαριότητα, κτλ) ενώ παράλληλα αποτελεί μια ξεχωριστή ενδοομάδα, η οποία βρίσκεται σε αντιδιαστολή με τη συλλογικότητα των κρατουμένων (χαρακτηριστικά το ΚΕΘΕΑ αποκαλείται «ρουφιανοχώρι») και η οποία

⁷⁸ Σημειώνεται ότι ένα χρόνο μετά τη διεξαγωγή της έρευνας δημιουργήθηκε στη φυλακή Κορυδαλλού Μονάδα φαρμακευτικά υποβοηθούμενης θεραπείας της εξάρτησης-πρόγραμμα του ΟΚΑΝΑ.

λειτουργεί με όρους αντίδρασης, εφόσον λειτουργεί αυτόνομα, αλλά και με όρους απόλυτης συμμόρφωσης με το σωφρονιστικό καθεστώς. Τα αρνητικά συναισθήματα των κρατουμένων απέναντι στο ΚΕΘΕΑ γίνονται φανερά με τον εμπρησμό της θεραπευτικής κοινότητας στην εξέγερση του 2012.

3. Το Σχολείο - Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.)

Οι έγκλειστοι μαθητές συγκροτούν μια ολιγάριθμη ομάδα κρατουμένων η οποία εντάσσεται στο μαθητικό δυναμικό του σχολείου, ύστερα από έγκριση του αιτήματός τους από το Συμβούλιο της Φυλακής. Η απόρριψη πολλών αιτήσεων ενδιαφέροντος φοίτησης κρατουμένων και η επιλεκτική επάνδρωση του σχολείου από τη φυλακή επιδρά στις κοινωνικές εικόνες των κρατουμένων απέναντι στον ρόλο του σχολείου. Πυρήνα αυτών των κοινωνικών αναπαραστάσεων αποτελεί η αντίληψη σύμφωνα με την οποία η φοίτηση στο σχολείο αποτελεί προνόμιο μιας ελίτ εγκλείστων η οποία «απολαμβάνει» τη χορήγηση προνομίων που συνεπάγεται η φοίτηση σ' αυτό (μεροκάματα σε μη χειρωνακτικά πόστα, παραμονή στον Κορυδαλλό κατά τη φοίτηση, βεβαίωση παρακολούθησης για το δικαστήριο, πιο ελεύθερη μετακίνηση στο χώρο του Καταστήματος κτλ.).

Αντίστοιχα, ο κρατούμενος που επιβιώνει από την εκκαθαριστική δοκιμασία επιλογής και εγγράφεται στην εκπαιδευτική δομή ανακουφίζεται από το προηγούμενο βάρος και αισθάνεται υποχρεωμένος για την εγγραφή του τόσο απέναντι στο σχολείο όσο και απέναντι στη φυλακή. Έχοντας συμμετάσχει σ' αυτή τη διαδικασία προνομίων και στερήσεων, οι κρατούμενοι μαθητές επιβεβαιώνουν τον τίτλο του σχολείου (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) ως τόπο ευκαιρίας για την προοπτική της γρήγορης αποφυλάκισης και της ευχάριστης διαχείρισης του χρόνου έκτισης, με αποτέλεσμα η κοινωνική συμπεριφορά να διαμορφώνεται με όρους συμμετρίας με το πειθαρχικό πλαίσιο της φυλακής. Σε αντίθεση, όμως, με τους θεραπευόμενους-κρατούμενους του ΚΕΘΕΑ, ο φυλακισμένος μαθητής δεν προσδιορίζει την ταυτότητά του με κριτήριο το σχολείο, αλλά το ολοπαγές ίδρυμα. Μπορεί ο μαθητής να μην είναι στην ακτίνα, αλλά δεν παύει να βρίσκεται υπό το άγρυπνο μάτι του υπαλλήλου. Η φυλακή είναι παρούσα και μέσα στο σχολείο. Ο κρατούμενος μαθητής περισσότερο διαβιεί ένα είδος «ηθικών διακοπών», λόγω της φοίτησής του παρά συνιστά μέλος μιας διακριτής κοινωνικής ομάδας στο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων. Επίσης, η φοίτηση δεν αποτελεί κριτήριο κοινωνικής ταξινόμησης.

4. Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) και εθελοντές

Στον χώρο της φυλακής διενεργούνται προγράμματα με τη μορφή βραχυπρόθεσμων δράσεων, όπως ημερίδες ενημέρωσης κυρίως ιατρικού προσανατολισμού, επισκέψεις μελών, προσφορά αντικειμένων (τρόφιμα, ρούχα

κτλ), που αφορούν είτε αποκλειστικά φυλακές είτε το συνολικό πληθυσμό. ΜΚΟ και ποικίλες εθελοντικές οργανώσεις περιοδεύουν ανά φυλακή και δραστηριοποιούνται είτε από πρόσκληση της ίδιας της φυλακής είτε από αυτό-πρόσκληση, προκειμένου να παράσχουν υπηρεσίες στην ευάλωτη ομάδα των κρατούμενων.

Οι ΜΚΟ αναπαρίστανται από τους κρατούμενους με θετικούς όρους, εφόσον εμφανίζονται ως το αντίπαλο δέος στην έλλειψη ή στην κακή ποιότητα των υπηρεσιών που οι κρατούμενοι θεωρούν ότι παρέχουν οι κοινωνικές υπηρεσίες της φυλακής. Πρόκειται για μια στάση η οποία αλληλοτροφοδοτείται από δύο αντικρουόμενα νοήματα. Η αποδοχή περιορίζεται σε ένα πρώτο και βραχυπρόθεσμο επίπεδο στο γεγονός αυτό καθαυτό του ερχομού ανθρώπων εκτός φυλακής, που είναι πάντα καλώςδεχόμενοι, αφού διασπούν τη ρουτίνα και την ανία της καθημερινότητας μέσα στη φυλακή. Σε δεύτερο επίπεδο, όμως, οι κρατούμενοι εκφράζουν τη συνεχή επιφύλαξη τους απέναντι στις υπηρεσίες των ΜΚΟ και η εσωτερική συζήτηση στις μεταξύ τους παρέες διατάσσεται με όρους αμφισβήτησης ή και απόρριψης.

Φαίνεται, πάντως, ότι η αρνητική κοινωνική αντίδραση είναι αποτέλεσμα μιας εξορθολογισμένης προσμέτρησης της ειδικής αποτελεσματικότητας των άτυπων μορφών αυτών δράσεων, των εκτός φυλακής. Συχνά, κατά την οργάνωση δράσεων από ΜΚΟ (ημερίδες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης, ιατρικός έλεγχος), οι κρατούμενοι, ζητώντας τη συνέχειά τους σε επίπεδο πρακτικής εφαρμογής, εισπράττουν την υπόσχεση μιας συνέχειας, η οποία ουδέποτε υλοποιείται για αυτονόητους λόγους. Η αθέτηση αυτής της υπόσχεσης δημιουργεί συναισθήματα ματαίωσης στον έγκλειστο πληθυσμό, με αποτέλεσμα να υιοθετούν τη ρητορική «της έλλειψης ειλικρίνειας», του «ξεπουλήματος» ή της «ενσωμάτωσης» των ΜΚΟ στο σύστημα της φυλακής. Εν κατακλείδι, οι ΜΚΟ αναπαρίστανται ως μια εξω-ομάδα η οποία προσφέρει υπηρεσίες στο πλαίσιο της φυλακής και σε συνεργασία με αυτήν, γεγονός το οποίο είναι εξ ορισμού αρνητικό, αφού για τον κρατούμενο τίποτα καλό δε γίνεται στη φυλακή. Από τη μια πλευρά οι ΜΚΟ αναπαρίστανται ως εστία άμεσα συνδεδεμένη με το σωφρονιστικό ρόλο της φυλακής, εφόσον συνεργάζεται μαζί της και άρα κατ' επέκταση στηρίζει τις επιλογές της και, από την άλλη πλευρά πρόκειται για μια εξω-ομάδα που προσφέρει υπηρεσίες καλής ποιότητας, συγκριτικά με τις υπηρεσίες του καταστήματος, αλλά στερείται το πλαίσιο γνώσης της ζωής της φυλακής.

5. Οι Καλλιτέχνες – Ψυχαγωγοί– Δημοσιογράφοι

Συγγραφείς, σκηνοθέτες, ηθοποιοί, εικαστικοί, δημοσιογράφοι, άνθρωποι του θεάματος επισκέπτονται τον χώρο των φυλακών, είτε αυτοβούλως είτε ύστερα από πρόσκληση των αρμόδιων φορέων (όπως είναι οι κοινωνικές υπηρεσίες, το σχολείο, το ΚΕΘΕΑ). Όπως και στην περίπτωση των ΜΚΟ ή των

εθελοντικών οργανώσεων, οι κρατούμενοι ως συλλογικό υποκείμενο είναι ευνοϊκά προσκείμενοι στις επισκέψεις ανθρώπων εκτός φυλακής. Η έλευση καινούργιων προσώπων σπάει τη ρουτίνα και αποτελεί κεντρικό θέμα συζητήσεων στην ακτίνα. Στο πρώτο επίπεδο αντίδρασης, ό, τι αρχικά σπάει τη ρουτίνα της καθημερινότητας είναι καλοδεχούμενο, σε δεύτερο επίπεδο αντίδρασης όμως, οτιδήποτε προέρχεται από έναν φορέα της φυλακής (σχολείο, κοινωνική υπηρεσία, ΚΕΘΕΑ κτλ) αφορά στην υπηρεσία και όχι τους κρατούμενους.

Ο κρατούμενος θα σχολιάσει την «εκπαιδευτική εκδρομή», αν ο δημοσιογράφος, ο καλλιτέχνης ή το μέσο έχουν αναγνωρισσιμότητα ή είναι επιφανείς Άλλοι. Στην περίπτωση αυτή, θα δώσει συνέντευξη, θα φωτογραφηθεί, θα μιλήσει και σιγά – σιγά, θα ανοιχτεί. Όταν αποφασίσει κάτι τέτοιο, πρέπει να είναι προσεκτικός, καθόσον επιστρέφοντας στην ακτίνα, θα υποστεί την κοινωνική αντίδραση των συγκρατουμένων του για το αν εξέθεσε με ορθό τρόπο τη συνθήκη του εγκλεισμού ή παρασύρθηκε σε διαπιστώσεις που διόλου δεν βοηθούν τις συνθήκες διαβίωσης. Για τον κρατούμενο, η συνομιλία με πρόσωπα που αποτελούν φορείς πληροφόρησης ή έχουν πρόσβαση σε ομάδες επιρροής αποτελεί ένα είδος πολιτικής πράξης. Στην αντίθετη περίπτωση, της μη αναγνωρισσιμότητας από το ευρύ κοινό, ο κρατούμενος δεν ασχολείται και αποσύρεται προς την ακτίνα.

IV. Η ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ.

Στη σύγχρονη εγκληματολογική σκέψη, αναδεικνύονται τρία ερμηνευτικά μοντέλα κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων, βάσει του τρόπου αντίδρασης και προσαρμογής των κρατουμένων στις απαιτήσεις του ολοπαγούς ιδρύματος.

A. Το λειτουργικό μοντέλο.

Σύμφωνα με αυτό, οι αποστερήσεις που παράγονται κατά τον εγκλεισμό αποτελούν προϊόν του πειθαρχικού πλαισίου της φυλακής, και οδηγούν με τη σειρά τους στην παραγωγή μηχανισμών άμυνας και προσαρμογής, προκειμένου να επιβιώσει ο κρατούμενος στις απαιτήσεις του ιδρυματικού περιβάλλοντος και στις ανάγκες συμβίωσης με τους συγκρατούμενους.⁷⁹ Το εγκλειστο υποκείμενο εντάσσεται, είτε σταδιακά είτε κατά το μεσοδιάστημα

⁷⁹ «Η θέση ότι οι στερήσεις του εγκλεισμού στη φυλακή οδηγούν στη δημιουργία μιας υποκοουλτούρας των εγκληματιών που απαντά μόνο στη φυλακή αποκαλείται στην εγκληματολογία θεωρία της ενδογένειας ή της αποστέρησης (indigenous origin/ deprivation theory)». Αρχιμανδρίτου Μ., *Η Φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2012, σ.243.

της παραμονής του στο Κατάστημα, στην κοινωνία των κρατουμένων, βασικά χαρακτηριστικά της οποίας αποτελούν η αλληλεγγύη και η εναντίωση στους κανόνες της φυλακής. Ταυτίζεται με την ενδο-ομάδα του και ενσωματώνεται μέσα από την αποδοχή των αντίστοιχων κανόνων και αξιών (ιδρυματισμός – φυλακοποίηση). Η εν λόγω προσέγγιση εστιάζει στην εσωτερική λειτουργία του συστήματος, χωρίς όμως να συνδέει την ομαλή λειτουργία του με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων.

Β. Το μοντέλο της πολιτισμικής μεταφοράς

Το μοντέλο αυτό αναδεικνύει ότι οι εμπειρίες της κοινωνικής ένταξης, πριν από τη φυλάκιση, αποτελούν κομβικά σημεία στη διαμόρφωση της κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων. Σύμφωνα με τον Irwin,⁸⁰ οι κοινωνικοί ρόλοι των κρατουμένων, όπως για παράδειγμα αυτός του λογικού και μετρημένου κρατούμενου (square John), αφορούν στην προ-ποινική κοινωνικοποίηση του ατόμου και επιδρούν στη διαμόρφωση της νέας ταυτότητας όπως προκύπτει από το νέο πλαίσιο αλληλεπίδρασης. Κατά συνέπεια, προσδιοριστικοί παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση κατηγοριοποιήσεων των κρατουμένων μπορεί να είναι παράγοντες όπως για παράδειγμα, η παραβατική κουλτούρα που έχει υιοθετήσει το υποκείμενο προ εγκλεισμού ή ακόμα και μετα-ιδρυματικοί παράγοντες, όπως η προσδοκία επανένταξης, που μπορεί να επηρεάσει τη συνολική του πορεία κατά την κράτησή του (π.χ. μέλη μιας θεραπευτικής κοινότητας στη φυλακή). Η εν λόγω προσέγγιση, ωστόσο, παρουσιάζει τις κοινωνικές αξίες των υποπολιτισμικών ομάδων ως δεδομένες, με αποτέλεσμα να επικεντρώνεται στην επίδραση του προϊδρυματικού παρελθόντος στο βιώμα του εγκλεισμού. Η φυλακή αποποιείται των ευθυνών της όσον αφορά στη συμβολή της στη διαμόρφωση ή έστω στην επίδρασή της στην κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων. Το καθεστώς κράτησης, όμως, επιδρά στη διαμόρφωση της κουλτούρας των κρατουμένων και στη διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς όπως, επίσης, επιδρούν το κοινωνικό παρελθόν του έγκλειστου υποκειμένου αλλά και οι προοπτικές των μεταϊδρυματικών παραγόντων.

Γ. Το συνθετικό μοντέλο

Το συνθετικό μοντέλο επικεντρώνεται στη συμπληρωματική λειτουργία τόσο της φυλακής όσο και του κοινωνικού προφίλ του κρατούμενου στην επίδραση της κοινωνικής οργάνωσης, και αυτό ακολουθείται στην παρούσα ανάλυση. Η πολιτισμική ετερογένεια των κρατουμένων, το μέγεθος της φυλακής, το

⁸⁰ Irwin J., *The jail: Managing the underclass in American society*, University of California Press, Berkely, CA, 1985.

καθεστώς κράτησης, η διάδοση και η κυριαρχία της ηρωίνης⁸¹, η αντιπαλότητα με το προσωπικό, η αποδυνάμωση της αλληλεγγύης, αυτοί και άλλοι παράγοντες επιδρούν με καθοριστικό τρόπο στη διαμόρφωση ομάδων και ταυτοτήτων μέσα στο Κατάστημα. Στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού η κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων αναλύεται μέσα από την προσπάθεια ανασύστασης του υποκειμένου, αφού έχει συντελεστεί η αποδιάρθρωση της προσωπικότητάς του από τις πολλαπλές αποστερήσεις της φυλάκισης.

Ειδικότερα, μέσα από την αφήγηση των υποκειμένων αναδεικνύονται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της εν λόγω κοινωνικής οργάνωσης, τα οποία περιστρέφονται γύρω από δύο άξονες: α) τις ταξινομήσεις που διαμορφώνει το ίδιο το φυλακτικό σύστημα και οι οποίες παράγουν μια πρώτη κατηγοριοποίηση/ οργάνωση των εγκλείστων στο κατάστημα και β) τις κοινωνικές ταξινομήσεις που παράγονται από την κοινότητα των κρατουμένων, ως απάντηση στη διαμόρφωση της κοινωνικής οργάνωσης που πηγάζει από το σύστημα. Η ένταξη του πρωτόπειρου κρατούμενου σε ενδο-ομάδες δε γίνεται αυτοβούλως. Η βαθύτερη διερεύνηση του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων αποκαλύπτει ότι πρόκειται για μια κοινωνική διαδικασία ταξινόμησης και οριοθέτησης που παράγεται αρχικά από την ίδια τη δομή της φυλακής και εν συνεχεία συμπληρώνεται από τις ταξινομήσεις των εγκλείστων. Γι' αυτό και οι δύο άξονες λειτουργούν συμπληρωματικά και όχι αντιθετικά. Η φυλακή παράγει την κατηγοριοποίηση σε μια λογική ποινικής οικονομίας του εγκλείστου πληθυσμού, ενώ οι κρατούμενοι επεκτείνουν την κοινωνική οργάνωσή τους, προκειμένου να διαχειριστούν τη δεινοπάθεια της φυλακής.

A. Οι ταξινομήσεις του φυλακτικού συστήματος

Κριτήρια κατηγοριοποίησης των κρατουμένων από το φυλακτικό σύστημα αποτελούν:

1. **Το κοινωνικό προφίλ του κρατούμενου προ εγκλεισμού.** Η πρώτη διάκριση των κρατουμένων που συντελείται από την ίδια τη φυλακή αφορά στο διαχωρισμό των κρατουμένων με κριτήριο την κοινωνικοποίηση πριν από τη φυλάκιση. Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε ως παράδειγμα, τον «επαγγελματία κρατούμενο». Ο «επαγγελματίας κρατούμενος» θα υποστεί μια διαφορετική μεταχείριση, όχι πάντοτε αρνητική, από το κατάστημα. Ο υπότροπος κρατούμενος μπορεί να θεωρείται «χαμένη υπόθεση» για το δικαστικό μηχανισμό, για το φυλακτικό σύστημα, ωστόσο, αποτελεί μια «εύκολη» περίπτωση, εφόσον γνωρίζει το κανονιστικό πλαίσιο του Κορυδαλλού, οπότε αντιμετωπίζεται ως γνωστός και προβλεπόμενος. Άλλο παράδειγμα αποτελεί μια μικρή αριθμητική κατηγορία εγκλείστων, οι «επιφανείς παρεκκλίνοντες». Η διαφορετική

⁸¹ Αλοσκόφης Ο., *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*, εκδ. Αν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2010.

υποδοχή και τοποθέτηση στις πτέρυγες ή σε θέσεις εργασίας αυτής της κοινωνικής κατηγορίας αποτελεί μια στρατηγική διαχωρισμού της φυλακής που επιχειρείται με το πρόσχημα της διατήρησης της τάξης και της ασφάλειας των ατόμων αυτών μέσα στο Κατάστημα. Στην πραγματικότητα, όμως, παράγει μια επιπλέον ταξινόμηση, με αποτέλεσμα οι επιφανείς παρεκκλίνοντες να αναπαρίστανται όχι ως μια εξω-ομάδα, συντιθέμενη από ένα είδος περιστασιακών κρατουμένων. Έτσι, τα πρόσωπα αυτά δε αναγνωρίζονται ούτε από το φυλακτικό σύστημα ούτε από την κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων ως μέλη της ενδο-ομάδας και η σχέση με τον ποινικό μηχανισμό απονομής της δικαιοσύνης φαίνεται να παρακάμπτεται πλήρως από το κατάστημα. Ακόμα και ο τρόπος ομιλίας των μελών του προσωπικού απέναντι σε αυτήν την κατηγορία κρατουμένων είναι διαφορετικός συγκριτικά με τους υπόλοιπους «κοινούς» κρατούμενους.⁸²

2 Η εισοδηματική κατάσταση του κρατούμενου. Η αγοραστική δύναμη του κρατούμενου αποτελεί κριτήριο ταξινόμησης το οποίο καταφαίνεται μέσα από τη χρήση ή αφαίρεση προνομίων μέσα στο κατάστημα. Παρόλο που ο κρατούμενος αποφεύγει να αναφερθεί στην περιουσιακή του κατάσταση, λόγω του κινδύνου να πέσει θύμα οικονομικής εκμετάλλευσης από συγκρατούμενούς του, για κάποιες κατηγορίες κρατουμένων η στρατηγική επίδειξης πλούτου αποτελεί έκφραση κυριαρχίας και δύναμης, που στηρίζει τις κοινωνικές σχέσεις.⁸³ Το υποκείμενο βιώνει την επιδεικτική κατανάλωση ως μια υποχρεωτική στρατηγική, η οποία εκφράζεται κυρίως μέσα από τη συνεχή αναφορά στην αγοραστική δυνατότητά του πριν και κατά τον εγκλεισμό. Η επιδεικτική κατανάλωση αποτελεί αφενός την έμπρακτη απόδειξη της κοινωνικής διαβάθμισης και κοινωνικής θέσης του κρατούμενου, αφετέρου την ασφαλιστική δικλείδα, μέσω της δημιουργίας μιας υλικότητας (*συντηρώ την καντίνα*), προκειμένου να παγιωθεί, αυτή η κοινωνική ταξινόμηση και θέση. Ας μην ξεχνάμε ότι η επιδεικτική κατανάλωση διαμορφώνει ένα πλαίσιο άτυπης ισχύος του προσώπου και ενίσχυσης του Εαυτού, που διαπερνά την κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων και διαχέεται στις τάξεις του σωφρονιστικού κατεστημένου. Παράδειγμα αποτελεί μια ολιγάριθμη ισχυρή κατηγορία κρατουμένων

⁸² Deconchy J.P. & V. Dru, *Ο αυταρχισμός*, (επιμ.) Σ.Παπαστάμου, εκδ.Πεδίο, Αθήνα, 2011, σ. 88.

⁸³ Ο Μπουρντιέ αναλύει τις «στρατηγικές της διάκρισης» με τη βασική αρχή ότι οικονομική δύναμη σημαίνει πρωτίστως και κατ' εξοχήν να μπορεί κάποιος να αποστασιοποιηθεί από την οικονομική. Στο έργο του «Η διάκριση» ο Μπουρντιέ, προτείνει τη σύνδεση ανάμεσα στην κατανάλωση αγαθών και στη συγκρότηση των κοινωνικών τάξεων, με την έννοια ότι διακριτά είδη, ικανοτήτων και επιλογών παίζουν συγκεκριμένο και καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων και στις συγκρούσεις τους. Bourdieu P., *Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μτφ. Κ. Καψαμπέλη, προλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Πατάκη, Αθήνα, 2000.

που αναπαράγει το κύρος της μέσα από τη θέση που κατέχει στην παράνομη αγορά ουσιών ή άλλων αγαθών, όπως κινητή τηλεφωνία κτλ.. Ο φυλακισμένος αυτός μπορεί να εμφανίζει το προφίλ ενός υποδειγματικού κρατούμενου, δηλαδή να είναι ευγενικός με το προσωπικό, καλοντυμένος-σύμφωνα πάντα με τον κώδικα ενδυμασίας της φυλακής-, να εργάζεται σε προνομιακές θέσεις εργασίας, να μην ασκεί προσωπικά βία στους κρατούμενους που χρωστούν και να μη συμμετέχει σε εξεγέρσεις ή άλλα περιστατικά βίας. Είναι ο υποδειγματικός κρατούμενος που αντλεί κύρος μέσα από την κατανάλωση, αφού μέσα από αυτήν αναπαρίσταται ως το πρόσωπο που γνωρίζει πάντα που βρίσκονται τα υλικά του συμφέροντα και κινείται κατευθείαν προς αυτά.

3. Η εθνοτικο-πολιτισμική προέλευση του κρατούμενου. Αρχικά, το κριτήριο αυτό παίρνει χωρική διάσταση, εφόσον η φυλακή τοποθετεί τους κρατούμενους στις πτέρυγες με κριτήριο την καταγωγή (οι Αλβανοί, οι Ρουμάνοι, οι Γεωργιανοί κτλ.). Η ομαδοποίηση με γνώμονα το ευδιάκριτο γνώρισμα της εθνότητας συμβάλλει στη διαμόρφωση κλειστών ομάδων-κλικών, οι οποίες οργανώνονται για τη διευθέτηση των διαφορών τους με το κατάστημα ή για την αντιμετώπιση ζητημάτων που αφορούν στη διαβίωση και την εύρυθμη λειτουργία του καταστήματος. Εξάλλου, η εθνοτικο-πολιτισμική προέλευση καθιστά τις ομάδες αναγνωρίσιμες μέσα στο αχανές περιβάλλον της φυλακής (οι κρατούμενοι χαρακτηρίζουν μια ακτίνα ως «η ακτίνα των μαύρων ή «εκεί είναι οι μαύροι») και ταυτόχρονα συμβάλλει στη διαμόρφωση της κοινωνικής συσπείρωσης και συνεργασίας. Έτσι, οι κοινωνικές ταξινομήσεις που απορρέουν από τη διασύνδεση τόπου και ιδρύματος καταλήγουν να περιγράφουν διακριτούς κοινωνικούς κόσμους. Η ακτίνα αποκτά εδαφικά χαρακτηριστικά και μέσα από τον εθνοτικό-πολιτισμικό καταμερισμό του χώρου, αναδεικνύονται οι κοινωνικές μεθόριοι, συνεισφέροντας στην αρνητική ή θετική καθιέρωση των ατόμων στα οποία αναφέρονται.

4. Η ανταπόκριση στην πειθαρχία και η απόδοση στην εργασία. Ένα επιπλέον κριτήριο ταξινόμησης αποτελεί η σύμπλευση με τους γενικούς όρους κλίματος στη φυλακή. Ο παραγωγικός εργαζόμενος είναι το πειθαρχημένο υποκείμενο που επιβραβεύεται με οφέλη, ένα από τα οποία είναι η αίσθηση μιας πιο ελεύθερης μετακίνησης στο χώρο. Ο πειθαρχημένος κρατούμενος δεν είναι απαραίτητα ο πρωτόπειρος κρατούμενος ή ο κρατούμενος που εγκλείεται για εγκλήματα μικρής αξίας. Το αντίθετο. Μπορεί να είναι υπότροπος ή έγκλειστος για μεγάλης αξίας εγκλήματα. Ο υποδειγματικός κρατούμενος, βασικές αρετές του οποίου είναι η εργασιακή πειθαρχία και η αφοσίωση στην πραγματικότητα της φυλακής, αποτελεί μια έμπρακτη απόδειξη ότι η δεινοπάθεια δεν είναι μόνιμη, ότι είναι στο χέρι του κρατούμενου να τύχει καλύτερης μεταχείρισης από τη φυλακή και ότι οι διαφορές μεταξύ κρατούμενου και Καταστήματος είναι αμελητέες. Αυτό έχει ως συνέπεια οι σχέσεις εξουσίας να αποκρύπτονται και να διαγράφονται νέες διαχωριστικές γραμμές

ανάμεσα στους καλούς και κακούς κρατούμενους, οι οποίες ενδέχεται να πάρουν και τη μορφή εδαφικών ορίων. Η ακτίνα γίνεται ένα είδος ιδιοκτησίας, το οποίο περιφρουρείται με νύχια και με δόντια από φυλακισμένους που εργάζονται αμισθί (χωρίς ευεγερτικό υπολογισμό της ποινής) για την προστασία και διασφάλιση αυτής της μορφής «οίκου». Εδώ φαίνεται ότι η ίδια η φυλακή παράγει μια ιδιαίτερη λειτουργική στρατηγική, σύμφωνα με την οποία η προσφορά «αγγαρειών» παρουσιάζεται ως προνόμιο και βιώνεται ως τέτοιο. Η εκτέλεση αγγαρειών γίνεται το προσωπικό στοιχείο του πειθαρχημένου κρατουμένου, ο οποίος συνδέει την εργασία με την ίδια την ύπαρξή του, εφόσον παίρνει τη μορφή προσωπικού επιτεύγματος. Αυτή η στάση ολοκληρώνεται όταν στα μάτια του πειθαρχημένου κρατουμένου, μια μικρή προσφορά από το Κατάστημα, όπως η δυνατότητα ο υπάλληλος να κάνει τα «στραβά μάτια» στη χρήση κινητού τηλεφώνου ή μια πιο ελεύθερη μετακίνηση στο χώρο, παίρνει μεγεθυντικές διαστάσεις. Πάντως, ο υποδειγματικός κρατούμενος λειτουργεί συμβολικά. Τη στιγμή που η φυλακή παράγει την κοινωνική ταξινόμηση των κρατουμένων με όρους ατομικούς (ικανότητας, δεξιοτήτων), την ίδια στιγμή απευθύνεται στους εγκλείστους ως ένα σύνολο ατόμων μιας οριοθετημένης συλλογικότητας, εκφράζοντας τη λογική ότι οι καλοί κρατούμενοι «βγάζουν καλή φυλακή». Παρόλες τις διαφοροποιήσεις, η φυλάκιση καταλήγει να αναπαρίσταται από τον κρατούμενο ως ένα είδος «κοινής συλλογικής πορείας», που αφορά μια κοινότητα, έναν κοινωνικό κόσμο ή μια κοινωνική κατηγορία. Αυτό συνεπάγεται ότι η φυλάκιση αναπαρίσταται ως ένα συμβάν που υπερβαίνει το άτομο και οδηγεί σε μια ουσιαστική διαφορετική θεώρηση του Εαυτού και της ατομικής ιστορίας. Ως επακόλουθο, ο κρατούμενος απαντά με τις δικές του ιεραρχίες.

B. Οι ταξινομήσεις και τα χαρακτηριστικά της κοινότητας των κρατουμένων

Η ταξινόμηση των κρατουμένων αναπαρίσταται στη συλλογική συνείδηση ως προϊόν της ελεύθερης βούλησης του φυλακισμένου. Η κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων γίνεται αποδεκτή από το σωφρονιστικό σύστημα, αφού φαίνεται ότι η κοινωνική ιεράρχηση που προκύπτει συμβάλλει με έναν ιδιαίτερο τρόπο στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και των ισορροπιών μέσα στο Κάταστημα.

Στη φυλακή Κορυδαλλού κριτήρια ένταξης των κρατουμένων σε ομάδες αποτελούν: α) η εθνο-πολιτισμική προέλευση αλλά και ο τόπος καταγωγής, β) τα φυλετικά χαρακτηριστικά, γ) ο παλιός και ο νέος κρατούμενος/υπότροπος και υπόδικος κρατούμενος, δ) το μέγεθος της ποινής, ε) λοιπά κριτήρια, όπως προποινικό παρελθόν, σεξουαλική συμπεριφορά, θρησκευτική ταυτότητα, στοιχεία προσωπικότητας, ύπαρξη κοινών συμφερόντων (όπως για παράδειγμα ομάδες που επικεντρώνονται γύρω από επικερδείς οικονομικές παράνομες

δραστηριότητες: τζόγος, παρασκευή αλκοόλ, διακίνηση ναρκωτικών, κινητών τηλεφώνων κτλ), επιθυμία για συνεργασία στο σχεδιασμό παράνομων πράξεων κατά την αποφυλάκιση κ.α. Οι παράγοντες αυτοί ενδέχεται να λειτουργούν συμπληρωματικά ή ανεξάρτητα και παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση τύπων κρατουμένων με τη βεμπεριανή έννοια.

B.1. Η κοινωνική διαστρωμάτωση.

Στη φυλακή Κορυδαλλού, η κοινωνική διαστρωμάτωση των κρατουμένων εμφανίζει την εξής μορφή:⁸⁴

Α. Οι αρχηγοί. Ανώτερο κοινωνικό στρώμα το οποίο χαρακτηρίζεται από κύρος και άσκηση δύναμης στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης των κρατουμένων. Οι αρχηγοί διαφοροποιούνται ανά εθνότητα και κατά συνέπεια ανά πτέρυγα, ενώ για το αξίωμα χρησιμοποιούνται κριτήρια που διαφοροποιούνται στο χρόνο αλλά και ανά ομάδα κρατουμένων.

Β. Οι οικογένειες. Πρόκειται για τη διαμόρφωση ελίτ κρατουμένων που παγιώνονται κυρίως από κριτήρια εθνο-πολιτισμικά και φιλοδοξούν να συμπεριληφθούν στον ηγετικό πυρήνα.

Γ. Τα μεσαία στρώματα⁸⁵. Πρόκειται για ομάδες κρατουμένων που αναπαράγουν και συντηρούν τον άτυπο κώδικα οργάνωσης των κρατουμένων, αποτελώντας τους θεματοφύλακες του. Στην ίδια τάξη εντάσσονται τύποι κρατουμένων που έχουν αγοραστική δύναμη και υιοθετούν ρόλους αποστασιοποίησης από την υπηρεσία ή τις οικογένειες μέσα στη φυλακή. Εδώ εντάσσονται και οι Πυρήνες της Φωτιάς.

Δ. Το χαμηλό στρώμα. Περιλαμβάνει κρατούμενους με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, μικρές ποινές και χωρίς ιδιαίτερα προνόμια. Αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα. Στο πλαίσιο της εντάσσονται διάφοροι τύποι κρατουμένων.

Ε. Διάφοροι τύποι κρατουμένων που βρίσκονται στη βάση της πυραμίδας (τα «ταξί», ο «ενδο-ομαδικός παρεκκλίνων», τα «πρεζόνια») Ενεργοποιούνται σπάνια, κυρίως όταν γίνεται κάποια μεγάλης έκτασης σύγκρουση με μία ή και με πολλές ομάδες.

Στ. Οι εκτός «κάστας». (Παιδεραστές, βιάστες και «ρουφιάνοι») Αποτελούν ένα είδος «ανέγγικτων» που τίθενται εκτός κοινωνικού πλαισίου, λόγω της κοινωνικής απόστασης. Η κοινωνική απόσταση εκφράζεται μέσα από το συλλογικό συναίσθημα της μιαιρότητας που συνεπάγεται η επαφή ενός κρα-

⁸⁴ Κουλούρης Ν., *Η Συγκρουσιακή κατάσταση της φυλακής και η διαχείριση της διαρκούς σωφρονιστικής κρίσης*, Πρόγραμμα Διαπολιτισμικής Επιμόρφωσης Προσωπικού Καταστημάτων Κράτησης και Υπηρεσιών Επιμέλειας, Αθήνα 2011, Έργο ΚΕΚ Εταιρία μελέτης των επιστημών του Ανθρώπου, σ. 14.

⁸⁵ Χρησιμοποιούμε τον όρο «στρώμα» και όχι «τάξη» καθώς υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατουμένων τόσο ως προς την αγοραστική τους δύναμη και το εύρος των δραστηριοτήτων τους, όσο και ως προς την κοινωνική τους ισχύ.

τούμενου μαζί τους. Οι «ανέγγικτοι» που τίθενται εκτός πλαισίου, αποτελούν αυτούς στους οποίους η κοινωνική αντίδραση εκφράζεται, κυρίως, μέσα από την άσκηση φυσικής και ψυχολογικής βίας. Σημειώνεται πάντως ότι στον Κορυδαλλό έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια η οξύτητα της αρνητικής κοινωνικής αντίδρασης και των κυρώσεων που ίσχυαν στο παρελθόν. Η αντίδραση εστιάζεται στην κοινωνική αποδοκιμασία και στην εχθρότητα, όχι όμως με τη σκληρότητα του παρελθόντος. Έτσι ο «ρουφιάνος» μπορεί λόγου χάρη, να βγει στο προαύλιο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα κοινωνικά άκρα (άνωτερα και κατώτερα στρώματα ή οι απόβλητοι) είναι συμπαγή, στη μεσαία τάξη, όμως, ενδέχεται να εμφανιστεί ένα είδος κοινωνικής κινητικότητας, η οποία μπορεί να είναι ανοδική (όταν για παράδειγμα κάποιος αποκτά την ταυτότητα του παλιού κρατούμενου) ή καθοδική (όταν για παράδειγμα, κρατούμενος που ανήκε στα μεσαία στρώματα εκπίπτει, καθώς αρχίζει να «χρωστάει» λόγω της μείωσης της αγοραστικής του δύναμης). Η ομαδοποίηση των κρατουμένων με κριτήριο την ιδρυματική συμπεριφορά (π.χ. μαθητής, μέλος της κοινότητας ΚΕΘΕΑ κτλ) αποτελεί ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ενδέχεται να αλλάξει η κοινωνική κατάσταση του κρατούμενου. Όμως, επειδή η κυρίαρχη ταυτότητα του κρατούμενου διαμορφώνεται από άλλα κριτήρια (καταγωγή, αγοραστική δύναμη, παλαιότητα κ.ο.κ.), θα λέγαμε ότι οι ομαδοποιήσεις αυτού του τύπου έχουν προσωρινό χαρακτήρα. Σε φυλακές που δεν ακολουθούν το επανορθωτικό μοντέλο, όπως για παράδειγμα η φυλακή Κορυδαλλού, οι εντάξεις των κρατουμένων σε ομάδες όπως το σχολείο, οι οποίες αναπαριστώνται ως προνομιακές μεταχειρήσεις που εξυπηρετούν περισσότερο το σύστημα και λιγότερο τον κρατούμενο έχουν ως αποτέλεσμα να μη διαμορφώνουν μια ταυτότητα του κρατούμενου ως συλλογικού υποκειμένου και υφίστανται για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Έτσι, ο μαθητής ο οποίος αποφοιτά από το σχολείο και εντάσσεται σε άλλες θέσεις εργασίας ή ο κρατούμενος ο οποίος αποχωρεί ή τον διώχνουν από την Κοινότητα, επιστρέφει (άλλοτε ομαλά άλλοτε λίγο πιο δύσκολα), σε προηγούμενες ομάδες. Επιπρόσθετα, η νέα κοινωνική περίσταση στις φυλακές, που χαρακτηρίζεται από τη βαλκανοποίηση του ποινικού πληθυσμού, την ποινικοποίηση νέων κοινωνικών συμπεριφορών (Πυρήνες της φωτιάς, Μέλη της Χρυσής Αυγής, φιλοξενούμενοι κρατούμενοι κτλ), την επιβολή μεγάλων ποινών, καθώς και την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης οδήγησε στην αλλαγή του σωφρονιστικού πληθυσμού και κατά συνέπεια της κοινωνικής τους διαστρωμάτωσης.

Παρακάτω, παρουσιάζονται επιλεκτικά μερικοί ιδεότυποι κρατουμένων. Σημειώνεται ότι οι παρακάτω τύποι δεν είναι οι μοναδικοί. Αναφέρονται ενδεικτικά αυτοί που προέκυψαν ως κατηγορίες μέσα από τις αφηγήσεις των υποκειμένων και τη συμμετοχική παρατήρηση. Οι παρακάτω τύποι εμφανίζονται με τη σειρά της ιεραρχικής διάταξής τους στην κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων στη φυλακή Κορυδαλλού.

1. Οι Αρχηγοί.

Στην κοινή γνώμη, ο αρχηγός της φυλακής αναπαρίσταται ως μια αυταρχική φιγούρα που διοικεί τις ομάδες των κρατουμένων, με τη μορφή εντολών και ανακοινώσεων και ενίοτε με τη χρήση άσκησης διαφόρων μορφών βίας. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που επιδρούν στη μορφή και στο είδος άσκησης ηγεσίας στους κρατούμενους. Ο αρχηγός αποτελεί μια κεντρική φιγούρα, αδιαμφισβήτητα συγκεντρωτική, ο οποίος είναι υπεύθυνος για τη λήψη αποφάσεων μέσα στη φυλακή. Όμως το στυλ διοίκησης του αρχηγού διαφέρει τόσο από φυλακή σε φυλακή όσο και ανά ομάδα κρατουμένων. Παράγοντες που επιδρούν στο μοντέλο της ηγετικής συμπεριφοράς αποτελούν το είδος της φυλακής, το μοντέλο της σωφρονιστικής διοίκησης, οι εθνοπολιτισμικοί παράγοντες, η έλλειψη συναίνεσης, η ύπαρξη κλικών μέσα στη φυλακή, οι συνθήκες διαβίωσης αλλά και εξω-ιδρυματικοί παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί επιδρούν, επίσης, στα κριτήρια ανάδειξης του αρχηγού. Όσον αφορά στην κοινωνική τους συμμετοχή, οι αρχηγοί πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικοί της ομάδας που εκπροσωπούν. Έτσι, αρχηγός της ομάδας των Αλβανών θα είναι Αλβανός, των Ελλήνων Έλληνας κ.ο.κ.

Η κάθε ομάδα έχει τον αρχηγό της, στο πρόσωπο του οποίου εκφράζεται η πίστη και η αφοσίωση της ομάδας. Η αναφορά των φυλακισμένων στην ύπαρξη αρχηγών άλλων ομάδων των κρατουμένων γίνεται με αρνητικούς προσδιορισμούς, γεγονός το οποίο αναδεικνύει την ανταγωνιστική σχέση μεταξύ των ομάδων. Εξαιτίας της διαφορετικής εθνο-πολιτισμικής προέλευσης αλλά και της διαφορετικής μεταχείρισης των ομάδων των κρατουμένων μέσα στο Κατάστημα, το σύστημα της ηγετικής συμπεριφοράς όχι μόνο ποικίλλει, αλλά παρουσιάζεται και διαφορετικός βαθμός αλληλεγγύης και ιεραρχικής οργάνωσης μεταξύ των μελών της κάθε ενδο-ομάδας.

«... Οι Αλβανοί έχουν τον Αλβανό, οι Κούρδοι τον Κούρδο, οι Ρώσοι, τον Ρώσο. Ο αρχηγός δε γίνεται πάντα με τον ίδιο τρόπο. Αλλοτε, αρχηγός είναι αυτός που τον σέβονται. Ο τρόπος που περπατάει, που στέκεται, που μιλάει. Άλλες φορές, αρχηγός είναι αυτός που, αν δεν πας μαζί του, θα σε μαχαιρώσουν. Για να καταλάβεις ποιος είναι, αρχηγός... Όταν ήμουν στην Πάτρα, ήταν αρχηγός ο Κ. Αυτός όλο φωνάζει, βγάζει μαχαίρι και όλα αυτά. Σ' αυτόν, είχα δύο επιλογές. Ή έπρεπε να τον μαχαιρώσω ή έπρεπε να κάνω την κότα. Δεν μπορείς να κάνεις τίποτα άλλο. Αναγκάστηκα να κάνω την κότα. Γιατί αν τον χτυπούσα, θα έμενα στη φυλακή πολύ καιρό. Επέλεξα λοιπόν την κότα. Κατάλαβες;»

Σε γενικές γραμμές, πάντως, ο αρχηγός συνιστά ένα είδος επαγγελματία ο οποίος εκπροσωπεί την ομάδα του και καθίσταται στη θέση αυτή, είτε γιατί επιβάλλεται με τη χρήση βίας είτε γιατί αξιολογείται από την ομάδα ότι είναι κάποιος που, λόγω των κοινωνικών του χαρακτηριστικών (είδος αδικήματος, παλαιότητα, γνώση του συστήματος, μορφωτικό επίπεδο) θεωρείται ότι είναι καταλληλότερος στη διαπραγμάτευση με την υπηρεσία, καλύτερα δικτυωμέ-

νος και ότι μπορεί να απορροφά όλη του τη μέρα με τις υποθέσεις της ενδο-ομάδας. Από τη στιγμή που ένα άτομο καταλαμβάνει τη θέση του αρχηγού, του επιβάλλεται μια σταδιοδρομία. Η επιβολή αυτή συντελείται τόσο από την ίδια την υπηρεσία, η οποία αναζητά εκπροσώπους των κρατουμένων, ώστε να μπορεί να συναλλάσσεται μαζί τους και να επιλύει προβλήματα (κυρίως διατήρηση ασφάλειας χωρίς διατάραξη της ησυχίας του ιδρύματος, αποφυγή εξεγέρσεων κτλ.) είτε από την ομάδα των κρατουμένων, είτε και από τον ίδιο τον κρατούμενο αρχηγό. Γεγονός είναι ότι και οι τρεις παράγοντες διαδραματίζουν από κοινού και εξίσου ρόλο για την ανάδειξη του αρχηγού. Από τη στιγμή που επιβάλλεται στον αρχηγό αυτή η νέα σταδιοδρομία, ο αρχηγός εξαρτάται από την ομάδα που εκπροσωπεί (τον αριθμό των μελών της, αλλά και την επικινδυνότητα της-π.χ οι Γεωργιανοί θεωρούνται επικίνδυνη ομάδα κρατουμένων- και αναλαμβάνει την ευθύνη να εκπροσωπεί την ομάδα του σε οποιαδήποτε κοινωνική περίπτωση.

Ο αρχηγός υφίσταται πιέσεις ως πρόσωπο, αλλά και ασκεί πιέσεις. Ο αρχηγός είναι υποχρεωμένος να έχει δοσοληψίες με τους κρατούμενους της ομάδας του, με κρατούμενους (κυρίως μέσω αρχηγών και υπασπιστών τους) άλλων ομάδων, αλλά και με τη σωφρονιστική υπηρεσία (κυρίως τον αρχιφύλακα). Κατά συνέπεια, αρχηγός καθίσταται ένα άτομο που βρίσκεται μέσα στον κύκλο των ομοίων αλλά και έξω από αυτόν. Κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση με την υπηρεσία, είναι επομένως το πρόσωπο που έρχεται σε επαφή με τους φυσιολογικούς Άλλους πιο συχνά. Ταυτόχρονα, ο ρόλος του αρχηγού επιβάλλει την κοινωνική απόσταση, η οποία διασφαλίζεται μέσω της «έλλειψης ορατότητάς» του. Οι ανειλημμένες υποχρεώσεις του αρχηγού επιβάλλουν την παρουσία του σε διάφορους χώρους μέσα στο Κατάστημα (συνομιλία με αρχιφυλακείο, με δικηγόρους, με άλλους αρχηγούς κτλ). Κατά συνέπεια, ο αρχηγός ενδέχεται να παρίσταται μέσω άλλων, ενός κύκλου κρατουμένων υπασπιστών, που η παρουσία τους διατηρεί ένα κλίμα συνεχούς επιτήρησης.

Η κουλτούρα της φυλακής οργανώνεται γύρω από τις ιδέες περί επικινδυνότητας, λόγω της ύπαρξης μεγάλου αριθμού εγκληματιών. Ο ισχυρός κανόνας που ορίζει ότι η επίκληση βοήθειας για την αντιμετώπιση του κινδύνου από το Κατάστημα είναι απαγορευμένη, είναι αυτός γύρω από τον οποίο ενδυναμώνεται στη συνείδηση η αναγκαιότητα για την ύπαρξη και τη σημασία των αρχηγών ως του ενδιάμεσου κρίκου. Ο αρχηγός αναπαρίσταται ως πρόσωπο που ασκεί δύναμη, εξουσία και επιρροή κάτω από έναν ρόλο διαιτησίας αλλά και έναν ρόλο διαχειριστή κινδύνων που ενδέχεται να αντιμετωπίσει ένας κρατούμενος (π.χ. μια διαμάχη μεταξύ κρατουμένων μελών διαφορετικών ομάδων). Σημαντικό, επίσης, κριτήριο για την ανάδειξη του αρχηγού αποτελεί το μορφωτικό κεφάλαιο του αρχηγού, ως το απαραίτητο εφόδιο στις συναναστροφές με τους Άλλους και ιδιαίτερα με την υπηρεσία. Στη φυλακή Κορυδαλλού, εντοπίζονται διάφοροι ιδεότυποι ηγεσίες (παραδοσιακή,

χαρισματική ή ορθολογική), ανάλογα με τις ανάγκες διασφάλισης της εκάστοτε ομάδας κρατούμενων.⁸⁶

Σ' ένα περιβάλλον συνεχών αποστερήσεων, ένα βασικό στοιχείο της ηγετικής συμπεριφοράς που επικαλούνται οι κρατούμενοι αποτελεί ο πατερναλιστικός ρόλος του αρχηγού. Ο αρχηγός καλείται να καλύψει βασικές ανάγκες κρατούμενων που βρίσκονται σε δεινή θέση, επισφραγίζοντας την αναγκαιότητά του ως τον κύριο φορέα φροντίδας και ευθύνης μέσα στη φυλακή. Η βελτίωση των συνθηκών μέσα στις φυλακές αναπαρίσταται ως μια επιτυχία που οφείλεται στη διαπραγματευτική ισχύ των εκάστοτε αρχηγών. Εκτός από την παροχή υπηρεσιών, ο αρχηγός ενισχύει πολλές φορές την εξουσία του μέσα από την επίδειξη δύναμης σε ποικίλες φάσεις της καθημερινής συναστροφής. Η εξουσία του αρχηγού έχει πραγματική βάση, όμως μια τεχνική χειραγώγησης των κρατούμενων αποτελεί ενίοτε η υπερβολή για τη διαχείριση καταστάσεων από τον ίδιο, αφού η φυλακή έχει μηχανισμούς ελέγχου στους οποίους ο κρατούμενος, αρχηγός ή μη, δεν μπορεί εύκολα να παρέμβει.

Η ασύμμετρη σχέση μεταξύ αρχηγού και κρατούμενων εκδηλώνεται όχι μόνο μέσα από την αποδοχή αλλά και την περιστασιακή αμφισβήτηση στο πρόσωπο του αρχηγού. Η αμφισβήτηση στο πρόσωπο του αρχηγού γίνεται εντός ορίων, έτσι ώστε τίποτα να μην ανατρέπει την ισορροπία και την κοινωνική ηρεμία μέσα στο Κατάστημα. Άλλωστε, η εναλλαγή των προσώπων των αρχηγών με βίαιο τρόπο, θα επέφερε σημαντική αναστάτωση στο σύστημα, γι' αυτό και η τοποθέτηση των αρχηγών είναι κατά κάποιο τρόπο μόνιμη, σχεδόν κληρονομική. Ο πατερναλιστικός τρόπος διαχείρισης ζητημάτων από τον αρχηγό δε σημαίνει ότι ο κρατούμενος δεν αναγνωρίζει τους σκοπούς της παροχής, ατομικούς, εξουσιαστικούς, είτε φανερά είτε εκ των παρασκήνιων. Για τον κρατούμενο, ο αρχηγός είναι ένας Ιανός: το ένα πρόσωπο κοιτάζει προς την εξουσία, το άλλο την αγνοεί για την ενίσχυση της δικής του δύναμης μέσα στο κατάστημα.

ΓΙΩΡΓΟΣ: «[...]Ο αρχηγός σε εκμεταλλεύεται. Όμως, θα σε προστατέψει. Αν χρωστάς, δε θα σε δείρουνε. Δε θα φας το ξύλο της χρονιας σου».

2. Οι Οικογένειες και τα μεσαία στρώματα

Η ύπαρξη ομάδων ελίτ παρουσιάζει παρόμοια χαρακτηριστικά με αυτά του αρχηγού. Οι ομάδες αυτές, οι οποίες αποκαλούνται από τους κρατούμενους, «οικογένειες» συνήθως προσδοκούν μερίδιο στην κατάκτηση της εξουσίας, μέσα από την απόκτηση ηγετικού ρόλου. Οι ομάδες των ελίτ συγκροτούνται

⁸⁶ Έτσι μπορούμε να δούμε για παράδειγμα στις ομάδες των Αλγερινών να υπερισχύει το θρησκευτικό κριτήριο ή ιδρυματικοί παράγοντες ενώ αντίστοιχα σε άλλες ομάδες π.χ. στους Ελληνες ή στους Αλβανούς να επικρατούν πιο ορθολογικά κριτήρια, όπως οι γνωριμίες, το μορφωτικό κεφάλαιο ή αγοραστική δύναμη.

με κριτήρια παρόμοια με αυτά της ανάδειξης του αρχηγού (εθνοπολιτισμικά, φυλετικά κτλ.), αποτελούν κλειστές κοινωνικές ομάδες, αθέατες και ολιγάριθμες που απολαμβάνουν προνόμια και διατηρούν το κύρος τους τόσο με την παροχή διευκολύνσεων προς τους κρατούμενους όσο και με την κυριαρχία τους σε συγκεκριμένους τομείς δράσης μέσα στη φυλακή (π.χ. διακίνηση ναρκωτικών ουσιών). Πολλές φορές, ο κρατούμενος αναπαριστά τις οικογένειες ως τον επικίνδυνο Άλλο και η συναστροφή με τα μέλη τους, αν και στην ουσία απαγορευτική, συνιστά μια παγίδα, εφόσον εντάσσεται στο πλαίσιο ενός πεδίου ανταλλαγής εξυπηρετήσεων που ενδέχεται να έχουν τη μορφή διευκόλυνσης, φροντίδας, αλλά και εκβιασμών. Άλλοτε, πάλι, οι οικογένειες αναπαρίστανται με λιγότερο ανώδυνους όρους για τον φυλακισμένο, ιδιαίτερα τον πρωτόπειρο, ο οποίος επικυρώνει το κύρος τους μέσα από τα συναισθήματα σεβασμού που εκφράζει απέναντι στην ομάδα. Το έγκλειστο υποκείμενο αναγνωρίζει ότι η πηγή δύναμης των οικογενειών πηγάζει από το σωφρονιστικό σύστημα, ενώ ο άκαμπτος ή μη χαρακτήρας τους καθορίζει τη συσχετισμό δυνάμεων μέσα στη φυλακή.

3. Τα χαμηλά στρώματα

Η πολυπληθύτερη ομάδα αφορά στα χαμηλά στρώματα των κρατουμένων, τα οποία χαρακτηρίζονται από νεαρή ηλικία, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, μικρές ποινές και έλλειψη υποστήριξης τόσο από το σωφρονιστικό πλαίσιο της φυλακής και από εξω-ιδρυματικούς παραγόντες (δικηγόρο, οικογένεια, φίλους κτλ.). Η αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού της φυλακής (π.χ. βαλκανοποίηση των κρατουμένων) και οι μεταβολές της εγκληματικότητας (κυριαρχία των αδικημάτων περί ναρκωτικών) έχουν ως αποτέλεσμα αυτό το στρώμα των κρατουμένων να χαρακτηρίζεται από τη συμμόρφωση στους κανόνες της φυλακής, καθώς κεντρικό χαρακτηριστικό κοινωνικής συμπεριφοράς αποτελεί η αναμονή για την έκτιση της ποινής.

Οι κρατούμενοι των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων στερούνται διευκολύνσεων και προνομίων και βρίσκονται σε κατάσταση πλήρους αδυναμίας τόσο απέναντι στη φυλακή ως γραφειοκρατικό και απρόσωπο φορέα εξουσίας όσο και απέναντι στις ισχυρές ομάδες των κρατουμένων. Χαρακτηρίζονται από δυσπιστία, φόβο για την επιμήκυνση της ποινής και την εκμετάλλευση. Η ιδρυματική ζωή για τον κρατούμενο των χαμηλών στρωμάτων καθίσταται αγχωτική, αφού είναι έντονη η αίσθηση μιας συνεχούς κατάρρευσης από την έλλειψη ισορροπίας μέσα στην κοινότητα. Παρόλες τις αλλαγές, όμως, οι ομάδες διατηρούν κάποια από τα στοιχεία του παλαιού άτυπου κοινωνικού κώδικα των κρατουμένων. Για παράδειγμα, η μείωση της αντιπαλότητας με το προσωπικό δε σημαίνει ότι η σχέση με μέλη του προσωπικού είναι επιτρεπτή. Βασική κοινωνική επιδίωξη των ατόμων αυτών αποτελεί η αναζήτηση της ασφάλειας και η εξασφάλιση πρόσβασης σε αγαθά. Κατά συνέπεια, παρατηρείται ότι

οι περισσότεροι κρατούμενοι σπανίως συμμετέχουν σε ταραχές, καθώς αυτό θεωρείται ένδειξη απερισκεψίας και αφέλειας, συνήθως αποστασιοποιούνται από τέτοια γεγονότα ενώ κάθε σκέψη συλλογικής διαμαρτυρίας καθώς και έκφρασης αλληλεγγύης δεν υφίσταται παρά μόνον όταν έχει εξασφαλιστεί η άμεση ανταπόδοση και αποτελεσματικότητα. Γι' αυτό και η νέα γενιά κρατουμένων που ανήκει στα χαμηλά στρώματα χαρακτηρίζεται από τους παλαιούς κρατούμενους ως μαλθακή και γενιά ατόμων με σπασμωδική συμπεριφορά.

4. Ενδεικτικοί Ιδεότυποι στη βάση της πυραμίδας.

Στη βάση της πυραμίδας εντοπίζονται διάφοροι τύποι κρατουμένων. Ο τύποι αυτοί όχι απλά χαρακτηρίζονται από έλλειψη οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ισχύος, αλλά αντιμετωπίζονται ως οι αποδιοπομπαίοι τράγοι, στους οποίους προστίθενται ποικίλες αποστερήσεις από την κοινότητα των κρατουμένων και της φυλακής. Παρακάτω, παρουσιάζονται ορισμένοι τύποι κρατουμένων που η τοποθέτησή τους στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας συνδέεται με το αξιακό σύστημα της έγκλειστης κοινότητας και την απόδοση ρόλων και αναμενόμενων συμπεριφορών.

4.1. Ο ενδο-ομαδικός παρεκκλίνων

Η φυλακή αποτελεί έναν αυστηρά ετεροφυλόφιλο κοινωνικό χώρο, όπου η οποιαδήποτε παρέκκλιση από την αναμενόμενη κοινωνική συμπεριφορά τιμωρείται αυστηρά από την κοινότητα των κρατουμένων. Ο ομοφυλόφιλος κρατούμενος αποτελεί έναν ιδιαίτερο τύπο φυλακισμένου, που είτε εντάσσεται εκτός κοινωνικής οργάνωσης ως παρίας είτε παρεισφρύει στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα της κοινότητας των κρατουμένων, ανάλογα με τη διαχείριση της ατομικής και κοινωνικής ταυτότητάς του. Σε κάθε περίπτωση, αναπαρίσταται ως ενδο-ομαδικός παρεκκλίνων, δηλαδή ως ένα μέλος της ενδο-ομάδας, που παρεκκλίνει είτε ως προς τις πράξεις του είτε ως προς τα χαρακτηριστικά που φέρει ή και ως προς τα δύο. Ο ενδο-παρεκκλίνων καταλήγει να παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο και αναλαμβάνει διαφορετικές λειτουργίες, με αποτέλεσμα να του αρνείται η ενδο-ομάδα το σεβασμό που αποδίδει στα πλήρη μέλη.

Η ιστορία του Τζεβάτ. Ο Τζεβάτ είναι 30 ετών μουσουλμάνος από την Κομοτηνή, ομοφυλόφιλος, τοξικομανής, μέλος μιας πολύτεκνης αγροτικής οικογένειας (γονείς με 7 παιδιά) που έχει ξεκληριστεί σε τροχαίο ατύχημα και έχει περάσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής του σε φυλακές για αδικήματα που αφορούν εγκλήματα είτε κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές) είτε του νόμου περί ναρκωτικών. Στο πλαίσιο της φυλακής, ο Τζεβάτ είναι μαθητής στο σχολείο, όπου έχει διακριθεί για τις επιδόσεις του στα μαθήματα εικαστικών, ενώ παράλληλα εντάσσεται στο δίκτυο παροχής σεξουαλικών υπηρεσιών. Λόγω της

δεύτερης ιδιότητας του, ως κυρίαρχη ταυτότητα του Τζεβάτ αναπαρίσταται η ομοφυλοφιλική. Ο Τσεβάτ γίνεται το επίκεντρο της προσοχής το οποίο ενώνει τους άλλους σε ένα κύκλο συμμετεχόντων γύρω του. Είναι το άτομο που, ενώ έχει όλα τα προσόντα να είναι κανονικό μέλος της ομάδας (είναι μαθητής), προσεγγίζεται με κοινωνική απόσταση, ως η «μασκότ» της ομάδας. Οι κρατούμενοι προσφωνούν τον Τζεβάτ, με διάφορα γυναικεία ονόματα και τον αντιμετωπίζουν σαν μικρότερο στην ηλικία. Σύμφωνα με τον Γκόφμαν, ονομάζεται ενδοομαδικός παρεκκλίνων, ώστε να θυμίζει ότι είναι παρεκκλίνων σε σχέση με την ομάδα, όχι όμως σε σχέση με τα κανονιστικά πρότυπα. Ο ενδοομαδικός παρεκκλίνων διακρίνεται από τους υπόλοιπους αποκλίνοντες, διότι, σε αντίθεση με εκείνους, έχει μια στρεβλή σχέση προς την ηθική ζωή που ακολουθείται από τα μέλη. Ο Τζεβάτ αντιμετωπίζει την απαξίωση της ομάδας όχι τόσο για το σεξουαλικό του προσανατολισμό όσο για τη θηλυκή του ταυτότητα. Θεωρείται ένα πρόσωπο το οποίο εμπλέκεται σε ένα είδος συλλογικής άρνησης της κοινωνικής τάξης. Αντιπροσωπεύει, δηλαδή, μια εμπλοκή στο σύστημα αξιών της κοινωνίας των κρατουμένων.

Μια άλλη περίπτωση ζευγαριού ανδρών. Χαρακτηριστική η περίπτωση δύο Ρώσων κρατουμένων (ο Αποστόλης και ο Κωνσταντίνος). Οι δύο άνδρες ζούσαν στο ίδιο κελί, φοιτούσαν και οι δύο στο σχολείο της φυλακής και διήγαν κοινό βίο. Στην περίπτωση αυτή, η κοινωνική αντίδραση ήταν ήπια. Τα σχόλια υπήρχαν, αλλά δεν είχαν τη μορφή της κοινωνικής αποδοκιμασίας που αντιμετώπιζε ο Τζεβάτ. Ο Κωνσταντίνος ήταν ο άνδρας του ζευγαριού, ο οποίος είχε μια «ανδρική» συμπεριφορά, σύμφωνα με παραδοσιακούς όρους. Στην περίπτωση του Κωνσταντίνου υπερτερούσε η εθνική ταυτότητα, και όχι η σεξουαλική.

Η περίπτωση εθνοπολιτισμικής ομάδας. Διαφορετική είναι η κοινωνική αντίδραση απέναντι σε εθνο-πολιτισμικές ομάδες που έχουν ως κυρίαρχη πρακτική, όσον αφορά στο σεξουαλικό προσανατολισμό, την ομοφυλόφιλη συμπεριφορά. Οι κρατούμενοι περιέγραφαν αρνητικά τις ομάδες αυτές ως εξω-ομάδες, ως δείγματα πολιτισμικής καθυστέρησης, γεγονός το οποίο εξασφαλίζει τη κοινωνική συνοχή της ενδο-ομάδας στην αντιπαράθεσή της με τον Άλλον. Και στην περίπτωση αυτή κριτήριο χαρακτηρισμού αποτελεί η εθνοτική και όχι η σεξουαλική ταυτότητα.

4.2. Τα «Πρεζόνια»

Οι αναπαραστατικές ενότητες απέναντι σ' αυτόν τον τύπο κρατουμένου επικεντρώνονται σε αρνητικά χαρακτηριστικά (ρουφιάνοι, μη ηθικοί, κλέφτες) και επενδύονται με ιδιότητες του ανεπιθύμητου αντίθετου Άλλου. Πρόκειται για την εξω-ομάδα της οποίας τα μέλη μπορούν να κάνουν οτιδήποτε, να παραβιάσουν οποιοδήποτε κώδικα ηθικών αξιών προκειμένου να εξασφαλίσουν τη «δόση» τους. Το «πρεζόνι» χαρακτηρίζεται από αφεγγυότητα και

λειτουργεί διασπαστικά για τη συνοχή της ομάδας των κρατουμένων. Σημειώνεται ότι η απόδοση του όρου «πρεζόνι» δεν αφορά τόσο στα άτομα που κάνουν χρήση ουσιών. Αρκετοί κρατούμενοι, εξάλλου, είναι είτε συστηματικοί είτε περιστασιακοί χρήστες και εκφράζουν όπως ειπώθηκε και παραπάνω, μια θετική στάση απέναντι στη χρήση τοξικών ουσιών. Η στάση απόρριψης απέναντι στα «πρεζόνια» έχει άλλο χαρακτήρα. Έτσι, «πρεζόνι» δεν είναι αυτός που απλά κάνει χρήση τοξικών ουσιών, αλλά αυτός που συμμαχεί με το σύστημα της φυλακής, με την αστυνομία κτλ., είναι πρόσωπο ανάξιο εμπιστοσύνης, που προκειμένου να «βολευτεί», είναι έτοιμος να κάνει τα πάντα και κυρίως να παραβιάσει τον άτυπο κώδικα συμπεριφοράς των κρατουμένων.

Η εικόνα της απαξίωσης συνοδεύεται με αρνητικούς αξιολογικούς χαρακτηρισμούς. Το πρεζόνι είναι αυτός που, εξαιτίας της χρήσης, έχει στερηθεί τις νοητικές αλλά και συναισθηματικές ιδιότητες και αποπροσωποειείται, είναι το «κομοδίνο»⁸⁷, όπως αποκαλείται από τους κρατούμενους. Ο «κρατούμενος-κομοδίνο» είναι ένα αντικείμενο που τοποθετείται από δω και από κει, χωρίς αίσθηση του περιβάλλοντος και των ανθρώπων γύρω του. Για το λόγο αυτό, δεν μπορεί να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων και να «βγάλει σωστά τη φυλακή» του. Κατά συνέπεια, ο κρατούμενος δυσανασχετεί σε μια αναγκαστική συνέντευξη μαζί του. Η συναναστροφή με το «πρεζόνι» θεωρείται απαξιώτικη για τον κρατούμενο και είναι λόγος εκδίωξης από το κελί.

ΑΝΙ: *«Το σχολείο χάλασε. Εχουν φέρει εδώ όλα τα πρεζόνια. Και γίνεται χαμός. Τι τους πήρανε αυτούς; Θέλουν να το διαλύσουν το σχολείο».*

Συνολικά, το πρεζόνι είναι ο κρατούμενος που δεν αντέχει τις πιέσεις και συνεργάζεται με τη φυλακή, είναι ασυνεπής σ' ό,τι αναλαμβάνει, γι' αυτό και δεν μπορεί να φέρει σε πέρας μια αποστολή, απουσιάζει από το σχολείο ή όποια άλλη εργασία στερώντας μεροκάματα από τους συγκρατούμενούς του, χρωστάει και δεν επιστρέφει ποτέ τα χρέη του, είναι υποκριτής, αφού προσποιείται το φίλο και εκλιπαρεί συνεχώς για βασικά είδη (ρούχα, παπούτσια) προκειμένου να τα ανταλλάξει με ναρκωτικά, πιέζει την οικογένεια να εισάγει ναρκωτικά μέσα στη φυλακή και λειτουργεί απερίσκεπτα, με αποτέλεσμα οι «γκάφες» του, να επιτείνουν τα συστήματα ελέγχου και επιτήρησης. Για τους λόγους αυτούς, το πρεζόνι αντιμετωπίζεται με αποκλεισμούς και αποπομπή.

4.3. Τα «Ταξί»

Τα ταξί είναι μια κατηγορία άπορων κρατουμένων που εξασφαλίζουν τα απαραίτητα αγαθά για την ικανοποίηση των αναγκών τους, μεταφέροντας το φα-

⁸⁷ Σύμφωνα με την αφήγηση ενός κρατούμενου, ο όρος προήλθε από την ύπαρξη κομοδίνου δίπλα στο κρεβάτι που υπήρχε παλιά στους θαλάμους. Ο κρατούμενος κομοδίνο είναι αυτός που βρίσκεται συνέχεια στο κρεβάτι, είναι ξαπλωμένος ή κοιμάται, δεν προαυλίζεται και η μόνη επαφή που έχει, είναι με το έπιπλο που βρίσκεται δίπλα του, πάνω στο οποίο βρίσκονται τοξικές ουσίες (χάπια, σιρόπια κτλ).

γητό της υπηρεσίας που μοιράζεται στην κιγκλίδα, στα κελιά, έναντι μιας σχέσης ανταλλαγής. Ταξί είναι συνήθως κρατούμενοι που δεν έχουν «καντίνα», έλλειψη υποστήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον, που αποδέχονται την προσφορά ενός άλλου κρατούμενου έναντι της ανάληψης μιας άλλης υποχρέωσης, όπως αυτής της μεταφοράς του φαγητού. Πρόκειται, δηλαδή, για μια άτυπη θέση εργασίας που τίθεται από την κοινότητα των κρατουμένων και όχι από την υπηρεσία.

Στη φυλακή Κορυδαλλού, η υπηρεσία του ταξί αποτελεί ένδειξη κύρους για τον κρατούμενο που την απολαύει, ενώ αντίστοιχα η προσωπική παραλαβή του φαγητού από την υπηρεσία αποτελεί απαξιωτική συμπεριφορά. Ο «σωστός» κρατούμενος επιλέγει το φαγητό που θα παραλάβει από την υπηρεσία (ψωμί, όσπρια κτλ.), μισθώνει ταξί και μαγειρεύει στο κελί. Τα ταξί είναι έμπρακτη απόδειξη ότι «έχει καντίνα», δηλαδή αγοραστική δύναμη και υποστήριξη από τους οικείους Άλλους της εξω-ομάδας. Ο κρατούμενος μέσω του ταξί εξασφαλίζει τη θέση του στα μεσαία ή ανώτερα στρώματα της φυλακής. Αντίστοιχα, το ταξί αξιολογείται ως πρόσωπο που επιτελεί μια υποτιμητική εργασία η οποία βρίσκεται σε θέση υποτέλειας σε σχέση με τις λοιπές ομάδες των κρατουμένων. Με τον τρόπο αυτό, διασφαλίζεται η ταξινόμηση στην κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων, ενώ επιλύονται πρακτικά προβλήματα καταμερισμού των αγαθών σε μια φυλακή που χαρακτηρίζεται από υπερπληθυσμό και ελλιπές υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο.

Συνολικά, η κοινωνική οργάνωση των κρατουμένων είναι αποτέλεσμα της αποδιάρθρωσης του Εαυτού στο περιοριστικό περιβάλλον της φυλακής, το οποίο είναι απειλητικό για τον Εαυτό. Είναι το αποτέλεσμα της κοινωνικής αντίδρασης στις δεινοπάθειες της φυλακής, αλλά και στο στίγμα που βιώνεται και αναμένεται κατά την αποφυλάκιση.

ΣΟΦΙΑ: «Σίγουρα είναι διαφορετική η φυλακή που βλέπεις, από αυτό που περιμένεις να δεις. Είμαστε και εμείς άνθρωποι, που είμαστε μέσα στα κάγκελα. Έξω είμασταν και 'μεις κάποτε».

Ο κρατούμενος ως συλλογικό υποκείμενο αντιδρά με δύο τρόπους στην επίθεση που δέχεται στον Εαυτό κατά τη φυλάκισή του. Ο ένας τρόπος είναι η ομαδοποίηση που ενισχύει την κοινωνική ταυτότητα και την αυτοπεποίθησή του. Ο άλλος είναι η υπογειότητα, η αποφυγή κοινωνικών καταστάσεων και προσώπων, η κίνηση σε συγκεκριμένους χώρους, η χρήση συγκεκριμένων αντικειμένων κτλ. Και οι δύο λύσεις χρησιμοποιούνται, χωρίς ωστόσο να εμποδίζουν τις καταλυτικές συνέπειες του εγκλεισμού. Αντίθετα, η ανασφάλεια, η έλλειψη αλληλεγγύης, ο φόβος για επίθεση στο Εαυτό τόσο από τη φυλακή όσο και από το κατάστημα, στεγανοποιούν περαιτέρω τον κρατούμενο. Ο φυλακισμένος επιχειρεί να διαχειριστεί το στίγμα του, το εσωτερικοποιεί και ενδοβάλλεται από τα υποκείμενα στα οποία απευθύνεται. Ως απάντηση στην κοινωνική εγκατάλειψη έρχεται η συναναστροφή μέσα στη φυλακή.

ΜΑΡΙΝΑ: «[...] Και ήξερα, ότι γι' αυτό που έκανα, είμαι εδώ, και θα πληρώσω. Αλλά μπήκα πολύ, πώς να στο πω. Έχασα κάθε συναίσθημα του φόβου. Δηλαδή, το να φοβάμαι, πώς να τα καταφέρω, απλά σκεφτόμουν κάθε στιγμή τι θα κάνω για να επιβιώσω, ό, τι και να μου συμβεί.... Ασφαλής ένιωθα όσο ήμουν με τις κρατούμενες. Όταν έβλεπα έναν υπάλληλο, και ότι είχε σχέση με τους υπεύθυνους, ένιωθα έναν φόβο. Δηλαδή, μου μιλούσαν, και έλεγα, τι θέλουν από μένα; Συνέχεια υπήρχε αυτός ο φόβος. Όταν ήμουν με τις κρατούμενες ένιωθα ίδια και με αυτές μετά, ένιωθα πιο ασφαλής.»

Η εικόνα για τη φυλακή και τους φυλακισμένους αναστρέφεται από πρώην αρνητική σε θετική. Για τον κρατούμενο, ο εγκλεισμός και η αναγκαστική συναναστροφή διαμορφώνει έναν μικρόκοσμο όπου η φυλακή αναπαρίσταται ως ένας φυσιολογικός κοινωνικός τόπος που φαντασιακά λειτουργεί ως μια γενική κατάσταση ζωής για όλα τα μέλη της κοινωνίας. Αυτή η αντίληψη αποτελεί αποκύημα της προσπάθειας του ατόμου να επιλύσει με μαγικό τρόπο το κοινωνικό αδιέξοδο που δημιουργείται από την επίθεση στον Εαυτό, μεταθέτοντας στη φυλακή την εικόνα μιας υγιούς και φυσιολογικής πραγματικότητας.

ΜΑΡΙΑ: «Δηλαδή το 95% στην κοινωνία έχει κάνει φυλακή. Δηλαδή, έτσι πιστεύω. Πριν κάποια χρόνια ήταν ντροπή να έχεις κάνει φυλακή. Τώρα δεν είναι έτσι. Και τώρα να πει η κοινωνία, Α! έχεις κάνει φυλακή. Δεν με ενδιαφέρει. Εγώ πλήρωσα αυτό που έπρεπε να πληρώσω, από κει και πέρα τι σκέφτεται ο καθένας...»

ΑΡΜΑΝΤΟ: «...όταν έχεις κάνει τόση φυλακή, μετά δε σου κάνει εντύπωση. Η πρώτη φορά είναι αυτή που στεναχωριέσαι. Λες τι θα κάνω, δεν μπορώ. Εγώ τώρα μετά από τόσες φυλακές, δεν καταλαβαίνω τίποτα. Λεω, με πιάσανε, εντάξει θα ξαναβγώ. Η ζωή είναι πόλεμος. Σε αυτόν τον πόλεμο, κοίτα να περνάς καλά..Είσαι στη φυλακή, το επέλεξες, κάτι έκανες, εντάξει, κοίτα να περάσεις όσο γίνεται καλύτερα».

Αυτό σημαίνει ότι ο κρατούμενος προχωρά σε μια προσομοίωση της κοινωνίας μέσα στη φυλακή. Μεταφέροντας την ανάγκη ένταξης, μετασηματίζει τη φυλακή σε ένα κοινωνικό υπόδειγμα όπου οι κατηγοριοποιήσεις και οι διαχωρισμοί αναπαράγονται με όρους συλλογικού ασυνείδητου. Ο κρατούμενος κατηγοριοποιεί και ταξινομεί, διαχειρίζεται τα δεινά της φυλάκισης αλλά και του στίγματος, μέσα από διαδικασίες στιγματισμών για τις άλλες ενδο-ομάδες. Αφού το υποκείμενο στιγματίζεται, δέχεται επίθεση στον Εαυτό, θα στιγματίσει, και θα επιτεθεί με τη σειρά του. Έτσι, οι μεροληπτικές αποδόσεις και κρίσεις επιβάλλονται και στην κοινωνική αντίληψη των μελών των διαφόρων ενδο-ομάδων της έγκλειστης κοινότητας, τροφοδοτώντας τους διομαδικούς ανταγωνισμούς. Πρόκειται για την άμυνα κατά την οποία ο διαχωρισμός και η ταξινόμηση μεταφέρεται με ηγεμονικούς όρους μέσα στο στιγματιστικό περιβάλλον της φυλακής.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το παρόν πόνημα επιχειρήσει να απαντήσει σε ερωτήματα που σχετίζονται με τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κρατούμενων μαθητών και μαθητριών του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού για το εγκληματικό φαινόμενο, όπως διαμορφώθηκαν κατά τη χρονική περίοδο 2007-2015.

Ως απάντηση στην πρώτη υπόθεση εργασίας, κατά τη διεξαγωγή της έρευνας έγινε φανερό ότι, το Κ.Κ. Κορυδαλλού αποτελεί ένα ολοπαγές ίδρυμα που επιδρά με καθολικό τρόπο στη συνείδηση του φυλακισμένου. Το χωροχρονικό πλαίσιο της φυλακής Κορυδαλλού βιώνεται από το φυλακισμένο αρχικά με όρους εχθρότητας και εν συνεχεία με όρους οικειότητας, γεγονός το οποίο επιδρά στον Εαυτό, χωρίς να αναιρείται το αίσθημα της σχέσης ιδιοκτησίας του Καταστήματος ως προς το φυλακισμένο.

Όσον αφορά στη δεύτερη υπόθεση εργασίας, η έρευνα έδειξε ότι η φυλάκιση επιδρά στη κατασκευή των κοινωνικών αναπαραστάσεων γύρω από το εγκληματικό φαινόμενο. Ειδικότερα, όσον αφορά στον προσδιορισμό του εγκλήματος, η διάκριση ανάμεσα στο έγκλημα και την παρανομία και οι αντίστοιχες ταξινομήσεις σε κλίμακες αξιολόγησης αποτελούν στρατηγικές περιφρούρησης της ενδο-ομάδας (Εγώ ο παράνομος) η οποία ενισχύεται μέσα από τη συνεχή αντιπαραβολή της με τα μέλη της έξω-ομάδας (ο Άλλος ο εγκληματίας). Συνέπεια αυτής της στρατηγικής αποτελεί η αναπαράσταση του εγκλήματος ως ενός ιδιαίτερα αρνητικού φαινομένου το οποίο είναι αποτέλεσμα ατομικής επιλογής και δράσης, ορθολογικής απόφασης ή προϊόν διαταραγμένης προσωπικότητας και η αναπαράσταση της παρανομίας, ως μιας ηρωικής κοινωνικής πράξης που παράγεται κάτω από κοινωνικούς όρους. Οι φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης περιγράφονται με ιδιαίτερα αρνητικά φορτισμένους όρους. Οι αρνητικές αναπαραστάσεις απέναντι στην Αστυνομία συνδέονται με το βίαιο χαρακτήρα της αστυνομικής δράσης, ο Ανακριτής αναπαρίσταται ως ένας διαμεσολαβητής-γραφειοκράτης ενώ, οι Δικηγόροι Υπεράσπισης αναπαρίστανται ως πρόσωπα που χαρακτηρίζονται από ιδιοτέλεια, εφόσον λειτουργούν με κίνητρα υψηλών απολαβών και μελλοντικής πελατείας. Για τον κρατούμενο, οι Δικαστές μιλούν δια των αποφάσεών τους, αποτυπώνοντας αναπόδραστα πολιτικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς και κυρίαρχες ιδεολογίες.

Ο ποινικός και ο περιποινικός τομέας αναπαρίστανται αρνητικά αφού οι φορείς τους περιγράφονται ως «οι ξεπεσμένοι επαγγελματίες» αλλά και ως οι βασικές πηγές εξουσίας που οριοθετούν τη διαβίωση μέσα από τον περιορισμό της κίνησης, τον εξαναγκασμό αλλά και το συνεισισμό. Με εξαίρεση την Εκκλησία, ωστόσο, ο παραποινικός τομέας αναπαρίσταται με πιο θετι-

κούς όρους, αφού προσφέρει την ευκαιρία συναναστροφής με ανθρώπους «εκτός των τειχών».

Ως απάντηση στην τρίτη υπόθεση εργασίας διαπιστώνεται η αποστασιοποίηση που βιώνει ο έγκλειστος από τον κόσμο των μη εγκλειστων. Οι κρατούμενοι αναπτύσσουν μια κοσμοθεωρία σύμφωνα με την οποία «η κοινωνία φταίει για όλα, όλα είναι ψέματα» και συνεχίζουν να μετριούνται από το «πόσο θα παίξεις το παιχνίδι των αλλωνών, για να περνάς καλά». Στις περιπτώσεις των αφηγήσεων όπου εμφανίζεται ταύτιση πεποιθήσεων με τις κυρίαρχες αντιλήψεις αυτή εμφανίζεται ως απόπειρα περιφρούρησης του Εαυτού στην περίπτωση συνομιλίας με το φυσιολογικό Άλλο.

Ως προς την τέταρτη υπόθεση εργασίας, το βίωμα των αποστερήσεων αποδιάρθρωνει τον κρατούμενο με στόχο όχι την εκδίκηση αλλά την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού ελέγχου. Η δεινοπάθεια του εγκλεισμού, η γραφειοκρατικοποίηση και ο απρόσωπος χαρακτήρας του καταστήματος σε συνδυασμό με την επιβολή θετικών κυρίως, κυρώσεων από τον ποινικό μηχανισμό, διαμορφώνουν ένα μοντέλο πειθάρχησης όχι απλώς επί των εγκλειστων αλλά κυρίως μέσα από τα έγκλειστα υποκείμενα.

Ως προς την πέμπτη υπόθεση εργασίας, η απάντηση του υποκειμένου στην αποδιάρθρωση του Εαυτού συνεχίζεται, μέσα από την ανασύσταση της ταυτότητας που συντελείται με την ένταξή του σε ομάδες που θα του διασφαλίσουν την αυτο-ενίσχυση. Αρχικά, η φυλακή παράγει την ταξινόμηση σε μια λογική ποινικής οικονομίας, εν συνεχεία όμως οι κρατούμενοι ακολουθούν τις εντάξεις, προκειμένου να διαχειριστούν τη δεινοπάθεια της φυλακής. Η κοινωνική διαστρωμάτωση των κρατουμένων χαρακτηρίζεται από κλειστότητα, όσον αφορά στην προοπτική κινητικότητας. Τα κοινωνικά άκρα είναι συμπαγή στη μεσαία τάξη, όμως, ενδέχεται να εμφανιστεί ένα είδος περιορισμένης κοινωνικής κινητικότητας, η οποία μπορεί να είναι ανοδική ή καθοδική. Η ένταξη σε κοινωνικές ομάδες, ωστόσο, δεν ολοκληρώνει τη διαδικασία ανασύστασης του υποκειμένου στο βαθμό που αφήνεται απροστάτευτο το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των κρατουμένων, με συνέπεια η ιδιώτευση να καθίσταται κυρίαρχη στρατηγική.

Συνολικά, ο εγκλεισμός οδηγεί σε συλλογικούς μηχανισμούς καταπίεσης, τους οποίους το άτομο καλείται να βρει τη δύναμη να αντιμετωπίσει. Ο εγκλεισμός είναι μια στιγμή οδυνηρή για το άτομο και το περιβάλλον του, αλλά είναι επίσης η στιγμή που «...βρίσκεις το χρόνο να σκεφτείς. Μέχρι 2 χρόνια αντέχεις... Μετά είναι το δύσκολο». Συνολικά, όμως, η λειτουργία της φυλακής και του ποινικού μηχανισμού, με τον ανορθολογισμό του, τον ταξικό χαρακτήρα του και την αυστηροποίηση των ποινών, βιώνονται ως άδικοι και ξεπερασμένοι. Οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης και ο εξοντωτικός εγκλεισμός δε βοηθούν στην επανεκτίμηση των βιωματικών καταστάσεων. Η επανένταξη γίνεται ιμπρεσιονισμός που πρέπει να αποβληθεί.

Ποιον τύπο κρατούμενου παράγει η σύγχρονη φυλακή; Η φυλακή αποτελεί ένα χώρο πολιτισμικής καθιέρωσης, επιβολής του αυθαίρετου και παραγωγής ανισότιμων διατάξεων. Αυτό το έθος επιβάλλεται κυρίως με ψυχολογική - αλλά και σωματική- βία, νομιμοποιείται και παγιώνεται στους κρατούμενους, κυρίως μέσω της άσκησης μιας θετικής επιβολής προς όφελος ομάδων κρατουμένων οι οποίοι κατέχουν τα επιβεβλημένα μέσα (αγοραστική δύναμη, συγκεκριμένη εθνότητα κτλ), με επακόλουθο να ενδυναμώνονται οι υπάρχουσες ανταγωνιστικές σχέσεις. Οι θετικές επιλογές και η παροχή προνομίων εξασφαλίζουν τη συναίνεση αυτών των ομάδων που τα απολαύουν, που με τη σειρά τους έχουν τη δύναμη και την επιρροή να τη διευρύνουν και στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα της κοινότητας των κρατουμένων. Ο εγκλεισμός προκαλεί αντίστοιχες αλλαγές στο συνειδητό του και τις αντιλήψεις (για την πραγματικότητα, τις ικανότητες του Εαυτού, τα διάφορα κοινωνικά αντικείμενα γύρω από τα οποία συζητά ο συμμετέχων), τις κοινωνικές στάσεις και δράσεις του υποκειμένου. Φαίνεται ότι ο κρατούμενος αντιλαμβάνεται κάθε νέο του Εαυτό ως αλληλένδετο με μια νέα κοινωνική ένταξη, αλλά επιθυμεί να εμφανίσει τις αναζητήσεις του ως δικές του επιλογές, να είναι τελικά ο τελικός δημιουργός των πράξεών του. Ο ίδιος αντιλαμβάνεται την κοινωνική του ολοκλήρωση, ενσωματώνοντας στο σύστημα ταυτότητάς του τις ιδιαίτερες πολιτισμικές πληροφορίες που του παρέχει η κουλτούρα των εκάστοτε ομάδων ένταξης (ομάδα παρέα κρατουμένων κτλ). Όμως, η δημιουργία κατηγοριών κρατουμένων μέσα στη φυλακή, λειτουργεί περισσότερο ως στρατηγική ελέγχου, αφού αφήνει απροστάτευτο το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των κρατουμένων. Ο κρατούμενος καλείται μόνος του να χειριστεί τη διαβίωσή του και να αντιμετωπίσει τις απειλές, με πολλαπλά κόστη τις περισσότερες φορές. Ο κίνδυνος, η καψυποψία καθιστούν την ιδιότητα τη μόνη επιλογή. Η φυλακή, καλλιεργώντας τον ατομικισμό και την καχυποψία, διαμορφώνει τη συνείδηση, παράγει τον κρατούμενο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η φυλακή μετασχηματίζεται χρόνο με το χρόνο, οι αλλαγές, ωστόσο, είναι δύσκολο να επιτευχθούν. Με την εφαρμογή του Νόμου 4322/2015 περί αποσυμφόρησης και βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης στις ελληνικές φυλακές και τη σημαντική μείωση του έγκλειστου πληθυσμού, συνυπήρχαν ταυτόχρονα οι ίδιες προβληματικές διοικήσεις, οι άσχημες συνθήκες και οι εξοντωτικές ποινές. Φαίνεται ότι στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, στην εποχή της μηδενικής ανοχής και της γενίκευσης της επισφαλούς εργασίας, εξακολουθεί και ενισχύεται ο ρόλος της φυλακής ως αναντικατάστατου μηχανισμού προστασίας από την επικίνδυνη τάξη. Παρόλες τις αλλαγές, ο έγκλειστος πληθυσμός εξακολουθεί να είναι αριθμητικά υψηλός ενώ διαφαίνεται η γενική τάση, οι φυλακές να εξακολουθούν να γεμίζουν ασφυκτικά. Η πύλη του Κορυδαλλού είναι μια περιστρεφόμενη πόρτα που οδηγεί σε έναν κοινωνικό τόπο όπου το σωφρονιστικό πλαίσιο, και κυρίως το επίπεδο διαβίωσης, παραμένουν το ίδια. Τι είναι η φυλακή για τον κρατούμενο; Οι απειλές της υγείας, η οικονομική εκμετάλλευση, η κακή σίτιση, η παρακμή των εκπαιδευτικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, η έλλειψη προσωπικού, οι λιγοστές θέσεις εργασίας των κρατουμένων, ο συνωστισμός, η έλλειψη σεβασμού και αξιοπρέπειας απέναντι στον κρατούμενο και την οικογένειά του, η ανασφάλεια δικαίου, αυτά και άλλα που αφηγούνται οι ίδιοι οι κρατούμενοι, αναπαράγουν τη φυλακή ως έναν τόπο τιμωρίας, ένα εχθρικό περιβάλλον για τα δικαιώματα των ανθρώπων που εισέρχονται καταναγκαστικά σ' αυτό, ένα περιβάλλον που εύκολα στερεί και δύσκολα παρέχει, ένα δυσμενές περιβάλλον για τη συστηματική προετοιμασία των ανθρώπων να επανέλθουν ομαλά στον ελεύθερο κοινωνικό βίο και να οργανώσουν τη ζωή τους μετερχόμενοι νόμιμα μέσα για την επίτευξη νόμιμων σκοπών.

Σ' αυτό το κοινωνικό πλαίσιο, η ευθύνη επιρρίπτεται στον κρατούμενο. Όλη η αφήγηση γύρω από τις συνολικές στερήσεις και την αποτελεσματικότητα της φυλακής περιστρέφεται γύρω από το πρόσωπο του φυλακισμένου. Αυτός φταίει και για τον εγκλεισμό του και για τις δεινοπάθειες. Οι ποινικές πρακτικές- παραποινικός και περιποινικός τομέας- λειτουργούν μέσα από τη χορήγηση διευκολύνσεων και επιβραβεύσεων, παρά τιμωριών και ποινών, με επιτυχέστερα αποτελέσματα. Η φυλακή παρέχει τροφή, σχολείο, θεατρικές παραστάσεις κτλ. ως ανταμοιβές. Ο κρατούμενος είναι αυτός που δεν αξιοποιεί τις ευκαιρίες που του δίνονται και δεν αντιμετωπίζει τις απειλές. Η επίρριψη ευθυνών στον κρατούμενο καταλήγει στο να τις αποδέχεται και ο ίδιος, ως συλλογικό υποκείμενο. Ο κρατούμενος θεωρεί τον άλλο κρατούμενο υπεύθυνο για την κατάστασή του. Για το έγκλειστο υποκείμενο η διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης προέρχεται από την προστασία από τους εγκληματί-

ες συγκρατούμενούς του, από τη περιφρούρηση των ορίων που θέτουν το «εμείς και οι άλλοι». Ο κατακερματισμός και η περιχάρακωση του συλλογικού υποκειμένου προετοιμάζουν το έδαφος για την υπεράσπιση του σκοπού με κάθε μέσο. Οι φυλακές, βέβαια, πάντοτε ευνοούσαν τη χαμέρπεια και την εξαπάτηση, τόσο στις σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων όσο και στις σχέσεις των κρατουμένων με τη διεύθυνση και το λοιπό προσωπικό. Όμως σήμερα η υποκρισία καθαγιάζεται και το ψεύδος ανταμείβεται περισσότερο από ποτέ. Η αντιδραστική ιδεολογία που περιγράφει ο L.Wacquant του «make prisoners smell like prisoners» αρχίζει και διαπερνά το φυλακτικό σύστημα και είναι αυτό που η κοινωνία αργά ή γρήγορα θα πρέπει να πληρώσει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αλεξιάδης Στ., *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Αλοσκόφης Ο., *Ο Άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*, εκδ. Σάκκουλα., Αθήνα, 2010.
- Abric J-K., *Οι Κοινωνικές Αναπαραστάσεις. Θεωρητικές Απόψεις, στο Καταρέλος Γ. (επιμ) Δυναμική των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων*, Οδυσσεάς, 49-77. Αθήνα, 1996.
- Agamben G., *Homo Sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, Scripta, Αθήνα, 2005.
- Αρχιμανδρίτου Μ., *Η Διαχρονική Εξέλιξη της προσέγγισης της Ετικέτας*, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Αρχιμανδρίτου Μ., *Η Φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2012.
- Ατσαλάκη Α., *Η αναδόμηση της ταυτότητας σε συνθήκες εγκλεισμού και κοινωνικού αποκλεισμού. Έρευνα με γυναίκες σε σωφρονιστικό κατάστημα, σε ξενώνα κακοποιημένων γυναικών και σε κέντρο υποδοχής μεταναστριών. Μεταδιδακτορική Έρευνα*, Ινστιτούτο Πολιτιστικής Ανάπτυξης και Κοινωνικού Αποκλεισμού, Αθήνα, 2005.
- Becker S.H., *Οι Περιθωριοποιημένοι*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2000.
- Βόγλης Π., *Η Εμπειρία της φυλακής και της Εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.
- Bourdieu P & Passeron J.C., *Η Αναπαραγωγή*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1970.
- Cohen L., & Manion L., *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, μτφ. Μησοπούλου Χ & Φιλοπούλου Μ., Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000.
- Coyle A., «*Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εγχειρίδιο για το σωφρονιστικό προσωπικό*» Μετάφραση και γλωσσική επιμέλεια: Νικόλαος Βαρβατάκος. Επιστημονική επιμέλεια: Ν. Κουλούρης
- Γιωτοπούλου–Μαραγκοπούλου Α., *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1984.
- Δασκαλάκης Η., *Η Μεταχείριση Εγκληματία*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985.
- Δασκαλάκης Η., *Ο Ύεσμός της φυλακής*, Κοινωνική Κριτική, Αθήνα, 1986.

- Δασκαλάκης Η., *Η εκπαίδευση των κρατουμένων στην Ελλάδα και στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, στο Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα, τόμος Β, ΕΚΚΕ, Αθήνα στο Η. Δασκαλάκη / Ι. Τσίγκανου/ Ε. Φρονίμου (επιμ) *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1996.
- Δημόπουλος Χ. *Η Φυλακή. Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση*, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2003.
- Δοξιάδη Κ., *Ο Ναρκισσισμός ως όπλο Άσκησης κυριαρχίας*, Κυριακάτικη Αυγή, την 31-1-99.
- Deconchy J.P. & V. Dru, *Ο αυταρχισμός*, (επιμ.) Σ.Παπαστάμου, εκδ.Πεδίο, Αθήνα, 2011.
- ΕΚΚΕ Ο Θεσμός της Φυλακής στην Ελλάδα, προκαταρκτική Έκθεση, Αθήνα, 1988, τεύχος 68Α, ΕΚΚΕ.
- Foucault Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία – Η γέννηση της φυλακής*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2011.
- Foucault Μ., *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές*, εκδ. Μαύρη Λίστα.
- Foucault Μ., *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1991.
- Foucault Μ., *Για τη Λαϊκή Δικαιοσύνη*, εκδ. Εξάρχεια, Αθήνα, 2011.
- Foucault Μ., *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, Ύψιλον, Αθήνα, 1987.
- Foucault Μ., *Ανθρώπινη φύση: δικαιοσύνη εναντίον εξουσίας*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα.
- Goffman Ε., *Στίγμα–Σημειώσεις για τη διαχείριση της Φθαρμένης Ταυτότητας*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001.
- Gross F., *Μισέλ Φουκώ*, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2007.
- Ζαραφωνίτου Χ., (Επιστ.Υπεύθ.) & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών (Συνεργ.), *(Αν)ασφάλεια, θυματοποίηση και στάσεις των δημοτών απέναντι στο έγκλημα και τις τοπικές πολιτικές πρόληψης: Διαγνωστική Έρευνα στο Δήμο Κορυδαλλού*, Έκθεση Ερευνητικών Πορισμάτων, Αθήνα, Ιούλιος 2014.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1995.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008.
- Ζαραφωνίτου Χ. & Κουράκης Ν. & Συνεργάτες, *(Αν)ασφάλεια, Τιμωρητικότητα και Αντεγκληματική πολιτική*, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, εκδ. Α. Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009.

- Ζαραφωνίτου Χ., *Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυση των συγκρούσεων, στο Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό Συνέδριο για τα 30 χρόνια της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, Δ/ση έκδ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ. 115-129.*
- Ζαραφωνίτου Χ., *Ο φόβος του εγκλήματος*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Ο ρόλος των κοινωνικών αντιλήψεων στη διαμόρφωση πολιτικών για την αντιμετώπιση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων*, στο Εξαρτήσεις, τεύχος 10, 2006.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί Προβληματισμοί*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Οι εξουσίες και οι ευθύνες της αστυνομίας σε μια δημοκρατική κοινωνία*, Ποιν. Δικ. 12/1999, σ. 1289-1292.
- Ζαραφωνίτου Χ., *Κοινωνικές Αντιλήψεις για την Ποινική Δικαιοσύνη και Τιμωρητικότητα*, στο Ποινικές Επιστήμες, Θεωρία και Πράξη, Προσφορά Τιμής στην Άννα Ψαρούδα – Μπενάκη, Α. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σ. 1215-1230, 2008.
- Ζαραφωνίτου Χ., Τσαλίκου Φ., Αρτινοπούλου Β., Μαντόγλου Α. *Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των αστυνομικών για το εγκληματικό φαινόμενο, αδημοσίευτη έρευνα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1994.
- Καρμακόλια Δ.Γ., *Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά και Έγκλημα. Μερικές Εισαγωγικές σημειώσεις*, Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης, Α' τευχ. 2., Φεβρουάριος, 1986.
- Κουκουτσάκη Α., (επιμ.) *Εικόνες Φυλακής*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006.
- Κουλούρης Ν., *Η Συγκρουσιακή κατάσταση της φυλακής και η διαχείριση της διαρκούς σωφρονιστικής κρίσης, Πρόγραμμα διαπολιτισμικής επιμόρφωσης προσωπικού καταστημάτων κράτησης και υπηρεσιών επιμέλειας*, Έργο ΚΕΚ Εταιρία μελέτης των επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα, 2011.
- Κουράκης Ν., Μηλιώνη κ.α. *Έρευνα στις Ελληνικές φυλακές. Α' Τόμος Τα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτιας*, Ποινικά Νο44, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1995.
- Κουράκης Ν., *Ποινική καταστολή*, Α.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- Κουράκης Ν. & Περτέση Ν. (επιμ.) *Οι Βίαιες πράξεις και η λογική τους. Ψυχαναλυτικές, κοινωνιολογικές και φιλοσοφικές προσεγγίσεις*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2009.
- Κρεμμυδάς Α., *Οι Εξαρτήσεις στην Ελλάδα. Δυσκολίες και προοπτικές στην κοινωνική ένταξη αποφυλακισμένων και τοξικοεξαρτημένων ατόμων*, στο ΕΞΑΡΤΗΣΕΙΣ Επιστημονική περιοδική Έκδοση για θέματα Εξαρτήσεων» Αθήνα –Νοέμβριος, 2006.

- Λάζος Γ., *Το πρόβλημα της Ποιοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες: Θεωρία και Πράξη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1998.
- Λάζος Γ., *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα: Η εκδιδόμενη (τ.1)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2001.
- Λάζος Γ.–Μαγγανάς Α., *Η εγκληματολογία από τα κάτω*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.
- Λάζος Γ., *Κριτική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007.
- Λαμπροπούλου Έ., *Είναι η Φυλακή Κλειστό Σύστημα; Μια κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων και η δυναμική των αντιδράσεων τους*, Ανάτυπο από τα Ποινικά Χρονικά, τ. ΛΣΤ', εκδ. Σακκουλα, Αθήνα 1986.
- Λαμπροπούλου Έ., *Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος* εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993.
- Λαμπροπούλου Έ., *Η αντιμετώπιση του Σωφρονιστικού Προβλήματος από την ελληνική σωφρονιστική πολιτική: More of the Same or the Same is Different*, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας 5-10, Δεκέμβριος 1990-1992.
- Λαμπροπούλου Ε., *Οι λειτουργίες του θεσμού της φυλακής*, Έγκλημα και Κοινωνία, Α. τχ. 3, Ιουλ- Σεπτ. 1987, σ. 113-130.
- Λυδάκη Α., *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα. 2001.
- Μαγγανάς Α., *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα. 2004.
- Μαγγανάς Α.Δ., Λάζος Γ., *Κοινωνικές Αξίες των παραβατικών και των μη παραβατικών*. Εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου Αθήνα, 1997.
- Μαντόγλου Α. & Μελετη Κ., *Επιστημονικός Λόγος περί Κοινωνικών Αναπαραστάσεων και Ιδεολογιών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013.
- Mason, M., *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.
- Mishler E.G., *Συνέντευξη Έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996.
- Moscovici S., *Η Ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.1999.
- Μπουγάδη Σ.Γ., *Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού. Από το αναμορφωτικό ιδεώδες της δεκαετίας του 70 στη σημερινή εξόντωση του παραβατικού πληθυσμού*, Ποινδικ&Εγκληματολογία 1/2010, Αθήνα.
- Νικολόπουλος Γ., *Κατασκευάζοντας έναν ευρωπαϊκό χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Το πρόγραμμα της Χάγης και τα διακυβεύματα μιας*

- υπερκρατικής βαθμίδας κοινωνικού ελέγχου*, στο Ποινική Δικαιοσύνη, τ.3 Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.
- Παπαδοπούλου Π., *Η Φυλακή ως αντικείμενο έρευνας. Αναμνήσεις και αντιφάσεις από την επιτόπια έρευνα στις φυλακές* στο Β.Συνέδριο Εταιρείας Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργιών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες. Οι ελληνικές Φυλακές. Από το νόμο στην πραγματικότητα σ. 39-51, εκδ. Α.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994.
- Παπαθεοδώρου Θ., *Δημόσια Ασφάλεια και αντεγκληματική Πολιτική. Συγκριτική Προσέγγιση*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002.
- Παπαστάμος Σ., *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία – Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1993.
- Παπαστάμου Σ., *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας, Δ' Έκδοση*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1993.
- Παπαστάμου Σ., *Σύγχρονες Έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία- Διομαδικές Σχέσεις*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1999.
- Παπαστάμου Σ., *Η Κοινωνική Ψυχολογία στο Κατώφλι του 21ου Αιώνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Σορβατζιώτη Δ., *Η φτώχεια της Δικαιοσύνης*, Εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2011.
- Τάτσης Ν.Χ.- Θανοπούλου Μ (επιμ.) *Η κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2009.
- Τζαννετάκη Τ., *Ο νέοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson*, εκδ. Α.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.
- Τσαλίκογλου Φ., *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1996.
- Τσιλιμιγκάκη Β., *Χαρακτηριστικά και Ανάγκες των κρατουμένων στο «Οι ελληνικές Φυλακές από το νόμο στην πραγματικότητα*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1994.
- Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996.
- Φαρσεδάκης Ι., *Η Κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όρια της. Μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1991.
- Χαΐδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996.
- Wolfgang M.E., Ferracuti F., *Υποκοουλτούρα της Βίας*, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 1995.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Angoustinos M. & Walker I., *Social Cognition*, Chapter 6 *Social Representations*, Sage, London, 1995.
- Backett, Wheeler, *Socialization in correctional community*, American Sociological Review 26, pg. 697-712, 1961.
- Bartol, C.R. and Bartol, A.M. *Psychology and Law: research and Application* (2nd ed.), Pacific Grove, CA: Books/Cole. 1994.
- Berelson, Bern., *Content Analysis in Communication Research.*: Free Press, New York, 1952.
- Bernard T.J., *The consensus-conflict debate: Form and content in social theories*, Columbia University Press, N.Y., 1983.
- Besserer S., *Attitudes toward Sentencing in Nine Industrialized Countries* pg. 393-409.
- Cohen L., *Lessons in moral behavior: A few heroes*. Childhood Education, Spring, 168-170 (1993).
- Cohen L. & Taylor, *Psychological Survival. The experience of long term Imprisonment*, 2th ed. Harmondsworth, Penguin 1981.
- Cunha M., *Suspended Time. Rhythms and Duration in a Portuguese Prison*, Terrain, 29, Sept. 1977.
- R.Dehrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Standford University Press, 1957.
- Denzin N.K., *The Research Act in Sociology. The Theoretical Introduction to Sociological Methods*, McGraw-Hill, N. York, 1978.
- Frey J., & Fontana A., *The group Interview in Social Research*, Social Science Journal 28, 1989.
- Garland D., *Punishment and Modern Society. A study in Social Theory*, Clarendon Press, 1990.
- Garland D., *The Culture of Control. Crime and Social Order in contemporary Society*, Oxford University Press, 2001.
- Garland D., *The criminal and his science. A critical account of the formation of criminology at the end of the nineteenth century*, The British Journal of Criminology, vol.25, 2, 1985.
- Garland D., *Of Crimes and Criminals. The development of criminology in Britain* at The Oxford Handbook of Criminology, Maguire M., Morgan R., Reiner R (Ed) N.York Oxford University Press, 2002.
- Goffman E., *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Anchor Books, Garden City, 1961.

- Goffman E., *Stigma: Notes on the management of the spoiled identity*, Penguin, Harmondsworth, 1968.
- Gubrium J. & Holstein J., *The New Language of Qualitative Method*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Hensley Ch., *Prison sex. Practice and Policy*, Lynne Rienner Publishers, 2002.
- Holland T., Holt N., & Beckett G., *Prediction of violent versus non violent recidivism from prior violent and non violent criminality*, at *Journal of Abnormal Psychology* 91, 1982.
- Lemon and Milk, *Le Monde 10-1978*. At M. Foucault: *Essential Works 1954-1984*, vol.3 *Power*, J.D. Faubion [ed.], Penguin Books 2002, p. 435-438.
- Irwin J., *The jail: Managing the underclass in American society*, University of California Press, Berkely, CA, 1985.
- Klepper S., Nagin D, *The Deterrent effect of perceived certainty and severity of punishment*, *Criminology*, 27, 1989.
- Kohli M., *Social Organization and Subjective Construction of Life Course*, Sorensen, A.B. et al (Ed) *Human Development and Life Course*, Hillsdale and London, Lawrence Erlbaum Associates, 1986.
- Kundsen J.C. *Cognitive Models in Life Histories*, *Anthropological Quarterly*, 63 (3), 122-123, 1990.
- Liebling, A. and Maruna, S. (eds) *The Effects of Imprisonment*, Cullompton, Devon: Willan Publishing, 2005.
- Liebling, A., *Suicides in Prison*, Routledge: London, 1992.
- Maguire M., Morgan R., Reiner R (Ed) *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, N.York, 2002.
- Marcus G., *Ethnography in/of the world system. The emergence of multi-sited ethnography* *Annual Review of Anthropology*, 24, p.g. 95-117, 1995.
- Miethe D. Hong T.Lu, *Punishment. A comparative Historical Perspective*, publ. Cambridge, 2005.
- Matza D., *Delinquency and drift*, John Wiley, N.Y., 1964.
- Matza D., *Becoming deviant*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1969.
- Mead G. H., *Mind, Self and Society: From a standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1934.
- Melossi D., *An introduction: fifty years later, Punishment and Social Structure in comparative analysis*, *Contemporary Crisis* 13 311-326, 1989, No 4, Kluwer Academic Publishers, Netherlands.
- Moscovici S., *The phenomenon of social representations*, Farr and S. Moscovici S., (ed) *Social Representations*, Cambridge/Paris: Cambridge University Press/ Maison des Sciences de l' Homme, 1984.

- Nagel W., *The new red barn – A critical look at the modern American prison*, Walker and Company, 1973.
- Patenaude, A.L., *No promises, but I'm willing to listen and tell what I hear. Conducting qualitative research among prison inmates and staff*. The Prison Journal, 84, 69-91, 2004.
- Paternoster R., Iovanni L., *The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence*, Justice Quarterly, 1989, 6 (3).
- Pontell N. H., *Social Deviance Readings in Theory and Research*, 3th ed. University of California, Prentice Hall, 1999.
- Quay H.C., *Handbook of Juvenile Delinquency*, A Wilcy-Interscience Publication John Wiley & Sons, N.York, 1987.
- Rock P., *Sociological theories of crime*, «*The Oxford Handbook of Criminology*», Maguire M., Morgan R., Reiner R (Ed) N.York Oxford University Press, 2002.
- Robert J. L., Cullen F. T., Ball R. A., *Criminology Theory-Context and Consequences*, Sage Publications, USA, 2007.
- Roberts J. V, Stalans L.J., *Public Opinion, Crime and Criminal Justice*, Westview Crime and Society, 2000.
- Rhodes L., *Total Confinement- madness and reason in the maximum security prison*, University of California Press, 2004.
- Smart U., *Attitudes to Punishment- International Comparisons*, pg. 721-745. Volume in Honour of A. Giotopoulou-Maragopoulou, Nomiki Vivliothiki, Athens, 2003.
- Turk A. T., *Criminality and Legal Order*, Rand McNally, Chicago, 1969.
- Turk A. T., *Social control and social conflict*, J. Gibbs (ed.) Social Control, Sage, Beverly Hills, 1982.
- Vaughn, S. Schumm, J. & Sinagub J. *Focus Groups: interviews in Education and Psychology*, Sage, London 1996.
- Vold G. B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, N.Y, 1958.
- Vold G. B., Bernard T. J., Snipes J. B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, 4th, N.Y., 1998.
- Wellford C., *Labeling theory and criminology: An assessment*, Social Problems, 1975, 22 (3), 332-345.
- Wenk E.A., *Delinquency prevention and the schools. Emerging perspectives*, Sage Publications, Beverly Hills London, 1976.
- West D.J., *The young Offender*, Harmondsworth Penguin Books Great Britain 1967 reprinted 1968, 1970.

Yin, R. K. *Case study techniques: Design and methods* (2nd ed.) Newbury Park, CA: Sage, 1994.

Zarafonitou Ch., *Criminal Victimization in Greece and the Fear of Crime: A 'Paradox' for Interpretation*, *International Review of Victimology*, 16 (3), 277-300, 2009.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

www.theartofcrime.gr/assets/varvatakos.doc

http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/2258/1/bourdieu-eagleton_oytopia_09.pdf

<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/396/>

<http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-3/tsour.html>

<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=635013>

<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=520384>

<http://www.naftemporiki.gr/story/799212/edad-katadiki-tis-elladas-gia-ekseutelistikes-sunthikes-kratisis-duo-allodapon>

<http://www.ministryofjustice.gr/site/el>

<http://www.korydallos.gr/Default.aspx?tabid=503¤tpage=6&language=el-GR>

<http://www.prisonstudies.org/country/greece>

www.eukkpatras.gr/Eggrafa/Esoterikos%20kanonismos.pdf

<http://www.kar.org.gr/2012/11/25>

<http://www.aegean.gr/gender-postgraduate/Documents>

στο <https://athens.indymedia.org/media/old/129.pdf>

<http://left.gr/news/i-ellada-proti-me-diafora-stin-eyropi-se-fylakiseis-anilikon#sthash.S25H7EbZ.dpuf>

Οι φυλακίσεις ανηλίκων μεταξύ χωρών της Ευρώπης (και της ανατολικής) - See more at: <http://left.gr/news/i-ellada-proti-me-diafora-stin-eyropi-se-fylakiseis-anilikon#sthash.S25H7EbZ.dpuf>

ΤΗΡΗΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ. <http://www.nomika-epilekta.gr/arthra/nomika-arthra/i-tirisi-ton-dikaiomaton-toy-katigoroymenoy>

<http://www.nomika-epilekta.gr/arthra/nomika-arthra/oi-egklimatikes-organoseis>

https://www.academia.edu/910150/_Contemporary_tendencies_of_incarceration_Les_tendances_actuelles_de_lincarceration

www.sagepub.com/upm-data/43448_7.pdf, Chapter 7 –Prisons

[http://www.onisimos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=2
&Itemid=19](http://www.onisimos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=19)

<https://edu.klimaka.gr> › Αρχική › ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΧΟΛΕΙΩΝ › ΣΔΕ

<http://193.218.80.70/cgi-bin/hwebpressrem.exe?-A=300723&-w=&-V=hpres>